

Серія 'Виховує мистецтво'

Серіх Л. В.

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ: 10 КЛАС

ВІЗУАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО:

**архітектура, скульптура,
живопис, графіка:**

ТЕАТР

УДК 37.016:75

ББК 74.268.51

С 33

*Рекомендовано до видання вченою радою Сумського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти*

(протокол № 2 від 24 вересня 2010 р.).

Серія “*Виховує мистецтво*” започаткована з метою висвітлення творчих надбань учителів мистецьких дисциплін. Редактор серії – **Л.В.Сєрих**, к. п. наук, доцент кафедри теорії та методики виховання, методист образотворчого мистецтва Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Рецензенти:

Коздровська В.М., член Національної Спілки майстрів народного мистецтва України, методист декоративно-прикладного мистецтва Сумського палацу дітей та юнацтва;

Гиря О.О., к. п. наук, доцент кафедри теорії та методики виховання Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

С 33

Сєрих Л.В. Художня культура України: 10 клас. Візуальне мистецтво: архітектура, скульптура, живопис, графіка. Театр: навчально-методичний посібник / Лариса Сєрих. – Суми : РВВ СОІППО, 2010. – 98 с.

У навчально-методичному посібнику поданий теоретичний мистецтвознавчий матеріал для вивчення предмету «Художня культура України» в 10 класі загальноосвітнього навчального закладу; орієнтовне календарно-тематичне планування уроків з візуального (образотворчого) мистецтва: з графіки, архітектури, живопису, скульптури.

Окремими блоками подані образотворче мистецтво української діаспори та театральне мистецтво України.

Посібник буде корисним для вчителів художньої культури, образотворчого мистецтва, вчителів предметів художньо-естетичного профілю, організаторів методичної роботи у школі, місті, студентів мистецьких факультетів, викладачів художньої культури, історії мистецтв у школах різного типу.

Розглянуто на засіданні кафедри теорії та методики виховання протокол № 12 від 31. 08. 2010 р.

© Сєрих Л.В., 2010

© РВВ СОІППО, 2010

ЗМІСТ

Передмова	4
Календарно-тематичне планування змісту уроків української художньої культури, 10 клас.....	5
Стародавнє образотворче мистецтво	9
Трипільська культура	10
Мистецтво скіфів	11
Мистецтво грецьких міст-колоній північного Причорномор'я	12
Образотворче мистецтво Київської Русі.....	15
Образотворче мистецтво XIV-XVI ст.	21
Образотворче мистецтво XVII-XVIII ст.	29
Мистецтво першої половини XIX ст.	37
Мистецтво другої половини XIX ст.	43
Мистецтво початку XX ст.	48
Школа українських монументалістів М. Бойчука	53
Мистецтво 30-х- першої половини 50-х років	58
Мистецтво другої половини 50-х- 80-х років	62
Мистецтво 90-х років	69
Музична і театральна культура грецьких міст-колоній північного Причорномор'я	71
Обрядовий пратеатр	75
Музично-театральна культура	77
Художня культура 19 поч. XX століття	81
Театр українських корифеїв	85
Перший стаціонарний український театр	87
Новаторські театральні експерименти Леся Курбаса	89
Епоха ідеологічних міфів соцреалізму	91
Студійні пошуки сучасного театру на зламі століть	93
Українське анімаційне кіно	95
Післямова	97
Рекомендована література	98

ПЕРЕДМОВА

Шановні колеги, учні, батьки, всі – хто не байдужий до перлини світової культури – української художньої культури!

Посібник, який ви тримаєте в руках, розкриває шляхи розвитку складної і різноманітної людської культури. І хоч би які негаразди спіткали людство, його хода ніколи не була ретроградною. Людина завжди крокувала вперед. Не існує такої сходинок, на якій можна було б зупинитися з упевненістю, що вона остання і вищої немає.

Сьогодні Ви зможете долучитись до української художньої культури. Цей курс новий у загальноосвітніх навчальних закладах, але дуже цікавий і його, за бажання, можна опанувати на високому мистецтвознавчому рівні.

Хочемо, щоб ви не тільки збагатили свої знання, але й стали приємно враженими від побаченого і почутого.

Зичимо Вам успіхів! А тепер – вперед – у дорогу!

Цей посібник укладений відповідно до нової програми з "Художньої культури", 10 клас, використані матеріали посібників та підручників з мистецтва, зокрема "Художня культура України", навчальний посібник / Л. М. Масол, С. А. Николо, Г. І. Веселовська, О. І. Оніщенко; За загальною редакцією Л. М. Масол. – К. : Вища школа., 2006. – 239 с.

Коли і чому виникло мистецтво? Це питання здавна хвилює людство, проте на нього й досі немає однозначної відповіді. Вчені висунули не одну теорію походження мистецтва. Це, наприклад, теорії надлишкової енергії, ігрова, пізнавальна, магічна, комунікативна та ін. Кожна з них є достатньо обґрунтованою. Вони не виключають, а взаємодоповнюють одна одну. Здатність до художньої творчості, до мистецтва – це генетично зумовлена риса людини. Отже, мистецтво виникло внаслідок природної потреби людини в красі, чуттєвому задоволенні.

КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ЗМІСТУ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ 10 КЛАС

№ уроку. Дата проведення	Тема уроку	Вивчення мистецтвознавчої інформації	Твори для сприймання	Практична робота	Орієнтовне домашнє завдання
Розділ I. Художня культура України від найдавніших часів до кінця XVI ст.					
1.	Витоки українського образотворчого мистецтва.	Основні періоди розвитку. Наскельний розпис. Декоративно-прикладне мистецтво. Монументальний живопис. Скульптура.	Статуетка птаха з Мізинської стоянки. Наскельні малюнки. Жіноча голова. Трипільська кераміка. Золотий гребінь. Скіфська пектораль. Амфори. Настінний розпис склепу в Пантікапеї. «Голова богині Деметри». «Збрудський ідол»	Виконання замальовки амфори.	Ліплення скульптури анімалістичного жанру за скіфськими мотивами. <i>Виготовлення альбомів "Трипільська та скіфська культура"</i>
2.	Художня культура Київської Русі.	Хрестово-купольні храми. Фреска та мозаїка. Іконопис. Види ікон.	П'ятницька церква в Чернігові. Софіївський собор. Богоматір Оранта. Христос Пантократор. Вишгородська Богоматір. Спас Нерукотворний. Устюзьке Благовіщення.	Розробка фрагментів діорами «Київ – духовний центр України-Русі»	Виготовлення фрагментів діорами.
3.	Мистецтво книжкової мініатюри. Художня культура польсько-литовської доби.	Книжкова мініатюра. Елементи оформлення книги. Замки і фортеці. Твори для сприйняття.	«Родзивилівський літопис». «Пересопницьке Євангеліє». Замок Хотинський. Церква в Сутківцях.	Гра в питання-відповідь. <i>Створення ескізу книжкової мініатюри.</i>	Розробка буквиці.
6.	Театральна культура (стародавні народні ігри, свята, ритуали). Княжий театр. Мистецтво скоморохів.	- театр як вид мистецтва; - обрядовий пратеатр: підгрунття виникнення, характерні ознаки; - народна гра, народне свято, народний ритуал; - княжий театр; - скоморохи.	- календарно - обрядові пісні (веснянки, купальські, русальські, обжинкові колядки, щедрівки та інші); - соціально - побутові пісні (весільні, про родинне життя, про кохання та інші)	Відтворення місцевих народних ігор; епізоду обряду сватання.	Укласти збірку «Обрядові і осінні пісні» або підготувати інсценізацію епізоду весільного обряду (за вибором учнів)
7.	Розділ II.	Художня культура	XVII-XVIII ст.		
8.	Стиль бароко в українській архітектурі.	Українське бароко. Розпізнавання архітектурних пам'яток.	Андріївська церква. Маріїнський палац. Собор святого Юра. Єкатерининська церква Чернігова. Преображенська церква	Замальовки архітектурних споруд зразків українського бароко.	Підібрати матеріали до альбому «Пам'ятки

			у Сорочинцах.		України»
9.	Іконопис. Козацькі «Покрови». Народна картина «Козак Мамай». Ікони Рудковича, Конзелевича.	Народний іконопис.	Покрова «З зображенням Б.Хмельницького». Ікона з Дажків. Святі Варвара і Катерина з ікони Конотопа. Зразки народних картин «Козак Мамай».	Виготовлення колажу за мотивами народних картин «Козак Мамай».	Підібрати матеріали до альбому «Пам'ятки України»
10.	Портретний живопис.	Особливості побудови портрету.	Портрет В.Гамалія. Портрет Б.Хмельницького. Портрет Д.Єфремова.	Порівняння репродукцій.	
11.	Мистецтво гравюри.	Гравюра. Вили гравюр (офорт, ксилографія).	А.Тарасевич. Гравюри з Києво- Печерського патерика. І.Щірський. Фрагмент тези на честь П.Калачинського.	Розробка барокового орнаменту (Гратографія).	Підібрати матеріали до альбому «Пам'ятки України»
15.	Театральна культура України XVII- XVIII ст..	-риторика, поетика; - інтермедія; містерія, міраклі, мораліте, панегірик; - вертеп; - шкільний театр - діяльність Феофана Прокоповича.	- панегірик «Євхарістеріон, або вдячність Петру Могилі»; - віршована драма І.Волковича «Размышляння о муць Христа Спасителя нашого»; - різдвяна вертепна вистава «Народження Спасителя»	Створення комічної інтермедії у стилі «шкільного театру»	Скласти діалог з елементом театраліза ції у стилі «шкільно го театру» на тему «Приїзд бурсаків додому»
Розділ III. Українська художня культура XIX ст.					
17	Архітектура та скульптура. Палацо-паркові комплекси.	Мистецькі стилі: класицизм, сентименталізм, романтизм, еkleктика. Парк.	Палац гетьмана К.Розумовського в Батурині. Будинок старої біржі в Одесі. Київський Національний університет ім. Т.Шевченка. Володимирський собор у Києві. Костел св.Миколая. Парк «Софіївка».	Створити образ архітектурної споруди в класичному стилі. (графіка, паперова пластика).	Виконати порівняль ний аналіз основних ознак архітекту ри.
18.	Живопис XIX ст. та тиражна графіка.	Станковий живопис. Жанр живопису. Психологічний портрет. Гравюра.	В.Тропінін «Пряля». Д.Левицький. «Портрет невідомої». Т.Шевченко «Автопортрет», «Катерина», серія «Мальовнича Україна». М.Пимоненко «Перед грозою». О.Мурашко «Похорон кошового».	Зробити аналіз художнього твору за зразком.	Зробити аналіз художньо го твору за вибором учня.
19.	Народне мистецтво та основні центри художніх	Центри художніх промислів. Регіональні особливості народного мистецтва.	Опішнянський розпис. Петриківський розпис. Кролевецькі рушники. Косівська кераміка.	Створення ескізу орнаменту для кролевецького рушника	На основі народног о розпису (за

	промислів.		Яворівський розпис.	(картопляний штамп).	вибором) виконати ескіз оздоблення предметі побуту.
23.	Значення драматургії для розвитку українського театру. Творчість М.Щепкіна. Театр у Галичині та на Буковині.	- драматургія українського театру, її специфіка; - полтавський аматорський театр під керівництвом І. Котляревського; - домашній театр; - роль культурно-просвітницької спілки «Руська бесіда»; - діяльність руського літературно - драматичного товариства під керівництва Сидора Воробкевича на Буковині.	- І.Котляревський «Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль – чарівник».	Розробити ескіз декорації до п'єси Г.Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці».	Розробити афішу до спектаклю «Наталка Полтавка» за п'єсою І. Котляревського.
24.	Театр корифеїв.	- діяльність М.Заньковецької, І.Карпенка-Карого, М.Садовського; - антреприза, корифей, антрипренер; - особливості поєднання музики, пісні, танцю у театрі корифеїв; - оперета;	Епізод відео вистави «За двома зайцями» (за п'єсою М.Старицького; епізод оперети «Сорочинський ярмарок» (музика М.Лисенка)	Укласти програму (буклет) театральної вистави «Сто тисяч» за п'єсою І. Карпенка-Карого.	Створити мультимедійний Фотоальбом «Театр корифеїв»
26.	Архітектура і скульптура ХХ ст..	Український модерн. Музеї під відкритим небом. Міста-заповідники.	Будинок з химерами В.Городецького. Музей в Пирогово. Шевченківський заповідник в Корсунь-Шевченківському. Музей в Переяслав-Хмельницькому. Пам'ятник засновникам Києва.	Створення таблиць з порівняльним аналізом міст-заповідників.	Підготувати ілюстративний ряд за темою.
27.	Живопис. Графіка. Народне мистецтво. Український авангард.	Напрями образотворчого мистецтва. Народне мистецтво.	В.Касіян ілюстрація до твору Франка «Борислав сміється». М.Дерегус «Вітер». Нарбут «Еней з військом». К.Малевиц «Супрематична композиція». О.Архипенко «Жінка розчісує коси». Д.Бурлюк «Час». Т.Бойчук «Біля яблуні». О.Мурашко «Дівчина в червоному капелюсі». Ф.Кричевський триптих «Життя». Т.Яблонська. «Хліб». К.Білокур «Квіти за тином».	Зобразити абстрактну композицію «Настрій».	Створити збірку репродукцій художників ХХ ст. <i>Проект дизайну сучасного шкільного приміщення в українському стилі.</i>

			М.Приймаченко «Три діди»		
30.	Від Л.Курбаса до В.Ступки.	<ul style="list-style-type: none"> - мистецьке об'єднання «Березіль»; - театр «Березіль» під керівництвом Леся Курбаса; - актори та режисери українського театру; - Львівський театр ім. І.Франка (керівник Гнат Юра); - відхід від авангардиської концепції театру і розвиток суто реалістичної режисури, постановки психологічної драми 	Микола Куліш «Мина Мазайло», постановка трагедії Софокла «Цар Едіп»	Підготовка міні-вистави (фрагмент твору українського письменника), декорацій і костюмів, музичне оформлення (робота в групах)	Закінчити роботу, розпочату на уроці
31.	Ігровий кінематограф. Світове значення творчості О.Довженка «Поетичне кіно». Творчі портрети І. Миколайчука, Л.Бикова	<ul style="list-style-type: none"> - О. Довженко як фундатор українського кіномистецтва, періодизація творчості кінорежисера; - його роль у світовому кінематографі; - « поетичне мистецтво» 60-тих років ХХ століття: особливості, творчі портрети (С. Параджанова, С. Осики, І. Миколайчука); - жанрове розмаїття 60-80 років ХХ століття: міська проза (К.Муратова, К.Єршов, В.Криштофович); біографічний фільм (І.Савченко, Т.Левчук, О.Фіалка); психологічна драма (М.Хуцієв, П.Тодоровський); - детективно-пригодницький напрям (С.Говорухін); - історичний фільм, картина про війну (І.Кавалерідзе, Л.Биков). 	<p>Уривки з фільмів «Земля», «Щорс».</p> <p>Фрагменти кінострічок «Тіні забутих предків» С.Параджанова, «Камінний хрест» Л.Осики.</p> <p>Фрагменти кінострічок «Короткі зустрічі», «Довгі проводи» К.Муратової.</p> <p>Фрагменти кінострічок «Воєнно – польовий роман» П.Тодоровського; «У бій ідуть тільки «старики» Л.Бикова</p>	Скласти сенкан на тему «І.Миколайчук – ікона українського «поетичного кіно» або « Л.Биков – знакова постать українського кіно»	Створити слайд-шоу «Творчий портрет» (актора, режисера); переглянути один із названих на уроці кінофільмів, створити до нього афішу; переглянути кінофільм «У бій ідуть тільки «старики», вибрати вислови, які стали афоризмами.
32.	Документальний та науково-популярний кінематограф. Фольклор – основне джерело розвитку української анімації. Комедійний «козацький серіал» В.Дахна.	<ul style="list-style-type: none"> - витоки української анімації; - жанри українського анімаційного кіно: фільми про тварин, фільми-притчі, анімаційна комедія; - прийом типологізації як основа комедійного козацького циклу В.Дахна; - поєднання ігрового кіно та анімаційного у контексті одного фільму; 	Мультфільми «Ведмедик, або той, хто живе в річці», «Лелеченя», «Маруся Богуславська», «Як козаки куліш варили».	Створити власний мальований мультфільм із життя сучасного школяра засобами мультимедіа, дібрати до нього діалоги, озвучити.	Використовуючи засоби мультимедіа, створити документальний відеоролик з проблем молодіжного середовища.

		- жанр українського документального кіно.			
33.	Художня культура української діаспори.	Архітектура і скульптура. О. Архипенко - піонер авангардизму в скульптурі. Живопис і графіка.	О. Архипенко Кераміка. Л.Молоканин. Пам'ятник Т. Шевченко в Буенос-Айресі. Т.Крук. Т.Шевченко.		Укласти фотоальбом видатних діячів культури української діаспори.
35.	Узагальнення. Підсумкова атестація.				

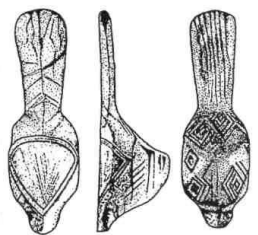
СТАРОДАВНЄ ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Головне джерело пізнання мистецтва найдавніших часів – археологічні знахідки. Найстаріші пам'ятки, відкриті на території України, датуються ХХУ-Х тис. до н. є. Вони свідчать про те, що у процесі еволюції людини зароджувалися архітектура, малюнок, скульптура, живопис.

Найдавнішим видом художньої діяльності вважають **декоративно-ужиткове мистецтво**. Люди завжди прагнули прикрашати себе, своє житло та речі, якими вони користувалися. Спочатку це були зовсім примітивні зображення: риси, крапки, заглиблення. З часом вони ставали дедалі складнішими й утворювали орнамент.

Часів палеоліту сягає ще один із провідних видів мистецтва – **скульптура**. На всій території Європи, в тому числі й в Україні, знаходять невеликі за розмірами фігурки з кістки або каменю, які використовували під час магічних обрядів.

На території України виявлено й досліджено багато палеолітичних поселень. Найвідоміше з них – славнозвісна **Мізинська стоянка**, її пам'ятки – залишки музичних інструментів, прикраси, знаряддя праці, статуетки – мають світове значення. Майже всі вироби оздоблено складними геометричними візерунками. Серед них – найдавніші в Європі зразки так званого **меандрового** орнаменту, що відтворюють природне зображення на зрізі бивня мамонта. поширився

**Статуетка бивня мамонта. Браслет з меандровим орнаментом
Зображення биків. Кам'яна Могила**

Згодом меандр по всій Європі, набувши особливої популярності в мистецтві Давньої Греції. З плином часу первісна людина розширила межі художнього освоєння простору. Вона почала наносити зображення на скелі та стіни печер. Так виникло **наскельне мистецтво**.

Унікальною пам'яткою наскельного мистецтва кам'яного віку та пізніших епох – міді й бронзи – є **Кам'яна Могила** поблизу м. Мелітополя Запорізької області. Цей величезний пагорб з пісковика заввишки 12 м і площею близько трьох гектарів містить велику кількість гrotів та печер. У них збереглося понад три тисячі так званих **петрогліфів** – зображень тварин, зрідка людей, висічених на кам'яних стінах.

Більшість із них належить до неоліту (VIII-III тис. до н. є.). Про що свідчать петрогліфи Кам'яної Могили? Передусім про те, що давні митці вдосконалювали свої вміння відтворювати характерні риси живих істот. Вони створювали не лише поодинокі, фрагментарні, а й багатофігурні зображення, об'єднані єдиним задумом. Кам'яна Могила була святилищем, де здійснювалися ритуали мисливської магії. Риски та заглиблення на фігурах тварин і поряд з ними імітують сліди від ударів гострими знаряддями. Петрогліфи Кам'яної Могили посідають вагоме місце серед світових пам'яток культури.

Минали століття, тисячоліття. Люди поступово опановували нові матеріали і способи виробництва: прядіння, ткацтво, кераміку, металургію. Водночас урізноманітнювалася художня діяльність.

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА

Найвизначнішою серед багатьох східноєвропейських культур мідного віку (IV-III тис. до н. є.) була славнозвісна трипільська культура. Мистецтво посідало в ній дуже важливе місце. Найвищого рівня розвитку досягла трипільська *кераміка*, що використовувалася в господарстві та магічних ритуалах. Її асортимент, форми та розміри надзвичайно різноманітні. Вироби прикрашалися гарним, яскравим орнаментом, властивим лише цій культурі. Найпоширенішими елементами орнаментів були спіралі, смуги, кола, інколи – це зображення людей і тварин, що символізували природні явища, стихії, божества, від яких залежало життя людей. Усі вони мали конкретне значення й були зрозумілі людям. Пам'ятки трипільської кераміки виконані з тонким художнім смаком. Малюнки гармонійно поєднуються з формою посудин.

Дуже цікаві невеликі скульптурні вироби трипільської культури. Найчастіше це фігурки жінок, а також свійських тварин (бика, свині, кози, собаки). Жіночі статуетки, що символізують прадавню Велику богиню, покровительку роду та землеробства, використовували в ритуалах землеробської магії. Всередину їх вкладали зерна пшениці: давні люди вірили, що це впливало на родючість землі.

Твори трипільської пластики значно відрізняються від справжніх людей і тварин. Проте давні скульптори й не прагнули їх реального зображення. Вони створювали певні *знаки, символи*. Через віки, на початку XX ст. н. є., подібні завдання ставитимуть перед собою професійні європейські художники. Так, саме в трипільській культурі знаходив джерело натхнення видатний український скульптор Олександр Архипенко – основоположник *модернізму* в мистецтві скульптури.

Багато народів, відомих і невідомих сучасній науці, залишили свій слід на українській землі. Про їхню культуру дають уявлення пам'ятки, пов'язані з поховальними ритуалами та культом предків. Починаючи з III тис. до н. є. у степовій смузі споруджували величезні надмогильні кургани, що стали відмітною ознакою ландшафту півдня України. Над похованнями часто встановлювали так звані кам'яні баби – примітивні скульптури з тесаного каменю, що символізували образи воїнів, міфічних героїв та духів померлих пращурів. У похованнях III-II тис. до н. є. знайдено чимало майстерно виконаних художніх виробів з міді, бронзи та інших матеріалів: зброю, прикраси, посуд. Вони оздоблені орнаментами, в яких переважають геометричні мотиви, що свідчить про вплив трипільського мистецтва.

Отже, можна зробити висновок, що у прадавні часи ритуальна скульптура та декоративно-ужиткове мистецтво були найпоширенішими видами художньої

творчості на теренах України.

МИСТЕЦТВО СКІФІВ

У I тис. до н. е. на історичну арену вийшли скіфи. їхнє багате та різноманітне мистецтво стало однією з найцікавіших сторінок культури нашої країни. Високого рівня розвитку в скіфів досягли архітектура, скульптура, живопис, декоративно-ужиткове мистецтво. Звичайні побутові речі вони прикрашали складними, майстерно виконаними орнаментами – переважно зображеннями реальних та фантастичних тварин, що химерно переплітаються й ритмічно повторюються.

Золоте зображення пантери
5-4 ст. до н.е.

Золотий гребінь з кургану Солоха
7-6 ст. до н.е.

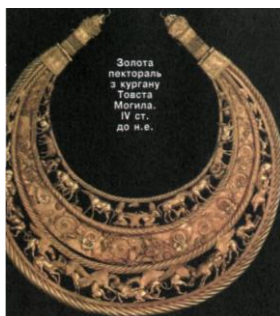
Срібна амфора з кургану Чортюк
I пол. 4 ст. до н.е.

Цим орнаментам надавалося магичне значення. Наприклад, скіфський воїн вірив, що зображення на його зброї та одязі хижого звіра надасть йому відповідних рис, а отже, допоможе в бою. Яку ж „назву дістав такий тип орнаментів? Його стали називати «звіриним стилем». Цей стиль панував не лише у скіфському мистецтві. В епоху заліза (I тис. до н. е.) він поширився на значній території Євразійського континенту серед багатьох народів.

Найбільше уславилися скіфи ювелірними прикрасами з дорогоцінних металів, що вражають вишуканою красою, надзвичайно високою майстерністю виконання. На багатьох із них зображено сцени з життя скіфів – настільки точні, що за ними можна вивчати життя й побут цього народу. Скіфські художники вправно володіли реалістичними методами зображення, досконало знали анатомію людини і тварин. До найвідоміших творів скіфського мистецтва належать чаша з Гайманової Могили, золотий гребінь з кургану Солоха, срібна амфора з кургану Чортюк, всесвітньовідома пектораль з Товстої Могили та інші шедеври.

Чорнофігурна амфора

Золота пектораль – унікальна археологічна знахідка, що належить до шедеврів мистецтва світового значення. Це нашійна прикраса, яка формою нагадує місячний серп. Вона складається з трьох частин. Верхня та нижня з них – це сюжетні, центральна – орнаментальна. Сюжети пекторалі протилежні за настроєм і змістом: унизу – розгорнуте драматичне дійство боротьби реальних і фантастичних тварин, угорі – сцени мирної праці людей, їхнє гармонійне співіснування з тваринами. Кожна фігурка виконана з віртуозною майстерністю. Так само майстерно всі елементи скомпоновані між собою. Невідомий автор талановито передав відчуття руху: у нижній частині – динамічного й напруженого, у верхній – плавного й спокійного.

Як скіфам вдалося досягти такої художньої досконалості? Річ у тім, що вони перебували під сильним впливом давньогрецького мистецтва. На північному узбережжі Чорного моря давні греки заснували міста-колонії. Вони принесли у Північне Причорномор'я високі надбання античної культури, зокрема віртуозне володіння методами реалістичного відображення живої натури. Чимало коштовних виробів грецькі майстри виготовляли на замовлення знатних скіфів, ураховуючи при цьому їхні смаки та потреби. Завдяки взаємодії двох культур з'явилися унікальні витвори мистецтва.

МИСТЕЦТВО ГРЕЦЬКИХ МІСТ-КОЛОНІЙ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Яскравий слід у давній культурі України залишило мистецтво грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я. *Херсонес, Феодосія, Пантікапей* та інші міста в Криму, *Тіра* в гирлі Дністра (нині м. Білгород-Дністровський Одеської обл.), *Ольвія* на Бузькому лимані були значними ремісничими, торговельними й культурними осередками. Етапи розвитку мистецтва причорноморських античних полісів відповідають етапам розвитку мистецтва Давньої Греції.

Провідним видом образотворчого мистецтва Північного Причорномор'я була **скульптура**, якою прикрашали площі й будівлі міст. Вона мала істинно громадське значення, втілюючи у прекрасних образах богів, богинь та героїв античний ідеал досконалості, гармонійно розвиненої людини.

Вагоме місце посідав також **монументальний живопис**. Різноманітні розписи (портрети, міфологічні сюжети, сцени з реального життя) прикрашали громадські і житлові будівлі, *склепи* заможних громадян. Високохудожні зразки цього мистецтва знайдено в Керчі. На стіні однієї з поховальних споруд-склепів цього міста зображено голову богині Деметри. Сучасного глядача вражає висока майстерність виконання, з якою художник написав прекрасне жіноче обличчя з великими виразними очима.

Голова богині Деметри.
Розпис склепу в Пантікапей.
I ст. н. е.

Майстерня художника. Розпис на саркофазі. I ст. н.е.

Мармурова статуя поета з Пантікапеї I ст. н. е.

Реконструкція палацу на горі Мітрідат у Пантікапеї

Теракотова статуетка жінки. III ст. до н. е.

Цікавий розпис зберігся на одному із саркофагів: на ньому зображено художника, який пише портрет у техніці *енкаустики*. Це підтверджує існування у Північному Причорномор'ї *станкового живопису*, зокрема портретного жанру, зразки якого до наших днів, на жаль, не дійшли.

МИСТЕЦТВО КРИМУ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Наприкінці античної доби, в I-II ст. н. е., внаслідок великого переселення народів грецькі міста-колонії занепали. В Криму поширилися християнська релігія та мистецтво, що прийшли туди з Візантії. Пам'ятки цього періоду – печерні міста *Мангун*, *Ескі-Кермен*, *Чуфут-Кале* та ін. – вражають гармонійним поєднанням з навколишньою природою. В Херсонесі та інших містах збереглися залишки ранніх християнських храмів VI-X ст. їх інтер'єри були пишно оздоблені розписами, скульптурними прикрасами, мозаїчною підлогою.

Печерне місто Чуфут-Кале Церква Іоанна Предтечі в Керчі Фрагмент мозаїки підлоги Херсонесу

У I тис. н. е. Північне Причорномор'я було своєрідним містком між Візантією та Близьким Сходом, з одного боку, і слов'янами – з іншого. Саме по ньому нова релігія проклала собі шлях далі на північ, знайомлячи слов'янські племена з християнським мистецтвом.

МИСТЕЦТВО СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Якою ж була культура предків українців? До прийняття християнства вони мали багату своєрідну культуру, основу якої становили розвинена міфологія, поетичне сприйняття світу, обожнення сил природи, прадавні традиції, що сягають часів трипільської культури. Джерелами знань про неї слугують фольклор, народне мистецтво, археологічні знахідки, свідчення ранньосередньовічних авторів.

На думку істориків, найдавніша археологічна культура, пов'язана безпосередньо з

антами, сягає II ст. до н. е. має назву *зарубинецької* (від назви с. Зарубинці на Київщині). Вона дає уявлення про житлове та оборонне будівництво, в якому знайшли подальший розвиток скіфські традиції. Основним будівельним матеріалом було Дерево.

Срібні знахідки з «мартинівського скарбу» 6 ст. Збруцький ідол Святovit Бронзовий ланцюг

В його обробленні слов'яни досягли високої майстерності. Вони володіли різноманітними прийомами різьблення, використовували знаки-символи. Найпоширенішими з-поміж них були так звані *солярні знаки* (символи Сонця), що дійшли до наших днів. У традиціях українського народного мистецтва вони найбільшою мірою збереглися на Гуцульщині.

Високого рівня розвитку досягли наші предки в декоративно-ужитковому мистецтві: гончарстві, ткацтві, вишивці, виготовленні прикрас. Вироби щедро оздоблювалися орнаментами, що, на думку людей, мали оберігати від злих сил.

Мистецтво *скульптури* у слов'ян мало релігійний характер. У святилищах та *капищах* вони ставили стовпо подібні статуї богів, так звані *ідоли*, або *кумири*. Залишки одного з таких святилищ знайдено в Києві поблизу колишнього князівського палацу. Статуї виготовляли з дерева або каменю, іноді – з металу.

Як свідчать історичні джерела, після запровадження християнства ідолів знищували, тому до нашого часу збереглася лише незначна кількість пам'яток язичницької слов'янської скульптури. Найвідоміша з них – так званий Святovit (IX ст.), знайдений у річці Збруч поблизу міста Гусятина на Тернопільщині. У цій статуї відображено цілу систему язичницького світогляду, її виконано у вигляді чотиригранного стовпа заввишки близько 3 м. На трьох рівнях кожної грані викарбуване зображення, що символізують три світи: вищий (небесний), середній (земний) та нижній (підземний). На верхньому рівні зображено образи богів (на думку дослідників, це Мокош, Лада, Перун та Дажбог), на середньому – маленькі фігурки людей, що взяли за руки, на нижньому – бога, який тримає Землю. Вчені припускають, що це Велес. Завершує стовп гостроверха шапка, що об'єднує лики усіх чотирьох богів.

Після запровадження християнства традиції язичницького мистецтва не зникли безслідно. Вони продовжували існувати поряд із християнським мистецтвом. Таке поєднання двох традицій дістало назву «двовір'я». Саме в культурному просторі двовір'я упродовж багатьох століть розвивалося українське народне мистецтво, поєднуючи старе з новим, зберігаючи зв'язок культур.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Мистецтво Київської Русі – одне з найвизначніших і найсамобутих явищ світової культури. Художні досягнення цієї доби – те підґрунтя, що визначило подальший розвиток української культури.

У 988 р. в історії нашого народу сталася надзвичайна подія, що змінила подальший перебіг його духовного й культурного розвитку – було прийнято *християнство*. Разом із новою релігією з Візантії на Русь прийшло й нове мистецтво: будівництво християнських храмів, монументальний живопис – *фрески* та *мозаїки*, станковий живопис у вигляді ікон, *книжкова мініатюра*. Місцеві майстри за короткий час не лише оволоділи цими видами творчості, а й розвинули їх, створивши самотутнє обличчя мистецтва Київської Русі.

АРХІТЕКТУРА

З прийняттям християнства почалося небувале піднесення архітектури. Поширилося муроване будівництво, яке до того на Русі було рідкістю. Головним його видом стали так звані культові споруди – *церкви* й *собори*. Більшість архітектурних пам'яток цього періоду збереглися в Києві та Чернігові.

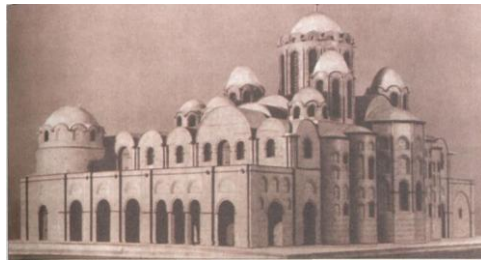
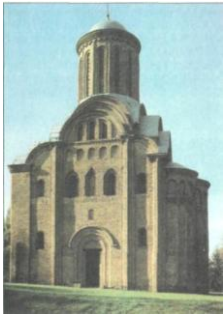
Візантійські зодчі розробили особливу систему будівництва культових споруд, що поширилася і в наших землях. Вона дістала назву *хрестовобанної*. Згідно з нею головний об'єм споруди в плані утворює хрест. Центральна його частина увінчується банею (куполом). Довкола головної бані можуть розташовуватися інші, менші за розмірами. Головна частина православного храму завжди орієнтована на схід. Зазвичай вона утворює три напівкруглі виступи – *апсиди*. У центральній апсиді розташований *івтар* – місце, де відбувається богослужіння, у бічних – підсобні приміщення (жертovníк у лівій та дияконник у правій). Приміщення великих храмів рядами стовпів діляться на поздовжні галереї – *нави (нефи)*. У західній частині знаходиться вхідне приміщення – *нартекс* (притвор, бабінець). Така побудова чудово пристосована до потреб Богослужіння, тому за багато століть вона майже не змінилася. Християнський храм був не лише архітектурною спорудою певного призначення. Він мав глибокий символічний зміст, уособлював своєрідну модель Всесвіту, де панують лад і гармонія, де чітка ієрархія духовних сил зосереджена довкола головної – Творця всього суцього.

Найдавніша пам'ятка архітектури цієї доби, що збереглася до наших днів, – *Спаський собор* у Чернігові, збудований князем Мстиславом у 1036 р. Це типова давньоруська хрестовобанна споруда, увінчана п'ятьма банями. Усередині собор прикрашають настінний живопис, декоративне Різьблення та мозаїчна підлога. Найвищого розквіту мистецтво Київської Русі досягло за княжіння Ярослава Мудрого. Справжнім символом доби став славнозвісний *Софійський собор* у Києві, закладений великим князем у 1037 р. на місці розгрому печенігів. Функції Софійського собору не обмежувалися суто церковним призначенням. У ньому відбувалися урочисті державні церемонії, розміщувалися бібліотека та центр книгописання.

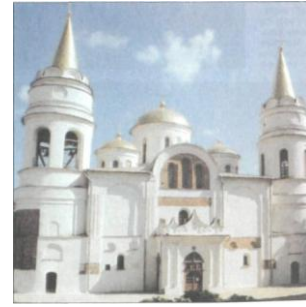
Сучасного зовнішнього вигляду Софійський собор набув у ХУП-ХУІІ ст., а от внутрішні приміщення – *інтер'єри* – добре зберегли свій первісний вигляд. Цей величний храм має складну пірамідальну будову. Увінчують його тринадцять бань. Основний об'єм собору з трьох боків оточують два ряди *галерей*.

Із заходу між зовнішніми галереями споруджено дві круглі вежі, в яких

знаходилися сходи, що вели на хори.

Макет Софійського собору в Чернігові

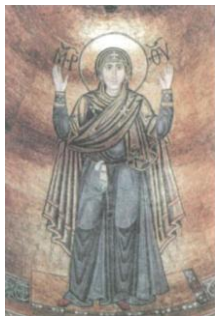
П'ятницька церква в Чернігові XII ст..

Спаський собор в Чернігові. XI ст.

Інтер'єр Софії Київської – це гармонійний мистецький ансамбль, в якому злилися воедино архітектура, живопис та декоративне мистецтво. Таке явище, коли різні види мистецтва нерозривно пов'язані між собою як формою, так і змістом, дістало назву *синтезу мистецтв*.

МОНУМЕНТАЛЬНИЙ ЖИВОПИС

Одне з найвищих досягнень художньої культури Київської Русі – *мистецтво мозаїки*. У Софійському соборі було створено найвеличніший ансамбль мозаїчного живопису, що не мав рівних у світовому мистецтві тієї доби (до наших днів збереглося 260 м² мозаїк). У мозаїчній техніці виконано найважливіші за змістом зображення, розміщені в східній та центральній частинах храму.

Мармуровий саркофаг Ярослава Мудрого Богоматір Оранта Христос-Пантократор та архангели
Мозаїки Софійського собору

Усередині головної бані, що символізує небо, зображено величну напівпостать Христа-Вседержителя в оточенні архангелів. Вседержитель (грецькою мовою Пантократор) тримає: і Небо, і Землю, і Всесвіт. Це також той, перед ким, згідно з християнським віровченням, кожна людина свого часу відповість за власні думки й учинки. Тому прекрасне обличчя Христа на мозаїці Софії Київської водночас суворе. У лівій руці він тримає Євангеліє – книгу, в якій викладено основи віри, а особливим жестом правої посиляє благословення.

Око людини, яка входить до Софійського собору, одразу вражає його центральна мозаїка – *Богоматір Оранта*. Її постать займає верхню частину головної апсиди храму. Це найбільша за розмірами фігура в усьому давньоруському мистецтві. Богоматір зображено у повний зріст, з піднесеними догори руками, неначе вона заступається за людський рід перед Богом. Образ Оранти швидко заповнив серця русичів ще й тому, що нагадував близьку їм язичницьку Велику Богиню,

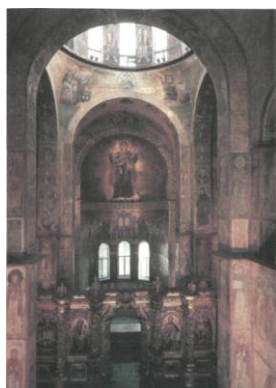
«Непорушну Стіну», яку також зображували стоячи, зі зведеними до неба руками. Київська Оранта вдягнена в довгу синю сорочку – *хитон* та пурпуровий плащ – *мафорій*. Її силует та складки одягу окреслено чіткими лініями. Постаць виглядає надзвичайно виразною на мерехтливому золотому тлі, що символізує Царство Небесне – місце перебування Бога, Богоматері, ангелів та святих.

Чудові мозаїки прикрашали також Михайлівський Золотоверхий собор, Успенський собор Києво-Печерської лаври та інші храми столиці Київської Русі. На Подолі було знайдено майстерні, в яких виготовляли *смальту*. Це свідчить про те, що у виготовленні мозаїк поряд з грецькими брали участь і місцеві майстри.

Історія зберегла ім'я видатного київського живописця **Алімпія** (Аліпія, Олімпія), який брав участь у створенні мозаїк Успенського собору Києво-Печерської лаври, а також уславився як іконописець.

Виготовлення мозаїк було надзвичайно дорогим, тому ними прикрашали лише центральну частину храму. Всі інші частини розписували фресками. Поєднання в одному ансамблі мозаїк та фресок було невідоме Візантії. Це – самобутнє явище художньої культури Київської Русі.

Фресковий живопис був найпоширенішим видом монументального мистецтва Київської Русі. В Україні його пам'ятки збереглися до наших днів у храмах Києва та Чернігова. Наприклад, у Софійському соборі майже три тисячі квадратних метрів фресок XI ст. Ніде у світі немає такого ансамблю монументального живопису того часу!

Інтер'єр центрального нефа Софійського собору Апостол Павло. Фрагмент фрески

Розписи Софійського собору є своєрідними ілюстраціями до Святого Письма. Це євангельські та біблійні сюжети, «життя» Святого Георгія та архангела Михаїла.

Однак релігійним темам присвячено не всі фрески. На стінах центральної частини собору, під хорами, було створено велику композицію із зображенням сім'ї князя Ярослава Мудрого. На жаль, більша частина її втрачена. Унікальні розписи на світські теми розміщені й на стінах веж собору. Найбільше серед них сцен полювання улюбленої князівської розваги. Зображено також борців, жонглерів, скоморохів, музик, які грають на різних інструментах. Цікаві сцени з життя візантійського імператора, зображення Константинопольського іподрому, заповненого глядачами. Серед них – руська княгиня Ольга, яка перебувала в імператора в гостях.

Велике значення в оформленні інтер'єру Софії Київської мають орнаменти, виконані у техніці як фрески, так і мозаїки. Орнаменти об'єднують сюжетні композиції, підкреслюють архітектурні деталі, надаючи всій споруді особливо святкового та ошатного вигляду. Внутрішній простір собору сповнений таємничого

саява. Промені світла, що проходять крізь довгі вузькі вікна під головною банею, відблискують на золотому тлі мозаїк. Благородні приглушені тони блакитної, зеленої, коричневої, жовтої барв утворюють єдиний урочистий ансамбль. Подібно до церковних піснеспівів, що колись лунали в стінах собору, він підносить душу людини, викликає в неї високі почуття.

Фрагменти монументального живопису епохи Київської Русі збереглися також інших пам'ятках архітектури. Найбільшу цінність становлять фрески XII ст. в *Кирилівській церкві* у Києві. Вони свідчать про подальший розвиток цього виду мистецтва, високу майстерність їх виконавців.

ІКОНОПИС

Визначним здобутком мистецтва Київської Русі є іконопис, що живе й розвивається вже понад тисячу років. Без нього неможливо уявити українське образотворче мистецтво. Ікони були першими творами станкового живопису в Україні. Проте ікона – це не просто картина. Це предмет релігійного культу, перед яким віруюча людина молиться Ісусу Христу, Богоматері, святим. Ікона – своєрідний місток, за допомогою якого здійснюється зв'язок між світом земним, фізичним і потойбічним, духовним.

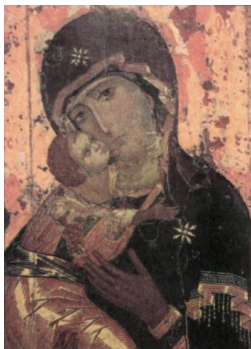
Які особливості відрізняють іконопис від монументального живопису? У настінних розписах, завдяки великим площинам стін, можна було розгорнути великі композиції, ікона ж обмежена порівняно невеликим форматом дошки. Тому художникові найчастіше доводилося зосереджуватися на зображенні одного образу. Якщо над настінними розписами працювало багато художників, то ікона – індивідуальний витвір окремого майстра. За свідченням літописів, перші ікони потрапили до Києва з Криму. Коли за велінням князя Володимира у місті в 989-996рр. було зведено Десятинну церкву, всі необхідні для богослужіння предмети привезли з Корсуня (Херсонеса). Можливо, саме серед них була чудотворна ікона *Холмської Богоматері* – найдавніша християнська святиня української землі (нині ця ікона з дивовижною історією зберігається в Луцькому краєзнавчому музеї). Привозили ікони й пізніше, здебільшого з Візантії. Найвідомішою з них є чудотворний образ *Вишгородської (Володимирської) Богоматері*, що знаходився в резиденції київських князів у Вишгороді. Звідти під час одного зі своїх спустошливих набігів на Київську землю її вивіз владимиристо-суздальський князь Андрій Боголюбський.

Давньоруські майстри, які упродовж короткого часу досконало опанували мистецтво іконопису, ніколи не копіювали візантійські зразки. Вони вливали в них живий творчий струмінь Київ став головним центром іконопису не лише України-Русі, а й усього східного слов'янства.

Ікон доби Київської Русі збереглося дуже мало. Кожна з них є шедевром високодуховного мистецтва всесвітнього значення. На превеликий жаль, нині більшість із них знаходиться за межами України – переважно у Москві та Санкт-Петербурзі.

Українські вчені довели, що всі ікони цього періоду написано в Києві, а в північні руські князівства вони потрапили свого часу різними шляхами. Наприклад, багато ікон та інших цінностей було вивезено після розгрому міста монголо-татарами. Стель виконання київських ікон нагадує мозаїки та фрески. Усі вони великі за розміром, що також споріднює їх з монументальним мистецтвом. Немов зі стін

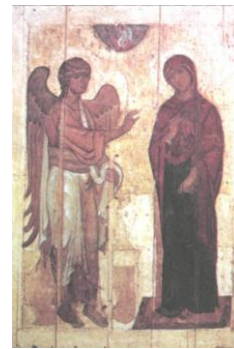
Софійського собору зійшли постаті Діви Марії та архангела Гавриїла на відомій іконі «Благовіщення», що зберігається в Третьяковській галереї у Москві.

Вишгородська (Володимирська) Богоматір. Ікона XI ст.

Дмитрій Солунський. Ікона XII ст.

Устюзьке благословення. Ікона XII ст.

Спас Нерукотворний. Ікона XII ст.

Ангел – золоте волосся. Ікона XII ст.

На ній зображено одну з найголовніших подій євангельської історії: момент, коли архангел сповіщає Марії «благу вість» про те, що в неї має народитися Божий син. Композиція цього живописного шедеву побудована на зіставленні двох фігур – архангела і Діви Марії, обернених одне до одного. Марія, схиливши голову у бік Гавриїла, ніби уважно Дослухається до його слів. Права рука архангела простягнена до Марії, а пильний погляд його величезних очей прикутий до її обличчя. Цей взаємоспрямований рух зосереджує увагу на композиційному і водночас змістовому центрі ікони – руці архангела, витончені пальці якої немовби застигли в благословляючому жесті. Бездоганні пропорції постатей окреслені легкими, плавними лініями. Особливо прекрасний архангел Гавриїл. М'яка світлотінь підкреслює ніжність його вродливого обличчя. Пасма золотавого волосся, вишуканий рисунок крил, складки одягу ніби утворюють своєрідний орнамент. Анонівному авторові ікони вдалося створити образ воістину неземної краси. Колорит ікони благородний і водночас вишуканий. Барви одягу Діви Марії, яка традиційно вдягнена у синій хітон та пурпуровий мафорій, більш земні, насичені. На противагу їм відтінки жовтої, брунатної, червоної, зеленої барв, якими написаний ангел, легкі, прозорі та світлоносні. Об'єднує їх золотаве тло, яке підкреслює божественний зміст зображуваної події.

Не менш чудові ікони «Богоматір Велика Панагія» пензля славнозвісного Алімпія, «Ангел – золоте волосся», «Спас Нерукотворний», «Успіня Богородиці», «Дмитро Солунський», «Святий Микола», «Святий Георгій» та ін.

Центральне місце в давньоруському живопису посідав образ людини: Ісуса Христа, Богоматері, святих. У людській подобі зображували також ангелів. Це були

образи, сповнені духовної краси. Для того щоб підкреслити це, було вироблено особливу художню мову. Зазвичай фігури на іконах мають видовжені пропорції, тонкі ритмічні складки одягу роблять їх ніби невагомими. Однак найбільше значення давні художники, прагнучи максимально передати стан душі, приділяли обличчю. Вони зображували його з підкреслено високим чолом, великими очима, маленькими вустами, тонким носом. Реальний тривимірний простір змінило абстрактне, переважно золотаве, тло. Можна сказати, що мистецтво іконопису постало на традиціях античної художньої культури, творчо переосмислених та пристосованих до християнського віровчення.

Використання в українському середньовічному живопису різних кольорів було не випадковим. Кожен колір щось символізував. До того ж існувала певна ієрархія барв. Найвищою вважалася золота, або жовта, що символізувала небесне царство. Так, золотаве тло мозаїк та ікон, німби навколо голів святих свідчать, що зображена особа перебуває на небі. Що ближчий колір до золотого, то він вагоміший. Білий колір означав Преображення Господнє - той стан, коли земна людська природа перетворюється на вищу, духовну, синій - небесну твердь, блакитний і зелений - усе земне. Особливе значення в усьому християнському мистецтві належить пурпуровому кольору (поєднанню червоного з синім, блакитним або фіолетовим), який за античних часів символізував царську владу. Хітон на Христі був - пурпурового кольору як символ його божественного, царського походження, а гіматій (плащ) мав блакитне забарвлення і символізував його земну природу. Навпаки, в одязі Божої Матері хітон зображували блакитним або зеленим, а мафорій - пурпуровим.

Червоний колір мав подвійний зміст. З одного боку, він символізував божественну енергію, життєдайну силу й перемогу, як, наприклад, в образах святих воїнів (Юрія Зміборця, Дмитра Солунського та ін.), з іншого - в червоному одязі зображували святих мучеників, які пролили кров за віру Христову. Самого Ісуса Христа часто зображували не в пурпуровому, а саме в червоному хітоні, ніби підкреслюючи значення пролитой ним крові заради порятунку роду людського. Єдиний колір у символіці християнського мистецтва з негативним значенням - чорний. Це знак скорботи та пекла. Іконописці його використовували рідко, переважно в зображеннях Страшного Суду (за кн. Д. Степовика «Історія української ікони X-XX століть». - К.: Либідь, 1996).

КНИЖКОВА МІНІАТЮРА

Особливим видом мистецтва Київської Русі була книжкова мініатюра. Це невід'ємна складова мистецтва рукописної книги: написання тексту, художнього оформлення, виготовлення оправи. Кажучи сучасною мовою, мініатюра – це ілюстрація до книги. Невеликі розміри цього художнього твору зумовлюють й особливо витончену манеру його виконання.

Загалом середньовічна рукописна книга була надзвичайно дорогою річчю. Створення її потребувало багато часу. Відповідно до неї й ставилися, як до святині.

Князь Ярослав Мудрий – великий шанувальник книг – заснував при Софійському соборі в Києві бібліотеку та *скрипторій* – центр книгописання.

Євангеліст Лука. Мініатюра з
Остромирового Євангелія XI ст.

Христос у славі. Мініатюра з Трипільської
псалтирі XI ст.

Яка ж рукописна книга доби Київської Русі є найдавнішою? Це «*Остромирове Євангеліє*», написане в 1056-1057 рр. у Києві дияконом Григорієм на замовлення новгородського посадника Остромира. В ній на окремих аркушах вміщено три мініатюри із зображенням євангелістів Іоанна, Марка та Луки. Художникові, який дотримувався всіх тогочасних канонів, вдалося створити яскраві психологічні образи, що свідчить про його неординарний хист. Мініатюрам «Остромирового Євангелія» притаманні яскравий і водночас вишуканий колорит, особлива співучість ліній. Облямовують їх орнаменти, подібні до тих, які можна побачити в Київському Софійському соборі. Лінії на мініатюрах виконано золотом, а тло між ними заповнено яскравими барвами. Це нагадує славетні київські *перегородчасті емалі* - ювелірне мистецтво, що в XI-XII ст. досягло надзвичайно високого рівня.

Збереглися й інші книги часів Київської Русі, прикрашені мініатюрами. Майже всі вони створені у Києві. Це «Ізборник Святослава», «Юрієве євангеліє» та ін.

Особливу увагу привертають мініатюри *Радзивіллівського літопису* початку XV ст., який є копією Володимирського літописного зводу 1206 р. Книга містить 618 кольорових мініатюр, що ілюструють події часів Київської Русі. Малюнки, виконані в невимушеній, вільній манері, дають цінні відомості про архітектурні споруди Київської Русі, одяг, зброю, речі домашнього вжитку. В них відображено події, що відбувалися упродовж трьох століть: похід русичів на Царгород, будівництво Софійського собору і «града великого Києва», повстання киян у 1068 і 1147 роках, битви з кочовиками, князівські усобиці. Традиції книжкової мініатюри Київської Русі стали основою для її подальшого розвитку: вони дали початок окремому виду образотворчого мистецтва – *книжковій графіці*, що згодом досягне в Україні надзвичайно високого рівня.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО XIV-XVI ст.

Монголо-татарська навала завершила процес розпаду давньоруської держави, завдавши нищівного удару її культурі, мистецтву, а найбільше – монументальній архітектурі. Будівництво великих кам'яних споруд на Придніпров'ї на тривалий час припинилося.

Культурний центр України перемістився на захід, до Галицько-Волинського князівства, що постраждало від нашестя меншою мірою. Завдяки мудрій політиці та державницькій діяльності галицьких і волинських князів, передусім такої видатної постаті, як Данило Галицький, там зберігалися й шанувалися високі набутки

попередньої епохи, творилося нове українське мистецтво. Можна сміливо стверджувати, що саме завдяки Галичині й Волині українська культура не загинула в один із найскрутніших періодів своєї історії.

АРХІТЕКТУРА

У XIV-XV ст. значного розвитку в Галицько-Волинських землях досягла архітектура. Її особливості визначалися певними історичними й суспільними обставинами: боротьбою з іноземними поневолювачами, міжфеодальними усобицями, а також географічним положенням, тобто близькістю до країн Центральної Європи. Перший чинник зумовив потребу в широкому Розгортанні оборонного будівництва – замків, веж, укріплених садиб, монастирів з високими мурами, другий сприяв поширенню в архітектурі Західної України ознак, притаманних європейській культурі.

Спорудження величних неприступних замків – одна з відмітних рис культури XIV-XV ст. У цей період, як і в попередні часи, більшість замків були дерев'яними, тому до наших днів жоден з них не зберігся. У цих спорудах поєдналися архітектурні традиції Київської Русі й ще більш ранніх епох.

Одним із найвеличніших був *Київський замок на горі Киселівці* - справжня окраса місцевого ландшафту. Його історія сягає прадавніх часів. Дослідники давнього Києва довели, що саме на Замковій горі (як іще називають Киселівку) оселився й збудував перше городище легендарний засновник Києва - князь Кий. Замок згорів у XVII ст.

Найстарішою кам'яною фортецею України є *Верхній замок у Луцьку*. Його споруджено в середині XIV ст. Навколо нього були розташовані Нижній (околицький) замок та міські укріплення. Від них збереглися лише кам'яна споруда та вежа. Змуровані з цегли прямокутні вежі та стіни замка вражають уяву поєднанням величчя й простоти. Луцький замок – одна з найбільших цегляних споруд в Україні.

Справжніми архітектурними перлинами України є замки в *Кам'яниці-Подільському, Меджибожі, Хотині, Одеську, Мукачевому* та інших містах. Упродовж кількох століть їх добудовували й перебудовували. У ті часи навіть церкви зводили, ніби фортеці. Наприклад, до наших днів збереглася унікальна Покровська церква-фортеця в селі Сутківцях на Поділлі, (XV ст.), яка була цілком придатна до оборони.

У XVI – на початку XVII ст. в українську культуру проникли художні ідеї Відродження. Провідну роль у розвитку мистецтва цієї доби відігравав Львів – одне з найкрасивіших міст Європи, яке по праву можна назвати містом-музеєм. У Львові стрілися Схід і Захід. Українські зодчі, скульптори, живописці працювали тут поруч з німецькими, італійськими, голландськими, польськими. Нові мистецькі віяння, що приходили із Заходу, українські митці творчо поєднували з національними традиціями.

Найбільше збереглося у Львові пам'яток міської архітектури. Після спустошливої пожежі 1527 р. на залишках середньовічних готичних споруд зводилися *цям'яниці* (так називали муровані житлові будівлі) у стилі Ренесанс. На площі Ринок стоїть найбільша львівська кам'яниця – знаменитий будинок заможного купця Корнякта Будинок нагадує справжній палац. Його було споруджено архітектором Петром Барбоном у 80-х роках XVI ст. Шестивіконний триповерховий *фасад* увінчано високим *атицом* - декоративною стінкою над карнизом. Пізніше, у XVII ст., на

ньому встановили статуї рицарів.

Хотинська фортеця. XIII-XVI ст. Церква-фортеця в Сутківцях Будинок купця Корнатка

Вікна прикрашені красивим обрамленням. Особливо чарує триярусна відкрита *аркада* внутрішнього дворика, що нагадує італійські палаци доби Відродження.

Архітектурне обличчя Львова склалося під впливом європейської католицької культури. Це було наслідком політичного та культурного панування Польщі на західноукраїнських землях. Постає природне запитання: а що було суто українського в мистецтві Львова цієї доби?

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. на замовлення православного Львівського ставропігійського братства, навколо якого гуртувалися українці, у місті було зведено визначний архітектурний ансамбль. До нього увійшли *Успенська церква* (архітектори П. Римлянин і В. Капінос), *Вежа Корнякта* (архітектор П. Барбон) та *каплиця Трьох святих* (архітектор А. Підлісний). У цих спорудах використано традиції української народної дерев'яної архітектури – будівництва так званих тридільних церков, що склалися з трьох частин, розташованих на одній осі, та високих багатоярусних дзвіниць. У зовнішньому оформленні споруд відповідно до смаків часу було застосовано вишукані ренесансні форми. Завдяки цьому ансамбль Успенської церкви став по-справжньому новаторським витвором архітектурного мистецтва.

СКУЛЬПТУРА

Тісно пов'язана з архітектурою стилю Відродження скульптура. Після прийняття християнства цей вид образотворчого мистецтва занепав, оскільки православна церква вбачала в ньому зв'язок з язичництвом. У XIV-XV ст. найпоширенішим різновидом скульптури було декоративне різьблення в якому переважали народні традиції. Під впливом ідей Ренесансу стає помітним прагнення до реалістичного відтворення природи. Скульптура відігравала важливу роль в оздобленні споруд. Чимало будівель Львова цього часу (Чорна кам'яниця, будинок Корнякта, каплиця Трьох святих, Успенська церква та ін.) прикрашені майстерно виконаною декоративною скульптурою. Популярні орнаментальні мотиви – грона винограду, листя аканту, квіти гранату, фігурки янголят – характерні для мистецтва епохи Відродження.

Визначні пам'ятки скульптурного різьблення – львівські каплиці Боїмів та Кампіанів. Особливою пишнотою та вродливістю вражає каплиця Боїмів, – усипальниця родини заможного купця Георгія Боїма. її фасад становить суцільний декоративний рельєф, виконаний з надзвичайною майстерністю.

Не поступається йому й вишукане оформлення інтер'єру. У ньому крім багатой

декоративної пластики особливу увагу привертають алебастрові та мармурові бюсти – портрети членів родини Боїмів. У їх створенні брала участь група митців, серед яких відомі скульптори Г. Шольц, А. Бемер, Я. Пфістер.

Ансамбль Успенської церкви.
Львів XVI – поч. XVIII ст.

Каплиця родини Боїмів.
Львів. XVIII ст.

Інтер'єр каплиці родини
Боїмів. Львів, XVIII ст.

Скульптурний портрет становить окремий жанр скульптури. В Україні він з'являється й набуває поширення в XVI ст., що також є свідченням впливу культури Відродження. В українській скульптурі портрет виник раніше, ніж у живопису. Найранніші його зразки зустрічаються у надгробних пам'ятниках, зокрема у вже згадуваній каплиці Боїмів.

Надгробки замовляли заможні люди для увічнення та уславлення образу померлого. Одним із завдань виконавця було відтворення реальних портретних рис цієї людини. У цей період сформувалася композиційна схема надгробка, що складався зі скульптури померлого (найчастіше зображували постать, що напівлежить на кам'яному ложі *саркофага*), та ніші, увінчаної складним архітектурним обрамленням. Таким був надгробок князя Костянтина Острозького, встановлений 1579 р. в Успенському соборі Києво-Печерської лаври.

З часом надгробні пам'ятники стають дедалі складнішими та величнішими. На зміну рельєфам приходять кругла скульптура (відокремлена від площини). В обличчях людей посилюються психологічні ознаки. Взірцем такого твору є надгробок київського воєводи Адама Кисіля, встановлений у родовій усипальниці – церкві с. Низкиничі на Волині. За традицією померлого зображено в лицарських строях, зі зброєю. Скульптор надав його образу суворого й героїчного вигляду і водночас відтворив індивідуальні риси цієї відомої історичної особи.

У XVI – на початку XVII ст. українська скульптура першою серед образотворчих мистецтв зробила значний крок до становлення суто світського мистецтва. Це стало результатом поширення світогляду та ідей загальноєвропейської культури Відродження. Отже, історія української скульптури також свідчить про те, що мистецтво України з усією його національною своєрідністю належить до Європейського культурного регіону.

ЖИВОПИС

Одним з основних видів образотворчого мистецтва був *монументальний живопис*. У XIV-XV ст. храми, як і раніше, прикрашалися фресками. Уявлення про їх особливості дають деякі ансамблі, що збереглися в Західній Україні та Польщі.

У монументальному живопису, як і в архітектурі та скульптурі, традиції Київської Русі співіснували з новими художніми впливами, що надходили із Заходу. Прикладом нового підходу до зображення традиційних сюжетів, змін в образотворчому мисленні є фрески церкви-ротонди в колишньому селі Горяни (тепер передмістя Ужгорода) на Закарпатті. Ця церква – одна з найдавніших кам'яних споруд цього краю. Унікальною мистецькою пам'яткою свого часу є її розписи. Розташування сюжетів на стінах не відповідає давньоруським традиціям. Тут вони розміщені послідовно, один за одним, що створює відчуття неперервної розповіді. Головна тема горянських фресок – життя Ісуса Христа. Найбільшу увагу невідомий художник приділив його стражданню – «страстям», передавши водночас почуття трагічності й ліризму. З особливою теплотою втілено образ матері Ісуса – Марії. Композиції розписів динамічні, постаті зображено у просторі вільно й невимушено. Таке трактування образів означало відхід від візантійських правил та канонів. Фрески в Горянах – один із перших подихів Ренесансу в Україні.

Надгробок князя К.Острозького

В Києво-Печерській лаврі. ХУІ ст. Тайна вечеря. Фрагмент розпису в Сандомирі Польща

Високо шанували український монументальний живопис у Польщі, де не було місцевих традицій та власної школи цього мистецтва. У 1418 р. на замовлення короля Ягайла група українських художників на чолі з майстром Андрієм розписала фресками замкову капелу в Любліні. У цих фресках було збережено давні традиції та сюжети і водночас талановитим майстрам вдалося передати щирість людських почуттів. Окрім Любліна українські живописці виконали великі комплекси монументальних розписів в інших польських містах: Кракові, Сандомирі, Вислиці. У них вони успішно реалізували ще одне творче завдання: пристосували українську монументально – декоративну систему розписів до характеру готичної архітектури. Вплив українського монументального живопису на польську культуру того часу незаперечний.

У ХІУ-ХУ ст. в духовному житті України зростає значення *іконопису*. На цей час уже відійшла у минуле техніка мозаїк, а фрескові розписи були доступні далеко не всім церквам. На зміну їм приходить *іконостас* – особлива перегородка, що закриває вівтарну частину храму і складається з кількох рядів ікон.

У супереч складним історичним умовам саме в цей період українське мистецтво іконопису стверджується як суто національне явище, не подібне на аналогічне мистецтво інших країн східного обряду. Ікони стали неодмінним атрибутом життя всіх верств суспільства.

Усі ікони цього періоду, що збереглися до наших днів, походять із Галицько-Волинських земель. Там процвітали численні мистецькі осередки, в яких іконопис розвивався вільно, без жорсткого контролю з боку церковної та світської влади (як

це було в Московській державі). Одна з найдавніших пам'яток цього виду мистецтва - *чудотворна ікона Волинської Богоматері*, написана ще в другій половині XIII ст., – належить до його найкращих зразків. Вона вражає глядача особливою суворістю образів Богоматері та дитяти Ісуса, якої не було в іконах попереднього періоду. Ця ікона є прикладом того, як засобами по-справжньому високого мистецтва, без сюжету та розповіді, а лише у виразах облич можна передати дух часу.

Шанованими в Україні стали ікони «Чудо про Змія» або, як їх частіше називали, «Юрій Змієборець». Одна з кращих таких ікон походить із села Станилі на Прикарпатті. Її автор був талановитим майстром композиції та колориту. Він зумів поєднати відчуття

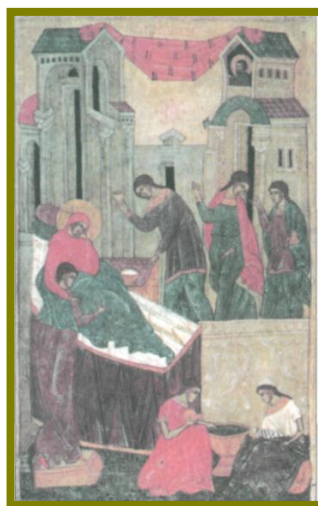
Юрій Змієборець зі Станилі, XIV ст. Волинська Богоматір, кін. XIII – поч. XIV ст.

загальної гармонійної врівноваженості з ритмічним рухом, форму – з кольором. Надзвичайно майстерно він володів лінією – одним із основних засобів художньої виразності в образотворчому мистецтві. Святий Юрій, або Георгій, був одним з найпопулярніших образів не лише в українському, а й у всьому європейському мистецтві. В ньому втілено ідеал середньовіччя – образ лицаря-героя, визволителя й захисника, святого зі зброєю в руках.

Поступово в іконопис проникають елементи реального життя: зображення рослин, архітектурного оточення, предметів побуту. Образи на іконах дедалі частіше набувають зовнішніх рис місцевого населення. Українським іконам властиве також застосування *світлотіні і прямої перспективи* – засобів реалістичного відтворення дійсності.

Страшний суд, фрагмент, XVI ст.

Різдво Богородиці. XV ст.

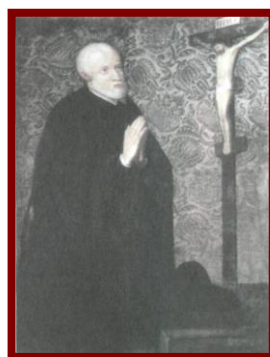
У XVI ст. в Україні набули поширення ікони на тему Страшного суду. В них, згідно з тогочасними уявленнями, з максимально щирою наочністю було передано все, що може статися з душою людини після її смерті. Такі ікони виконували виховну функцію: вони мали нагадувати людям про те, як слід жити, щоб не зазнати пекельних мук. Розглядати ікони на тему Страшного суду дуже цікаво. На них майстерно скомпоновано численні багатофігурні зображення, з великою вигадливістю побудовано сюжет. Колоритні картинки пекла свідчать про неабияке почуття гумору, притаманне українському народові в ті далекі часи.

Поступово в мистецтві живопису розвиваються світські жанри: портрет, історична, батальна картини, пейзаж. Провідне місце серед них посідав **портретний живопис**. З-поміж ранніх взірців цього жанру слід назвати портрети історика Яна Гербурта, польського короля Стефана Баторія (художник В. Стефанович), князя Костянтина Корнякта, старости Мнішека, на яких відчутний вплив європейського парадного портрета. Тогочасні художники досконало опанували реалістичні засоби відтворення дійсності: анатомічну будову тіла, просторове і світлотіньове *модельювання* та *пластику*. Завдяки традиції замовляти посмертні портрети членів Ставропігійського братства з'явилася галерея реалістичних образів мешканців Львова.

Прогресивне значення в художньому житті Львова мало створення в 1596 р. цехової організації художників. Це була передова форма об'єднання майстрів, загальноприйнята в європейських країнах. Вона не лише зміцнила становище художників у суспільстві, а й спонукала їх до професійного вдосконалення. Зокрема, цеховим статутом передбачалося трирічне стажування майстрів за кордоном.

Галицький воєвода Іван Данилович
Поч. ХУІІ ст.

Купець Костянтин Корнякт

ГРАФІКА

Надзвичайно збагатило вітчизняну культуру XIV – початку XVII ст. мистецтво графіки, яке було пов'язане переважно з книгописанням. Рукописна книга, прикрашена мініатюрами, заставками, ініціалами, посідала вагоме місце в духовному та культурному житті того часу. Головним центром книгописання залишався Київ. Саме тут у 1397 р. було створено видатну пам'ятку писемності й мистецтва – «Київський псалтир». Виконав його протодиякон Спиридоній на замовлення смоленського єпископа Михайла. Псалтир ілюстровано великою кількістю мініатюр (близько 300), розміщених безпосередньо в тексті, їх сюжети різноманітні: від біблійних до побутових. Композиції побудовано вільно, з великою фантазією. Зображення й колорит надзвичайно вишукані.

Значні зміни в розвитку графіки відбулися в другій половині XVI ст. Книга ставала потрібною дедалі ширшим верствам населення. В книжкову мініатюру, як і в

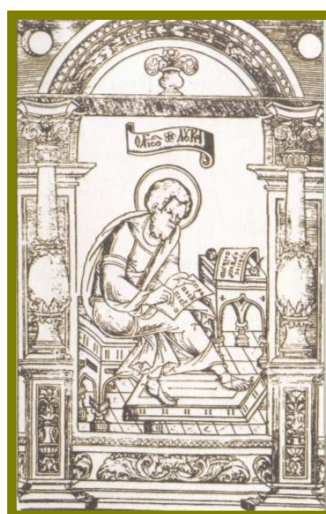
інші види образотворчого мистецтва, проникають ознаки Ренесансу, спостерігається тяжіння до реалістичнішого трактування образів. Шлях новим ідеям прокладав відомий майстер **Андрійчина Многогрішний** – автор ілюстрацій до «Службника», «Холмського Євангелія» та низки інших книг.

Відомим осередком книгописання того часу була також Волинь. Найвидатнішою її пам'яткою є славнозвісне «*Пересопницьке євангеліє*» (1556-1561) – перший переклад Святого Письма зі староболгарської мови тогочасною українською. Книгу прикрашають чотири орнаментальні розвороти з мініатюрами, заставками, кінцівками, ініціалами тощо. Зображення виконано в цілком ренесансному дусі. Їх колорит - барвистий та соковитий. Із появою книгодрукування в мистецтві графіки відбулася справжня революція. В Україні вона пов'язана з ім'ям першодрукаря **Івана Федорова**. У 1574 р. у Львові він надрукував «Буквар» та «Апостол», а в 1580-1581 рр. в Острозі – славнозвісну «Острозьку Біблію». Книги було ілюстровано *гравюрами* – різновидом графіки, невіддільним від друкарства. У львівському «Апостолі» їх дві: книжковий знак Івана Федорова та зображення євангеліста Луки.

Після Івана Федорова книгодрукування поширилося по всій Україні.

Книгодрукування та пов'язане з ним мистецтво гравюри розширили обрії української культури. Тиражовані книга та гравюра стали доступними широким суспільним верствам. Саме з їх допомогою поширювалися передові тогочасні ідеї та знання. В Україні гравюра набула великої популярності, ставши найпрогресивнішим, наймасовішим і найдемократичнішим видом мистецтва.

У XIV-XVI ст. українське мистецтво розвивалося за надзвичайно складних і несприятливих історичних умов. Проте йому вдалося зберегти й примножити культурні надбання епохи Київської Русі та народні традиції як основу власної самобутності. Водночас мистецтво України розвивалося в контексті європейської культури. Вплив ідей Ренесансу відкривав у ньому нові обрії. Провідну роль у збереженні традицій та розвитку нових тенденцій відіграла в той час Західна Україна. На початку XVII ст. в українській культурі накопичилося достатньо творчого потенціалу для справжнього культурного «вибуху» у наступний період.

Євангеліст Матфей. Мініатюра з Пересопницького євангелія, XVI ст. Євангеліст Лука. Гравюра з «Апостола» І.Федорова

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО XVII-XVIII ст.

Це доба розквіту та піднесення української національної культури. Саме на цьому етапі Україна здійснила потужний якісний прорив у всіх напрямках художньої творчості, небачений від часів Київської Русі. Культурний поступ був тісно пов'язаний з посиленням національно-визвольної боротьби українського народу за свою державність, необхідністю обстоювання власних традицій, посиленням ролі козацтва в житті суспільства. На початку XVII ст. провідним культурним центром України знову стає Київ. Величезну роль у цьому відіграв видатний релігійний і культурний діяч митрополит **Петро Могила**.

Це був час становлення та утвердження стилю *українського бароко*, який поширився на всі види мистецтва: архітектуру, скульптуру, живопис, графіку, а також музику. В Україну стиль бароко прийшов із Заходу, де він з'явився на сто років раніше. Для українського бароко характерні ті самі зовнішні ознаки, що й для західноєвропейського: динамічність форм, нерівність та розірваність ліній, тяжіння до вияву внутрішнього руху та драматизму, широке застосування декоративних оздоблень, символічних та *алегоричних* образів. Проте водночас воно має власні духовні витoki. Вирішальний вплив на його формування мали народне мистецтво, народні естетичні смаки та ідеали. Прагнення українського народу до самоутвердження попри вкрай скрутні історичні обставини наповнило твори мистецтва життєрадісним, піднесеним настроєм. Цей настрій крізь віки зазвучав у відновлених святинях – *Успенському соборі Києво-Печерської лаври* та *Михайлівському Золотоверхому соборі*.

Києво-Печерська лавра

Софія Київська (сучасний вигляд)

АРХІТЕКТУРА

Чи не найяскравіше стиль українського бароко виявився в архітектурі. Його характерні ознаки: багатство на пластичність форм, світлі потиньковані стіни, застосування декоративних деталей, ліпних орнаментів, церковних бань цибулястої та грушоподібної форми. Під керівництвом Петра Могили у 30-х роках XVII ст. у стилі бароко було відновлено архітектурні перлини часів Київської Русі: *Софійський собор*, споруди Києво-Печерської лаври, *церкву Спаса на Берестові* та ін. Це мало величезне значення, адже у такий спосіб утверджувалася культурна спадкоємність з Київською Руссю. У такому вигляді архітектурні шедеври збереглися до наших днів.

Активне будівництво розгорнулося не лише в Києві, а й по всій Центральній Україні та на Лівобережжі. Було зведено багато нових церков, соборів, монастирів, а також споруд світського призначення: навчальних закладів, житлових будинків

козацької старшини тощо. Ці споруди допомагають зрозуміти спосіб життя людей того часу. Наприклад, будинки Лизогубів у Чернігові та Седневі свідчать, що життя елітного прошарку українського суспільства було близьким до народного. Планування будинків нагадує українську «хату на дві половини». В оформленні зовнішніх стін майстерно використано засоби архітектурної пластики, що створюють мінливу гру світла й тіні.

Україна мала власних видатних архітекторів. Увійшли в історію імена **Степана Ковніра** (1695-1786) – творця так званого *Ковнірівського корпусу* та дзвіниць на Дальніх і Ближніх печерах Києво-Печерської лаври, *Кловського палацу* у Києві, *Троїцької церкви* в Китаївській пустині поблизу Києва, *церкви Антонія і Феодосія* у Василькові; **Івана Григоровича-Барського** (1713-1785) – автора *Покровської церкви* та *церкви Миколи Набережного* у Києві.

Залишили слід в Україні й іноземні здодчі. Глибоко зрозумів суть українського бароко німець **Йоганн Шедель** (1680-1752). Він автор одних із найкращих споруд цього стилю: *дзвіниць Києво-Печерської лаври* та *Софійського собору*, *брами Заборовського*. Архітектурне вирішення двох останніх споруд вражає надзвичайною пишнотою ліпного орнаменту, що свідчить про вплив на творчість автора народного мистецтва.

Своєрідні та неповторні споруди славетного італійського архітектора **Бартоломео Растреллі** (1700-1771). У Києві за його проектами збудовано *Андріївську церкву* та *Марійський палац*. Ці унікальні споруди напрочуд вдало вписалися в природний ландшафт міста.

Будинок Я.Лизогуба (полкова канцелярія) у Чернігові

Брама Заборовського у Києві

Дзвіниці на дальніх печерах

Покровська церква На Подолі у Києві

Андріївська церква у Києві

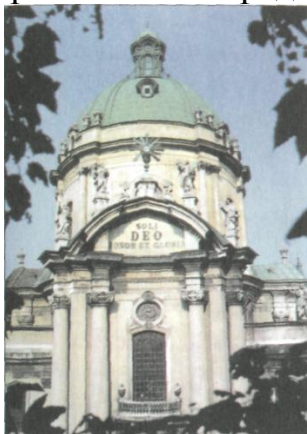
Троїцький собор у Новомосковську

У стилі українського бароко зводилися не лише муровані, а й дерев'яні церкви.

Вони були високими, багаточисельними, мали складні й динамічні форми. Яскравим прикладом таких храмів є *Троїцький собор* у м. Новомосковську Дніпропетровської області. Ця складна пірамідальна композиція, виконана з надзвичайно високою майстерністю, створює враження стрімкого руху, спрямованого вгору, до неба.

На західноукраїнських землях монументальна архітектура цього періоду розвивалася за інших умов. Перебування у складі Речі Посполитої, прийняття унії зумовили закріплення тут художніх традицій, пов'язаних з католицькою культурою. В містах та містечках Галичини збереглося чимало споруд у стилі пізнього європейського, зокрема польського, бароко. їх не можна ототожнювати із самотнім явищем саме українського бароко, поширеним на Придніпров'ї та Лівобережній Україні.

Найбільша кількість пам'яток барокової архітектури західноєвропейського зразка збереглася у Львові. Серед кращих споруд – *Домініканський костел*, збудований архітекторами **Яном де Вітте та Мартином Урбаніком**. Яскравим представником стилю бароко був **Бернард Меретин** – автор такої архітектурної перлини Львова, як *собор Святого Юра, ратуші в м. Бучачі* на Тернопільщині та ін. До визначних пам'яток культури належить також величний ансамбль *Почаївської лаври* – одного з найбільших релігійних осередків України.

Домініканський костел у Львові

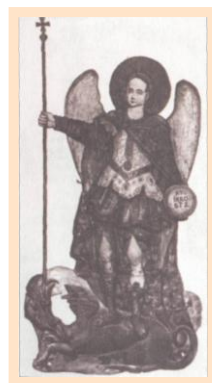
Інтер'єр Домініканського собору у Львові
СКУЛЬПТУРА

У мистецтві стилю бароко важливу роль відігравала скульптура. Її широко використовували в оздобленні фасадів та інтер'єрів архітектурних споруд. Розквіт скульптури в Україні припадає на XVIII ст.

У Західній Україні цей вид образотворчого мистецтва традиційно був більш розвиненим, ніж у Східній.

Собор Святого Юра у Львові
Видатний його представник – львівський скульптор **Йоанн Пінзель** (роки

Архангел Михаїл. Мідний рельєф з київської ратуші

народження і смерті невідомі). Його статуї прикрашають собор Святого Юра у Львові, ратушу в Бучачі. З-поміж створених ним образів окрім міфологічних та біблійних героїв привертає увагу український козак, сповнений високої людської гідності. У доробку майстра багато витворів з дерева, виконаних з віртуозною майстерністю. Фігури ніби перебувають у динамічному русі, найнесподіваніших ракурсах. У позах, жестах, виразах облич передано бурхливі почуття. У своїх творах майстрові вдалося найвищою мірою втілити дух бароко: динаміку, мінливість, експресію. Творча манера Пінзеля вплинула на розвиток мистецтва скульптури в Галичині та за її межами.

На Придніпров'ї та Лівобережжі декоративна скульптура перебувала під впливом народного мистецтва. До самобутніх творів свого часу належали мідні фігури архангела Михаїла – покровителя Києва і богині правосуддя Феміди, встановлені на будівлі київської ратуші.

Скульптура була тісно пов'язана з мистецтвом різьблення по дереву, яке у XVIII ст. досягло своєї вершини. Яскравий приклад цього – декоративні оформлення іконостасів багатьох українських церков і соборів, що вражають майстерністю виконання, складністю композицій, пишнотою й розмаїттям елементів і форм.

ЖИВОПИС

Живопис доби бароко – особлива сторінка української культури. Як і архітектура, він розвивався під впливом європейського та народного мистецтва. Ці два джерела сформували неповторне обличчя української національної школи живопису, яка досягла довершеності у XVIII ст.

Як і в попередні епохи, в Україні розвивався монументальний і станковий живопис. **Монументальний живопис** переважно пов'язаний із розписами культових споруд. До нашого часу дійшло дуже мало його пам'яток, а ті, що збереглися (наприклад, фрагменти фресок Троїцького собору Густинського монастиря поблизу Прилук), свідчать про значні зміни в цьому виді мистецтва. Українські художники вирішували нові творчі завдання: опановували засоби реалістичного мистецтва, долали традиційну площинність, прагнули створити ілюзію відкритого простору та руху. У Києві в першій половині XVIII ст. великі монументально-живописні роботи здійснювалися в Успенському соборі та Троїцькій надбрамній церкві Києво-Печерської лаври, в Софійському та Михайлівському Золотоверхому соборах, церкві Миколи Набережного та в інших храмах. Над живописом стін та іконостасів Києво-Печерської лаври працювали майстри лаврської школи, з-поміж яких особливо уславився **Алімпій Галик**.

Княгиня Ольга. Фрагмент розпису Іван Руткович. З іконостасу церкви Йов Кондзелевич. Богородиця церкви Святого Духа в Потеличі в Жовкві. Дорога в Еммаус. намісна. Богородчанський іконостас. Настінними розписами прикрашали не лише муровані, а й дерев'яні церкви.

Найранніші їх пам'ятки (середини та другої половини XVII ст.) збереглися в Західній Україні. Це розписи храмів Святого Юра та Чесного Хреста в Дрогобичі, Святого Духа в с. Потеличі (нині – Львівської області). У них знайшли відображення світогляд та художні смаки міщан, селян, ремісників. Ці розписи, виконані в дещо наївній манері народного мистецтва, сповнені щирих почуттів. Постаті й обличчя святих та інших персонажів нагадують звичайних українських людей. Настінні розписи в дерев'яних церквах – самобутнє явище, що не має аналогів у мистецтві жодного іншого народу.

У *станковому живопису*, як і за попередньої доби, провідну роль продовжував відігравати іконопис. Це ще одна особлива сторінка в історії української культури. Видатними іконописцями свого часу були західноукраїнські художники Іван Руткович та Йов Кондзелевич. Їхні життя і творчість пов'язані з містом Жовква, яке було на той час значним культурним осередком.

Іван Руткович (рік народження невідомий – 1708) наприкінці XVII ст. створив величні іконостаси у Волиці-Деревлянській, Волі-Висоцькій, Скваряві Новій. Відчутний вплив на його творчість справило тогочасне західноєвропейське мистецтво. І не випадково. Адже художник, створюючи свої композиції, використовував гравюри німецьких та голландських митців. Деякі ікони майстра – «Христос і Магдалина», «Втеча до Єгипту», «Дорога в Еммаус», «Христос у Марії та Марфи» та ін. – більше нагадують світські жанрові картини. На них зображено реальних людей у реальному оточенні, на тлі реальних пейзажів або інтер'єрів, які займаються повсякденними справами. Барви на іконах яскраві, насичені, лики Христа, Марії та святих привітні, ласкаві й радісні. Відчувається, що художник був справжнім життєлюбом і зумів поєднати у своїх творах любов до життя земного з любовно до Бога.

Йов Кондзелевич (1667 – близько 1740) – автор славного *Богородчанського іконостасу* в с. Манява Івано-Франківської області. Чим же його живописна манера відрізняється від манери І. Рутковича? Образи Й. Кондзелевича вражають високодуховною красою, вони сповнені глибокої внутрішньої зосередженості та величі. Художник з великою майстерністю створював урочисті багатофігурні композиції, зображував пишні інтер'єри з архітектурним оздобленням у стилі бароко. Загальному настрою ікон відповідає їх колорит. Він стриманіший, ніж у Рутковича, тонко згармонізований та вишуканий. У XVIII ст., розвиток українського іконостасу досяг свого апогею. Він став невід'ємним явищем українського бароко, органічним компонентом синтезу мистецтв в українській церкві. В іконостасі представлено різні види мистецтва: живопис, декоративну скульптуру та архітектуру. Характерна його ознака – поєднання яскравого живопису із вишуканим різьбленням, динамічним рухом архітектурних деталей. Визначною пам'яткою мистецтва є величний іконостас з Преображенської церкви у с. Великі Сорочинці на Полтавщині – резиденції гетьмана Данила Апостола. У цьому іконостасі якнайповніше втілено дух українського бароко з його динамікою, емоційністю, стрімкістю руху. В колориті ікон переважають різні відтінки жовтого кольору, що створює ефект саява, світлоносності. Фігури також динамічні, у них відтворено різноманітні моменти руху людського тіла. Суто земна краса образів поєднана зі щирим духовним прагненням.

Отже, в українському живопису зміцнюється світський напрям, дедалі

поширюються засоби реалістичного відтворення дійсності. Про це красномовно свідчать дві ікони з м. Конотопа. На них зображено великомучениць Варвару й Катерину та Анастасію й Уляну в образах молодих жінок у пишному, барвистому вбранні. їх автори втілили український народний ідеал земної жіночої вроди, що водночас не суперечило глибокому духовному змісту творів.

У часи великих випробувань особливо шанованими в Україні були ікони *Покрова Богородиці Матері*. У цьому святому образі український народ вбачав свою покровительку та заступницю. Чому ці ікони дістали назву «козацьких Покров»? Відповідь на це запитання досить проста: тому що їх дуже шанувало козацтво. Часто на цих іконах зображували велику кількість людей. Отже, художникам доводилося вирішувати складне творче завдання: компонування багатьох фігур і груп людей. Під покровом Богородиці збиралися персонажі далекої історії (наприклад, візантійський імператор) і сучасники (зазвичай представники духівництва і козацтва). Так, на одній з «козацьких Покров» із с. Дашки на Київщині зображено Богдана Хмельницького. Подібні ікони сприяли розвитку портретного жанру в Україні.

Іконостас Троїцької надрамної церкви Старозавітна Трійця. Іконостас Києво-Печерської лаври

Іконостас Святи великомучениць Варвара і Катерина церкви у Великих Сорочинцях

Ікона з Конотопа

Ікони українського бароко сповнені святкового, піднесеного настрою. їх автори використовували яскраві кольори, барвисті квіткові візерунки. Золоте орнаментоване тло поєднувалося із зображеннями архітектурних споруд та природи. Богоматір, святих та інші персонажі часто малювали в пишному одязі, з привітними, ласкавими обличчями, втілюючи в них народні уявлення про красу. Таке тлумачення образів зовсім не суперечило релігійному змістові ікон.

«Покрова» із зображенням Богдана Хмельницького. Ікона з Дашків.

Портрет Б.Хмельницького. Гравюра В.Гондіуса

Порівняно з епохою середньовіччя це було нове емоційне співпережиття християнської віри як джерела радості, втіхи та надії.

З другої половини XVII ст. *портретний живопис*, що вже мав значні досягнення в Західній Україні, поширюється на Придніпров'ї та Лівобережжі. За словами сирійського мандрівника Павла Алеппського, українські художники були «вельми спритні в зображенні людських облич з цілковитою подібністю та мають велику вигадливість у відтворенні людей такими, якими вони є».

На знак ушанування особливих чеснот видатних осіб їхніми портретами прикрашали стіни церков і соборів. Наприклад, на стінах київської церкви Спаса на Берестові було написано портрет митрополита Петра Могили, в соборі Густинського монастиря на Чернігівщині портрет гетьмана Івана Самойловича, в Успенському соборі Києво-Печерської лаври – цілу галерею образів князів, гетьманів і царів.

Улюбленим персонажем портретистів другої половини ХУН-ХУШ ст. був ушавлений гетьман Богдан Хмельницький. Взірцем для них слугувала гравюра гданського художника В. Гондіуса, створена за життя гетьмана в 1651 р. У свою чергу, Гондіус скористався малюнком голландського митця Авраама ван Вестерфельда, який було виконано з натури. Один із кращих портретів гетьмана зберігається в Національному художньому музеї України. Невідомому авторові цього твору вдалося втілити узагальнений образ народного героя, якому притаманні такі риси, як гідність, розум, простота.

Упродовж XVIII ст. великої популярності набуває так званий *парадний портрет*. Його функція – показати певну особу в усій її красі та значущості. Зазвичай українські портретисти (на відміну, наприклад, від польських) зображували людей ідеалізованими (тобто кращими, ніж вони були насправді). Приклад такого твору – портрет отамана війська донського Данила Єфремова, написаний одним із майстрів Києво-Печерської лаври. Пишне вбрання, поважна поза, промовистий жест рук, родовий герб, парадне оточення – ось ознаки, типові для таких портретів. Водночас художник майстерно відтворив індивідуальні риси та характер свого героя.

Ці та інші приклади є свідченням того, що українські майстри зберігали вірність народним традиціям та смакам. Завдяки особливому художньому вирішенню, монументальному звучанню, декоративній барвистості український портретний живопис став самобутнім національним явищем культури. До визначних творів цього жанру XVIII ст. належать портрети Василя Гамалії, переяславського полковника С. Сулими та його дружини, князя Д. Долгорукого та ін.

Портрет Василя Гамалії

Портрет Данила Єфремова

Козак Мамай з двома дівчатами

У зазначений період в Україні набув поширення також жанр *народної картини*,

героєм якої був так званий Козак Мамай (козак-бандурист). Перші такі картини з'явилися в XVII ст. У XVIII та в першій половині XIX ст. Козак Мамай став найпопулярнішим образом народного живопису, який можна було бачити і в багатих маєтках, і в бідних хатах. Малювали його не лише на полотнах, а й на дверях, скринях, віконницях, стінах і навіть на вуликах.

Композиція більшості картин побудована за однією схемою: козак сидить під деревом (найчастіше – дубом), «по-турецьки» підбгавши ноги, і грає на бандурі чи кобзі. Поруч його вірний товариш – кінь, довкола – речі, з якими козак нерозлучний – шабля, рушниця або пістоль, люлька. Часто подібні картини супроводжували написами сумними або веселими, з добірним народним гумором. На картинах іншого типу Козак Мамай виступає як герой різних сюжетних сцен у взаємодії з іншими персонажами: паном, корчмарем та ін. Автори цих картин залишилися невідомими. В колоритних образах козака-бандуриста знайшов мистецьке втілення ідеал народного героя: вродливого і дужого, безстрашного й винахідливого, байдужого до смерті, мудрого й веселого водночас.

ГРАФІКА

XVII-XVIII ст. стали часом розквіту української *гравюри* та книгодрукування.

Найбільшим його центром стала друкарня Києво-Печерської лаври. Там друкувалися твори не лише релігійного, а й світського змісту. Початок їм поклали видані 1622 р. ілюстрації до «Віршів на жалісний потреб зацного рицера, Петра Конашевича Сагайдачного» ректора Київської братської школи Касіяна Саковича. На них зображено гетьмана Сагайдачного на коні (один із найбільш ранніх портретів в українській гравюрі), сцену «Здобуття Кафи» та запорожця з рушницею.

Видатним гравером початку XVII ст. був майстер **Ілля**. Спершу він працював у Львові, а 1636 р. на запрошення митрополита Петра Могили переїхав до Києва. Він виконав ілюстрації до Біблії, Великого требника Петра Могили, Києво-Печерського патерика.

З другої половини XVII ст. провідною графічною технікою стає *гравюра на міді* (*мідьорит*) та інших металах. Вона витісняє поширену в XVI – першій половині XVII ст. гравюру на дереві (*дереворит*). Відповідно змінюється й художній стиль творів, адже гравюра на металі мала більше можливостей для передання світлотіньового моделювання форм, відтворення повітряного середовища, особливостей різноманітних *фактур* тощо.

Кращими українськими граверами того часу були **Олександр** (бл. 1640-1727) та **Леонтій** (бл. 1630-1710) **Тарасевичі**. Вони досконало володіли технікою мідьориту. Обидва навчалися в Німеччині. Олександр Тарасевич привіз до Києва колекцію гравюр і малюнків західноєвропейських митців. Як відомо, за ними вдосконалювали професійну майстерність лаврські художники. О. Тарасевич керував друкарнею Києво-Печерської лаври, виконував ілюстрації до книг, створив низку портретів, зокрема письменника Лазаря Барановича.

Леонтій Тарасевич працював у Києві та Чернігові. Він автор багатьох великих та пишних алегоричних композицій, що були характерними для художньої культури бароко. Найвищим його творчим досягненням вважають видання в 1702 р. «Києво-Печерського патерика», який містить 40 гравюр видатного майстра.

Серед творів талановитого гравера **Інокентія Щирського** (бл. 1650-1714) привертає увагу *теза* ректорові Київської академії М. Колачинському. В цьому

творі поряд з великою кількістю символів є багато цікавих життєвих деталей, що дають уявлення про зовнішній вигляд «спудеїв» – учнів академії, про старий будинок академії, що не зберігся до наших днів.

І.Щирський. Теза на честь П.Колачинського із зображенням студентів на будинку Києво-Могил. акад.

Л. Тарасевич. Аліпій-іконописець. Гравюра з Києво-Печерського патерика

На середину XVIII ст. припадає розквіт творчості ще одного яскравого майстра гравюри – **Григорія Левицького** (бл. 1697-1769), батька славетного портретиста Дмитра Левицького. Григорій Левицький досконало володів складною технікою гравюри на міді, з істинним артистизмом виконував тези та ілюстрації до книг.

Українська гравюра кінця XVII-XVIII ст. посідала провідні позиції у Східній Європі, вплинувши на розвиток цього виду мистецтва в усіх слов'янських країнах. Саме через неї допетровська Росія знайомилася з набутками європейської образотворчої культури. Гравюра на крок випереджувала інші види образотворчого мистецтва в їх еволюційному поступі до реалістичного відображення дійсності.

Блискуча епоха українського бароко завершилася наприкінці XVIII ст. водночас із знищенням російським самодержавством Запорозької Січі й української державності. В Україні не було навчальних художніх закладів, які б відповідали тогочасним вимогам. Обдарована українська молодь змушена була їхати на навчання до Санкт-Петербурга, де було відкрито Академію мистецтв. Після навчання українські митці часто залишалися в Росії. Наприклад, творчість таких видатних живописців, як Антон Лосенко, Дмитро Левицький, Володимир Боровиковський, вважається надбанням саме російського мистецтва.

МИСТЕЦТВО ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

Розвиток українського мистецтва; першої половини XIX ст. зумовлений змінами, що відбулися в ньому ще наприкінці попереднього століття. У цей час в архітектурі та образотворчому мистецтві утвердився новий художній напрям – *класицизм*, що ґрунтувався на античних традиціях мистецтва Давньої Греції та Давнього Риму. Бурхливість і динамізм бароко змінилися врівноваженістю й простотою. Основним принципом архітектури стало застосування античної *ордерної системи* на тлі простих і чітких геометричних форм. У живопису; скульптурі провідного значення набули міфологічні та історичні теми, ідеалізовані зображення людини згідно давньогрецькими та давньоримськими зразками.

Одночасно з класицизмом і на противагу йому наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. розвивалися такі художні напрями, як *сентименталізм* і *романтизм*. Вони виявилися переважно в мистецтві живопису та графіки, у портретному, пейзажному та побутовому жанрах. Сентименталізм і романтизм мають багато спільного. Однак передусім – це інтерес до духовного світу людини (в тому числі й з нижчих верств суспільства) до її почуттів. Крім цього, романтизмові

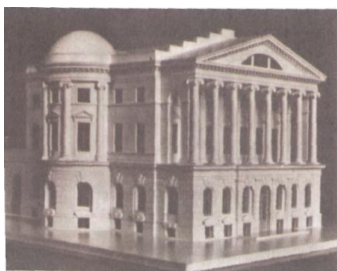
властиві ще й певна героїка, прагнення до зображення сильних пристрастей, до свободи особистості.

АРХІТЕКТУРА

Як і в усій Європі, в Україні з кінця XVIII ст. будуються поміщицькі маєтки з великими парками, пишними палацами й численними службовими приміщеннями. У цих палацово-паркових ансамблях поєдналися ознаки класицизму й романтизму. Саме для романтизму характерне використання таких декоративних паркових споруд, як гроти, арки, вежі. Для представників колишньої української козацької старшини, яка здобула російські дворянські титули, видатні тогочасні архітектори зводили величні палаци, навколо яких розбивалися романтичні парки. Так, за проектом архітектора **Чарлза Камерона** для гетьмана Кирила Розумовського було збудовано палац в м. Батурині на Чернігівщині. Це єдиний гетьманський палац, що зберігся до сьогодні.

Один із кращих в Україні садибних комплексів збудовано в 20-30-х роках XIX ст. у родовому маєтку Галаганів у с. Сокиринці на Чернігівщині. Більшу частину його території займає парк, типовий для доби класицизму. Від європейських парків епохи бароко з їх регулярними низькими насадженнями та квітниками такі парки відрізняли штучно створені романтичні краєвиди. Палац у Сокиринцях, збудований за проектом архітектора **Павла Дубровського**, – типовий зразок класицизму в архітектурі. Його центральний корпус увінчано банею, фасади прикрашено багатоколонними портиками. Подібні палацово-паркові комплекси було створено також у Качанівці на Чернігівщині, у Білій Церкві (парк «Олександрія»), в Умані (парк «Софіївка») та інших регіонах України.

У багатьох містах збереглися архітектурні пам'ятки класицизму, створені відомими зодчими. Так, в Одесі за проектом **Франца Боффо** було збудовано Воронцовський палац, Стару біржу, Потьомкінські сходи та ін. Окрасою Києва стали споруди **Вікентія Беретті** – головний корпус університету, Інститут шляхетних дівчат.

Палац К.Розумовського
в Батурині

Будинок старої біржі
в Одесі

Садиба Павла Галагана
в Сокиринцях

Київський НУ
ім. Т.Шевченка

СКУЛЬПТУРА

Важливу роль у мистецтві класицизму відігравала монументальна скульптура. На вулицях і площах міст почали встановлювати пам'ятники, завдяки чому мистецтво скульптури набуло громадського значення. Одним із найвизначніших скульпторів епохи класицизму був **Іван Мартос** (1754-1835) родом з м. Ічня Чернігівської губернії. Найвідоміший його твір – монумент Мініну та Пожарському на Красній площі в Москві. В Україні скульптор виконав надгробки гетьману К. Розумовському в Батурині, генерал-фельдмаршалу П. Румянцеву-Задунайському в Успенському

соборі в Києві, пам'ятник А.-Е. Рішельє в Одесі та інші твори монументального мистецтва. Твори видатного митця вирізняються довершеністю пропорцій, простотою та врівноваженістю композицій, гармонійністю та благородством. Творчість І. Мартоса мала великий вплив на розвиток скульптури в Україні та Росії упродовж усього ХІХ ст.

Портрет фельдмаршала П.Румянцева-Задунайського з надгробного пам'ятника

Яскравий приклад класицизму в скульптурі – пам'ятник князю Володимиру в Києві, встановлений у 1850-1853 рр. на ознаменування хрещення Русі. Його автори – скульптори Василь Демут-Малиновський, Петро Клодт і архітектор Костянтин Тон. Пам'ятник чудово вписується в ландшафт пагорбів правого берега Дніпра. Він є окрасою столиці України і в наші дні.

У Західній Україні, як і за попередньої доби, найзначнішим мистецьким центром залишався Львів. Там працювало багато місцевих і зарубіжних майстрів. Значний вплив на їхню творчість справила віденська художня школа, в якій поєдналися ознаки двох стилів – бароко та класицизму. Великого поширення у Львові в той час набула меморіальна скульптура. Чимало її пам'яток зберігає славнозвісне *Личаківське кладовище*. Віртуозним майстром цього виду пластики був **Гартман Вітвер**, який у своїх меморіальних скульптурах втілював образ зажуреної жінки в античному хітоні (алегорія скорботи). До кращих творів з доробку Г. Вітвера належать чотири фонтани на площі Ринок у Львові з постатями Нептуна, Діани, Амфітрити й Адоніса. Визначними майстрами пластичного мистецтва були також брати **Антон та Йоан Шімзери**. Вони прикрасили багато будівель Львова вишуканими скульптурними оздобленнями і, як і Вітвер, створили галерею цікавих меморіальних пам'яток.

ЖИВОПИС

У першій половині ХІХ ст. активно розвиваються жанри станкового живопису: портретний, історичний, пейзажний та побутовий. Поряд з популярним парадним портретом поширюється так званий *інтимний портрет*. Основна увага в цьому жанрі зосереджується на правдивому відтворенні зовнішніх і психологічних рис людини.

Творчість двох видатних художників-українців **Володимира Боровиковського** та **Дмитра Левицького** відіграла вирішальну роль у становленні російського портретного живопису. А російський художник **Василь Тропінін** багато зробив для українського мистецтва. В. Тропінін (1776-1857) був кріпаком, майже двадцять років прожив на Поділлі. Україна, її природа та мешканці дали художникові невичерпний матеріал для творчості. В. Тропінін першим із художників звернувся до образів українських селян. Він змальовував їх з великою симпатією, людяністю та етнографічною точністю. Один із кращих творів художника цього циклу – «Дівчина з Поділля», в якому він відтворив поетичний образ чарівної дівчини-українки. Вважають, що В. Тропінін написав кілька варіантів портрета Устима

Кармелюка. Це образ молодого, вродливого, мужнього, чистого душею українського селянина. Крім портретів художник малював краєвиди села Кукавки, в якому жив, та інших подільських сіл.

Одним із перших художників в Україні, які звернулися до життя простих людей, був **Капітон Павлов** (1792-1852). Його творчість сприяла розвитку демократичних тенденцій в образотворчому мистецтві. Картину Павлова «Розтирач фарб», доля якої, на жаль, невідома, згадує М. Гоголь у повісті «Портрет». Назви картин «Бондар», «Діти читають абетку», «Хлопчик з голубком» та інших свідчать про звернення художника до так званого жанрового мистецтва, тобто відтворення реальних сцен з життя пересічних людей.

Учнем К. Павлова був Аполлон Мокрицький (1810-1870), який створив галерею портретів своїх сучасників, переважно людей творчої праці, а також жінок. Його твори позначені духом романтичної піднесеності. До кращих з-поміж них відносять «Портрет дружини», портрети М. Гоголя, Є. Гребінки, автопортрет.

Василь Штернберг (1818-1845) прожив недовге життя, але залишив яскравий слід в українській культурі. Його вважають одним із зачинателів української школи пейзажного і побутового живопису. В. Штернберг народився в Санкт-Петербурзі. Навчався в Академії мистецтв, де познайомився і подружився з Тарасом Шевченком. Особистість Шевченка, його розповіді про Україну глибоко запали в душу молодому художникові.

В.Трошин. Праля

А.Мокрицький. Портрет дружини

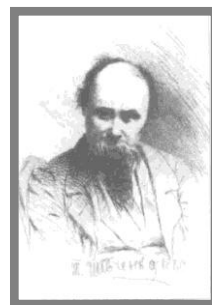
Ще під час навчання в Академії мистецтв він виконав кілька портретів поета, а також гравюру «Кобзар з поводитирем» до першого видання «Кобзаря» 1840 р. В. Штернберг неодноразово приїздив в Україну, жив у садибі Г. Тарновського в селі Качанівка на Чернігівщині. В. Штернберг був обдарованим портретистом, проте з найбільшою силою його талант живописця виявився в краєвидах і побутових сценах. Його твори «Вітряки в степу», «Табун», «Ярмарок в Ічні», «Пастух», «Переправа через Дніпро під Києвом» та інші є водночас реалістичними й поетичними. Він першим з українських художників став зображувати людей на тлі реальної природи.

Отже, українські митці першої половини XIX ст., долаючи засилля холодного академізму, віддаючи належне таким художнім напрямам, як романтизм і сентименталізм, проклали шлях реалістичному стилю. Це було основною загально-мистецькою тенденцією того часу.

Особливе місце в українському образотворчому мистецтві XIX ст. посідає творчість **Тараса Григоровича Шевченка**. Художню освіту він здобув в Академії мистецтв у Петербурзі, де його наставником був видатний живописець Карл Брюллов. Шевченко-художник зажив слави раніше за Шевченка-поета. Його

творчість і в літературі, і в образотворчому мистецтві позначена духом романтизму. Це виявляється в інтересі до Духовного світу людини, її почуттів, мальовничих куточків природи, пам'яток старовини, прагненні передати У своїх творах певний настрій, стан Душі, у зверненні до історичного минулого українського народу, образів видатних особистостей. Уперше в українському мистецтві з такою силою прозвучало глибоке емоційне співпереживання долі простих людей представників найнижчих соціальних верств. Демократичність – також одна з характерних ознак романтизму.

Т. Шевченко був живописцем і графіком. Він працював у різних жанрах: побутовому, пейзажному, історичному. Однак особливе місце в його мистецькій спадщині посідає портретний жанр. Ще замолоду він став популярним портретистом. Герої Шевченка – його сучасники: чоловіки, жінки, діти. Найбільша витонченість й одухотвореність притаманні його жіночим портретам (Г. Закревської, Є. Кейкуатової та ін.).

Портрет Ганни Закревської Портрет Айри Олдріджа Автопортрет у світлому костюмі

Кращі портрети художник створив наприкінці життя. Це образи російського актора Михайла Щепкіна та американського – Айри Олдріджа. Вони приваблюють вільною, невимушеною манерою виконання, глибокою психологічною проникливістю. Полюбляв Т. Шевченко й автопортрети. У них він наче намагався зазирнути у власну душу, пізнати себе, осмислити власне життя.

Його перший олійний автопортрет, написаний у 1840 р. – році першої публікації «Кобзаря», овіяний духом Романтизму. На ньому зображено молоду, енергійну, сповнену творчої наснаги людину з натхненним блиском в очах. Таким був Кобзар у кращий період свого життя – в роки першого великого успіху, популярності, сподівань на майбутнє. З автопортретів останніх років на глядача пильним поглядом дивиться людина, яка зазнала тяжких випробувань, проте не занепала духом.

Автопортрет

Катерина

Дуб

На одному з них – «Автопортреті зі свічкою» – художник зобразив себе молодим. Це був погляд у далекі, давно минулі роки, спогад про молодість.

У 1842 р. Шевченко створив велике живописне полотно «Катерина» – своєрідну ілюстрацію до однойменної поеми. Ця картина – абсолютно оригінальний витвір

мистецтва, не схожий на жодну картину Шевченка чи будь-якого іншого художника. В її композиції та яскравому колористичному вирішенні простежуються традиції українського іконопису, мистецтва бароко та народної картини. Тема твору також була для того часу незвичною. У ньому Шевченко першим в образотворчому мистецтві возвеличив образ жінки, на яку, за законами тогочасної моралі, очікували лише осуд з боку суспільства та тяжкі життєві поневіряння.

Селянська родина

Почаївська лавра з півдня

Подорожуючи Україною, митець створив велику кількість рисунків та акварелей. У них реалістично змальовано краєвиди України, сцени з життя народу, в яких бідність, злидні співіснують з чарівною та пишною природою. Широковідомі малюнки цієї серії «Хата батьків Шевченка в Кирилівці», «Вдовина хата на Україні» та ін. На основі художнього матеріалу, зібраного під час подорожі, було написано картини «Селянська родина» та «На пасіці».

Поїздка на батьківщину надихнула митця на створення серії графічних робіт «Живописна Україна». За словами самого Тараса Григоровича, вона мала складатися з трьох частин: 1) видів, відомих красою й історичними спогадами; 2) картин народного побуту; 3) історичних подій. Художник мріяв про створення серії альбомів, але вдалося видати лише перший з шістьма офортами: «Дари в Чигирині 1649 року», «Судня рада», «Казка», «Старости», «У Києві» та «Видубицький монастир у Києві». Ці твори стали значним внеском у розвиток такого виду гравюри, як *офорт*.

Дари в Чигирині 1649 року

Казашка Катя

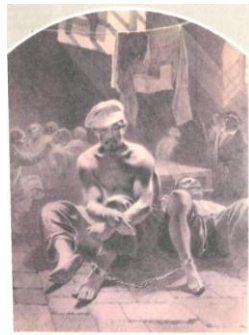

Крутий берег Аральського моря

Драматичним етапом у житті та творчості Т. Шевченка був тривалий період заслання. Особиста заборона царя писати й малювати означала для поета й художника втрату сенсу життя, творчу загибель. Упродовж десяти років він був змушений постійно обстоювати власну гідність і право на творчість. Незважаючи на «височайшу» заборону, Шевченко продовжував і писати, і малювати.

Перебуваючи на засланні, Тарас Григорович узяв участь у двох географічних експедиціях. Він створив велику кількість замальовок берегів та островів

Аральського моря, виявивши великий талант пейзажиста. У цих творах є й реалістична достовірність, ліризм і глибока епічність, і завжди – надзвичайно тонке відчуття різноманітних станів природи. Шевченко віртуозно володів технікою акварелі, якою створено більшість його краєвидів. А ще він став першим художником, який звернувся до життя казахського народу. Людністю та співчуттям сповнені такі його твори, як «Казахи в юрті», «Казахи біля вогню», «Казашка Катя», «Байгуші» та ін.

У в'язниці

Наприкінці заслання Т. Шевченко почав працювати над серією малюнків «Притча про блудного сина» (1856-1857), яку вважають однією з вершин його мистецької творчості. Назви окремих аркушів цієї серії – «У шинку», «Програвся в карти», «У хліві», «На кладовищі», «У в'язниці», «Серед розбійників», «Кара колодою», «Кара шпіцрутенами» – свідчать про діапазон їх тем: від нерозважливої поведінки людини до жорстоких реалій тогочасного суспільства.

Після звільнення із заслання Т. Шевченко оселився в Санкт-Петербурзі, де продовжував займатися живописом і графікою. У 1860 р. рішенням Ради Академії мистецтв за великі досягнення в розвитку графіки він був удостоєний почесного звання академіка гравюри. Творчість Шевченка-художника мала величезний вплив на весь подальший розвиток образотворчого мистецтва в Україні. Як і поезія великого Кобзаря, його живопис та графіка дали могутній поштовх до пробудження національної свідомості. Українська тематика стала провідною для наступного покоління митців.

МИСТЕЦТВОДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. АРХІТЕКТУРА

У другій половині ХІХ ст. класицизм утратив домінуюче значення в мистецтві. Архітектори шукали натхнення в художніх стилях минулих епох: візантійському, романському, готичному, ренесансі, бароко. Так у зовнішньому оздобленні споруд з'явилася *еклектика*, тобто змішування ознак різних стилів.

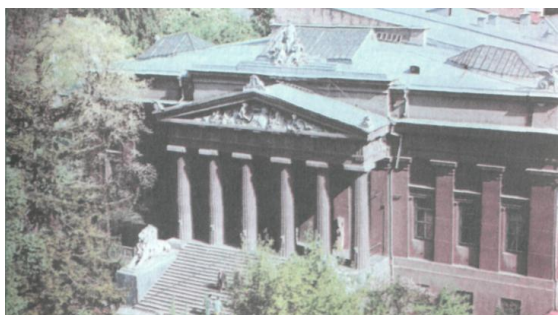
Важливою культурною подією стало спорудження в Києві *Володимирського собору* (1862-1896 рр., архітектори І. Штром, П. Спарро, О. Беретті, К. Маєвський, В. Ніколаєв). У його художньому вирішенні було використано прийоми візантійської архітектури. Володимирський собор – це також визначна пам'ятка монументального живопису. У розписах його інтер'єрів брали участь видатні російські та українські художники М. Врубель, В. Васнецов, М. Пимоненко, М. Нестеров та ін.

Зодчі продовжували творчо розвивати ідеї класицистичної архітектури. Взірцем такого підходу є будівля Музею старожитностей та мистецтв у Києві (1897-1899 рр., архітектори В. Городецький, Г. Бойцов, В. Ніколаєв,) – нині Національний художній

музей України. В його побудові використано форми грецького доричного ордера. На головному фасаді розташовано шестиколонний портик зі скульптурною композицією та фігури левів обабіч широких сходів.

Видатний київський архітектор **Владислав Городецький** (1863-1930) віддавав належне різним художнім стилям. Так, у 1899 р. за його проектом було зведено костел у готичних формах, у 1899-1900 рр. – кенасу в мавританському стилі. Творчість архітектора досягла вершин на початку наступного, ХХ ст., коли він прикрасив Київ неповторними оригінальними спорудами.

Наприкінці ХІХ ст. у зв'язку зі зростанням популярності оперного мистецтва було збудовано прекрасні споруди театрів у Львові (архітектор З. Горголевський), в Одесі (архітектори Ф. Фельнер, Г. Гельмер), та Києві (архітектор В. Шретер). Їх архітектурно-пластичне вирішення витримано в дусі еkleктики, що не зашкодило створити враження цілісності й гармонійності.

Музей старожитностей та мистецтв у Києві

Володимирський собор у Києві

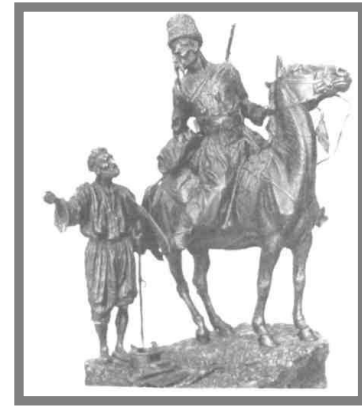
СКУЛЬПТУРА

У скульптурі другої половини ХІХ ст. розвивалися реалістичні тенденції. Монументальна скульптура набувала дедалі більшого громадського звучання. Так, у різних містах на громадські кошти України було встановлено пам'ятники Б. Хмельницькому, І. Котляревському, М. Гоголю, А. Міцкевичу, О. Пушкіну. Кінний пам'ятник гетьману Б. Хмельницькому на Софійському майдані в Києві (1888, скульптор М. Микешин) став одним із символів міста.

У станковій скульптурі набув поширення побутовий жанр. Основоположником української жанрової скульптури справедливо вважають **Леоніда Позена** (1849-1921). Митець досконало знав життя народу, фольклор і з тонкою спостережливістю та віртуозним володінням формою втілював їх у своїх творах. Його персонажі – лірник, жебрак, шинкар, прості трудівники. Працював скульптор також в історичному жанрі. Одними з кращих його творів історичної тематики є «Скіф» і «Запорожець у розвідці». У жанрі скульптурного портрета та монументальної пластики Л. Позен створив пам'ятники І. Котляревському та М. Гоголю в Полтаві.

Розвиток портретного жанру в українській скульптурі значною мірою завдячує творчості **Федора Балавенського** (1865-1943), автора погрудних портретів Т. Шевченка, М. Кропивницького, І. Котляревського, М. Лисенка та інших діячів культури. Творам цього майстра притаманні високий професіоналізм виконання, експресивність ліплення форми, вміння передати цілісність і неповторність індивідуальності героя. Ф. Балавенський займався також монументально-декоративною скульптурою: він створив низку статуй і рельєфів для будівель Києва.

У Західній Україні жили й творили **Петро Війтович, Антон Попель, Михайло Парашук, Григорій Кузневич** та інші талановиті скульптори.

М.Микешин. Пам'ятник Б.Хмельницькому в Києві Л.Позен Запорожець у розвідці

у Львові та інших містах високого рівня розвитку набули декоративна пластика, скульптурні оздоблення фасадів та інтер'єрів споруд. Так, окрасою Львова став *Театр опери та балету*, що великою мірою завдячує своєю красою скульптурі. Фасад театру прикрашають три скульптурні групи: на вершині підноситься постать крилатої жінки з пальмовою гілкою – «Слава»; з боків встановлено дві групи: «Комедія і драма» та «Музика», їх творець скульптор П. Війтович. Внутрішній простір *фронтона* займає рельєф на міфологічний сюжет, виконаний за його ескізами А. Попелем. П. Війтовичу належать також чудові скульптури в інтер'єрі театру – «Любов цілує Амура», «Заздрість, зневажена Любов'ю», «Материнство».

Одним із кращих монументальних творів Львова є пам'ятник Адаму Міцкевичу (автори А. Попель і М. Паращук), встановлений у 1905 р. Він має вигляд високої гранітної колони з «вічним вогнем» на вершині (відлитим у бронзі у вигляді жертovníка) – своєрідним символом творчого натхнення, й динамічними постатями ангела та поета. Пам'ятник гармонійно «вписався» в забудову однієї з центральних площ міста.

ЖИВОПИС

Мистецтво живопису в другій половині XIX ст. досягло ще не знаного злету. В ньому розвивалися демократичні тенденції, загострилося протистояння між реалістичним напрямом та академізмом. Значний вплив на живопис цього періоду мала література. Художники надавали великого значення сюжету, різним деталям, намагалися живописними засобами створити відчуття розповіді. У станковому живопису активно розвивалися побутовий, історичний, портретний і пейзажний жанри. Провідну роль серед них відігравав саме побутовий жанр.

Значний вплив на багатьох українських художників мала діяльність Товариства пересувних виставок, спрямована на утвердження в мистецтві реалізму. Активну участь у цих виставках брали українські художники М. Кузнецов, С.Світославський, М. Пимоненко, К. Костанді, П. Нілус, О. Мурашко та ін.

Один із найяскравіших художників-жанристів – **Костянтин Трутовський** (1826-1893). Він був хорошим знавцем життя та звичаїв українського народу. Тому й більшість його картин присвячено народним святам, обрядам та побуту. У своїй творчості художник відображував не лише радісні події, а й тяжкі та суворі життєві реалії. Вражає правдивістю його картина «Хворий», у якій лаконічними засобами відтворено трагедію багатьох українських селян, що потерпали від злиднів, нестатків та хвороб.

К.Трутовський. Жінка з полотном

М.Пимоненко. Перед грозою

К.Костанді. В люди

Вагомим доробком у розвиток побутового жанру стала творчість **Миколи Пимоненка** (1862-1912). У своїх творах він не лише зображував різноманітні життєві ситуації, а й намагався розкрити складність та суперечливість людських стосунків, за якими приховувалися соціальні проблеми. Широковідомі його картини «Весілля в Київській губернії», «Свати», «Святкове ворожіння», «Жнива», «Хлібороб», «Ярмарок», «Суперниці», «Проводи рекрутів», «Жертва фанатизму» приваблюють високою майстерністю композиційної побудови та колористичного вирішення.

З глибоким психологізмом змальовував побутові сцени **Кириак Костанді** (1852-1921). Так, у відомій картині «В люди» він створив зворушливий образ сільської дівчини, яка їде на заробітки. За її зовнішнім спокоєм приховані сум, внутрішня боротьба, тривога за майбутнє.

Життя українського села висвітлював **Микола Кузнецов** (1850-1929). Селянські будні та свята знайшли правдиве відображення в його картинах «На заробітки», «У свято», «На сінокіс». Талановитий пейзажист, художник майстерно відтворював на полотні різноманітні стани природи. Він також написав низку портретів видатних сучасників – В. Васнецова, П. Чайковського та ін.

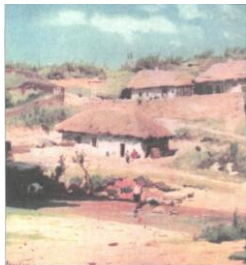
У жанрі історичної картини дедалі більшого значення набувала патріотична тематика, передусім історія Запорозької Січі, події національно-визвольної боротьби українського народу. Одна з найвідоміших картин історичного жанру - «В'їзд Богдана Хмельницького в Київ» – належить пензлю **Миколи Івасюка** (1865-1930). На ній зображено тріумфальну зустріч киянами героїв національно-визвольної війни: Б. Хмельницького, І. Богуна, М. Кривоноса та ін.

На початку свого творчого шляху віддав належне історичній картині й видатний український живописець **Олександр Мурашко** (1875-1919). Він створив велике полотно «Похорон кошового». На ній зображено поховальну процесію, що випроводжає в останню путь кошового отамана Івана Сірка. У цьому творі відчутний вплив творчої манери великого російського майстра Іллі Рєпіна, учнем якого був О. Мурашко.

Популярності в другій половині XIX ст. набув пейзажний живопис. Розвиток цього жанру в українському образотворчому мистецтві по в'язаний з творчістю **Володимира Орловського** (1842-1914). Великий вплив на формування цього майстра мали французькі пейзажисти, які працювали виключно на лоні живої природи – так званому *плєнері*. Передати у своїх творах реальний стан природного середовища прагнув і В. Орловський. Одна з кращих його картин – «Жнива», в якій з

надзвичайною майстерністю відображено перед грозовий стан природи.

Видатним майстром пейзажу був **Сергій Васильківський** (1854-1917) твори якого здобули європейське визнання. Він належав до небагатьох художників, яким надавалося право ви ставляти свої картини на Паризькому салоні поза конкурсом. Митцеві вдавалося створювати конкретні і водно час узагальнені та епічні образи рідної землі. Одним із найвизначніших творів не лише С. Васильківського й усього українського живопису є полотно «Козача левада», яке вважають взірцем «монументального пейзажу».

В. Орловський. Хати в рідний день. **С. Васильківський. Чумацький Ромоданівський шлях**

Тонкий ліризм і висока живописна майстерність притаманні пейзажним творам талановитих майстрів пензля **Сергія Світославського** (1857-1931), **Петра Левченка** (1856-1917). Дивовижної магії сповнені картини **Архипа Куїнджі** (1841-1910) «Місячна ніч на Дніпрі», «Українська ніч» та ін. Глядачів і досі зачаровує ефект саява, що ніби випромінюється з полотен художника.

Наприкінці ХІХ ст. розпочався творчий шлях відомого західноукраїнського художника **Івана Труша** (1869-1941). У його доробку є твори різних жанрів: побутові картини, пейзажі, портрети. Саме у портретному жанрі обдаровання живописця виявилось з найбільшою силою. У 1900 р. він створив портрет Лесі Українки – один із кращих образів великої поетеси в мистецтві. Надзвичайна виразність та духовна сила властиві цьому шедеворі, написаному у вільній, експресивній манері.

І. Труш. Портрет Л.Українки

С. Світославський. Вечір у степу.

Отже, упродовж ХІХ ст. українське образотворче мистецтво здійснило великий еволюційний крок уперед. Панівною тенденцією епохи було становлення, утвердження й розвиток реалістичного напрямку. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. митці активно шукали засоби нової художньої мови, прагнули до більш вільного творчого самовияву. У цей час було закладено тенденції, які визначали характер образотворчого мистецтва у ХХ ст. Українське мистецтво вийшло на світову художню арену як повноцінне й неповторне явище. Воно набуло чітко окреслених національних ознак і водночас залишалось невід'ємною складовою загальноєвропейського культурного простору.

Наприкінці ХХ ст. стало очевидним, що людство впевнено прямує до нового – постіндустріального інформаційного суспільства. У 70-х роках у західній культурі відбувся перехід від модернізму до *постмодернізму*. Імпульси постмодернізму відчутні у формуванні різних напрямів новітнього українського мистецтва, що утворюють строкату художню картину – мозаїку, в якій поєдналися стилі нео (необароко, неокласицизм, неофольклоризм тощо) і з колосальними художніми можливостями сучасних технологій. Водночас у надрах сучасної культури виникає безліч кризових моментів. Замість єдиної світоглядної основи мистецтва спостерігається різнобарв'я стилів (еклектика), співіснування різних духовних світів.

Віру у всемогутність науки і техніки, їх вирішальну роль у динаміці культурного поступу було істотно підірвано із поширенням у світі *масової культури* – комерціалізованої культури споживання, засилля реклами та індустрії розваг. Через мас-культ (кіч) пропагуються квазіцінності – *гедонізм*, прагматизм, *меркантильність*, бездуховність. Через потужні канали ЗМІ відбувається маніпулювання і де-естетизація свідомості, насаджується артизована мова рекламних стереотипів, штампів і кліше. Зразки нової віртуальної культури заступають традиційний художній образ. За таких умов саме мистецтво покликане стати опорою людини в пошуку сенсу життя, а митець – морально-естетичним камертоном у становленні ціннісних орієнтацій особистості.

Проте літературний і театральний постмодернізм іронізує над реаліями світу, висміює традиції, заперечує одвічні цінності. Це породжує безнадію в душі беззахисної маленької людини на сцені життєвого театру абсурду, страх перед непередбачуваним майбутнім і замкненість у власному «Я».

В умовах постмодернізму активізується тенденція до синтезу мистецтва. Якщо у першій половині ХХ ст. світ був здивований новаторством «музичного живопису» («Імпровізації» В. Кандінського і «Сонати» М. Чюрльоніса), намаганням художників відобразити рух у площинних композиціях («Зебри» В. Вазареллі, геометричні абстрактні композиції в квадратах і ромбах П. Мондріана з ілюзією руху), то сучасні митці долають просторові межі звичайної картини і прагнуть наблизити живопис до реальності, зокрема, використовуючи засоби театралізації. Як наслідок, утворюються оригінальні просторово-динамічні світлові вистави. У музичній культурі також спостерігаємо різні форми синтезування, наприклад, елітарних і масових жанрів (рок-опера, симфоджаз), візуалізації та звучання (відео-кліпи).

Таким чином, художня культура ХХ ст. – це довгий і складний шлях еволюційного зростання, втрат і здобутків. Це наша історія, яку треба вивчати, аналізувати, критично оцінювати, а найважливіше – сприймати, розуміти й захоплюватися її найвищими цінностями. З українським мистецтвом, яке завжди жило в серцях мільйонів українців, нині з великим інтересом ознайомлюються народи інших країн світу. На початку ХХІ ст. людство відкриває нову сторінку свого художнього літопису, в якому проглядаються контури культури майбутнього. У ньому, сподіваймося, вітчизняна художня культура посяде гідне місце.

МИСТЕЦТВО ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Упродовж перших трьох десятиліть образотворче мистецтво України розвивалося під знаком кардинальних зрушень у художній свідомості, поглядах на завдання та цілі мистецтва. Це був час революційних змін не лише в історії суспільства, а й у

культури. Класичні традиції співіснували з пошуками нової художньої мови, нових стилів і напрямів, засобів художнього вираження.

СТИЛЬ МОДЕРН

На початку століття в Україні, як і в усій Європі, запанував новий художній стиль – модерн (від фр. новітній, сучасний), останній з великих художніх стилів європейського мистецтва. На думку провідників цього стилю, мистецтво передовсім має бути красивим. Джерело краси вони знаходили в природі. Вільні, невимушені, асиметричні обриси природних форм, насамперед рослинних, відтворювали архітектори, скульптори, живописці, графіки, дизайнери. Вони також вважали, що людина і все, що її оточує, – частинки єдиного цілого, що перебувають у єдиному космічному коло-оберті життя, і намагалися передати це у своїх творах. Головним виразовим засобом у мистецтві модерну була лінія – плавна, співуча, звивиста, що часто підпорядковувала собі всю композиційну будову твору.

Особливого поширення стиль модерн набув в архітектурі. Вулиці багатьох українських міст зберігають забудову початку минулого століття з характерними ознаками модерну – використанням у декоративному оздобленні будинків вишуканих орнаментів з рослинними мотивами, зображень фантастичних тварин, людей, масок, часто – вільним, асиметричним розташуванням елементів.

Одним із найцікавіших, найоригінальніших витворів стилю модерн, справжньою окрасою столиці України є так званий будинок з химерами архітектора **Владислава Городецького**. Від цієї споруди важко відвести очі. Вона має чітку й раціональну конструкцію і прикрашена великою кількістю скульптур – зображеннями реальних і фантастичних істот (тварин, птахів, молюсків, риб, русалок, химер). Їх автор – київський скульптор італійського походження Еліо Саля.

На початку ХХ ст. художники й архітектори працювали над створенням суто українського національного стилю, що дістав назву *українського модерну*. Найяскравішим прикладом таких пошуків є архітектура *будинку Полтавського губернського земства*, зведеного за проектом архітектора Василя Кричевського. У цій кам'яній двоповерховій споруді використано елементи української народної архітектури й декоративно-ужиткового мистецтва.

В.Городецький. Будинок з химерами **Будинок губернського земства. Полтава (нині музей)**

Увінчують її високі дахи з полив'яної черепиці. Фасади прикрашено вишуканим багатоколірним декором. В оздобленні будинку брали участь відомі художники Опанас Сластіон, Сергій Васильківський, Микола Самокиш, учні Миргородської художньо-промислової школи та *опішнянські* гончарі.

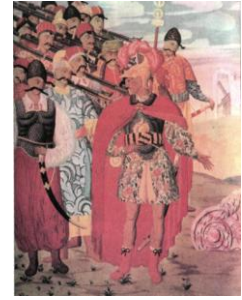
Живопис і графіка стилю модерн представлені творчістю таких яскравих митців, як Михайло Жук, Олекса Новаківський, Абрам Маневич, Георгій Нарбут та ін.

М.Жук. Гвоздики.

А.Маневич. Весна на Куренівці Г Нарбут. Еней з військом

Уяву глядача вражають живописні полотна А. Маневича «Весна на Куренівці» та «Осінь». У них надзвичайно тонко відтворено стан зображених пір року: весна – тендітна й свіжа, осінь – немов полум'я, збурене вітром. Щоб створити відповідний настрій, художник творчо трансформував зображення реальних дерев, будинків.

Фантазією й багатством оригінальних знахідок позначена творчість видатного українського графіка **Георгія Нарбута** (1886-1920). Цьому митцеві притаманні своєрідний стиль і художня манера оформлення книги. Ретельно вивчивши графіку літер українських стародруків ХУІ-ХУІІІ ст., Г. Нарбут розробив новий український шрифт, створив багато ілюстрацій до книжок з історії та мистецтва України. Всі вони вирізняються глибоким знанням мистецьких традицій і композиційною довершеністю.

АВАНГАРД

Перші десятиріччя ХХ ст. увійшли в історію світового мистецтва появою принципово нового художнього явища, що дістало назву *авангарду* {авангардизму). Якнайактивнішу участь у його творенні брали й українські художники.

В українському (як і в усьому європейському) мистецтві авангардом прийнято вважати перші течії *модернізму*, які виникли упродовж трьох перших десятиріч. Йому властиві розрив із традиційним досвідом творчості, постійний пошук нових художніх форм як самоцінного явища. Він зачепив усі види художньої творчості, але найяскравіше виявився саме в образотворчому мистецтві, давши життя таким напрямам, як експресіонізм, кубізм, футуризм, сюрреалізм, концептуалізм та ін.

Відмітною ознакою модернізму стало виникнення та поширення нового творчого методу – *абстракціонізму* (від лат. віддалений). Його ще називають «безпредметним», або «нефігуративним», мистецтвом. Основна ознака абстракціонізму – принципова відмова від зображення реальних предметів і явищ. Твір абстрактного мистецтва створюється за допомогою формальних художніх елементів (кольорової плями, лінії, геометричної або вільної форми, фактури, об'єму тощо). Принцип композиційної побудови може бути як імпульсивно-стихійним, так і раціонально впорядкованим.

Отже, абстракціонізм – це не напрям і не стиль у мистецтві, а саме творчий метод. Він протилежний фігуративному методу, основою якого є відтворення конкретних життєвих форм. У деяких напрямках образотворчого мистецтва (наприклад, в експресіонізмі) можуть використовуватися обидва методи: як абстрактний, так і фігуративний. Між ними, як між двома протилежними полюсами, пролягає безмежний простір, в якому відбувалися творчі пошуки сучасного образотворчого мистецтва.

Як же сприймати абстрактне мистецтво? Для цього слід відкинути стереотипи, зрозуміти, що мистецький твір не обов'язково має містити конкретну інформацію. Абстрактні твори стимулюють фантазію, викликають певний настрій, емоції, асоціації. Їх потрібно сприймати як музику – почуттям. Адже музика – це також абстрактне мистецтво. Якщо музика твориться за допомогою впорядкування першоелементів – звуків, то в живопису цими першоелементами є кольори, форми, лінії.

К.Малевич. Супрематична композиція Автопортрет Голова селянина (Селянський спас)

Одним із перших абстракціоністів був всесвітньовідомий художник Казимир **Малевич** (1878-1935). Його творчість однаковою мірою належить як українському, так і російському мистецтву. К. Малевич – основоположник принципово нового мистецького напрямку – *супрематизму* (від лат. найвищий). Для цього напрямку характерне поєднання найпростіших геометричних фігур різних кольорів і розмірів, що складають урівноважені асиметричні композиції, сповнені внутрішнього руху. Метою його були пошуки певних формальних першооснов світобудови. Найвідоміший твір К. Малевича – знаменитий «Чорний квадрат», однак символом цього напрямку і програмним твором митця вважають картину «Білий квадрат», в якій поєдналися універсальні, на погляд художника, колір і форма. У своїй творчості К. Малевич не обмежувався абстракціонізмом. Його пензлю належать цікаві фігуративні картини («Червона кіннота», «Селянський спас», «Автопортрет» та ін.). У них художник також шукав виразні, ефектні поєднання форми й кольору.

Один із провідних мистецьких напрямів сучасного образотворчого мистецтва минулого століття, що захопив і Україну, – *експресіонізм*. Художники-експресіоністи намагалися втілити в явищах зовнішнього світу внутрішні душевні поривання. Їхнім творам притаманні пристрасність, напруженість, загострена емоційність. Джерелом натхнення для багатьох представників цього напрямку було мистецтво великого голландського живописця Вінсента ван Гога.

Яскраве емоційне враження справляють твори українських експресіоністів Василя Седляра (ілюстрації до «Кобзаря»), Олександра Довгаля («Розподіл пайка»), Мойсея Фрадкі-на («Похорон»), Марії Котляревської («Оплакування»), Леопольда Левицького («В'язниця»). Великою енергетичною силою просякнуті абстрактні експресіоністичні твори видатних українських авангардистів Віктора Пальмова («Спогад про Японію»), Василя Єрмилова («Знамення»).

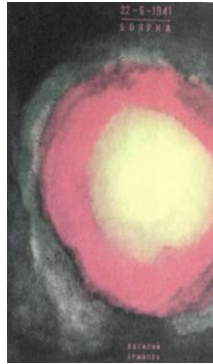
Експресіонізм залишався одним із провідних художніх напрямів упродовж усього століття. Розвивається він і в наші дні.

Чи не найпоширенішою модерністською течією в образотворчому мистецтві першої чверті ХХ ст. був *кубізм* (від фр. куб). На перший погляд, це мистецтво

абстрактне та геометричне.

В.Седляр. Поховайте та вставайте

В.Єрмилов. Знамення

Проте насправді воно по новому відображує реальні об'єкти, які нібито «розплющені» на площині полотна так, що різні грані того самого предмета можна спостерігати **під** різним кутом зору.

Основоположниками кубізму в живопису були французькі художники Пабло Пікассо та Жорж Брак, у скульптурі - українець **Олександр Архипенко** (1887-1964). Творчість цього митця має всесвітнє значення. Він створив понад тисячу скульптур, чимало з яких виходять за стилістичні межі кубізму. Широковідомі твори видатного скульптора – «**Мати й дитина**»

О.Архипенко. Жінка перед люстром

О.Богомазов.Пілярі

Олександр Богомазов («Портрет дружини»), Володимир Бурлюк («Портрет батька»), Лазар Лисицький («Композиція»), Казимир Малевич («Авіатор»), Іван Кавалерідзе (пам'ятники Артему в Артемівську і Слов'яногорську) та ін.

Близьким до кубізму був *футуризм* (від лат. майбутнє) – один із провідних напрямів авангарду, започаткований італійським поетом Філіппо Марінетті. Послідовники цього напрямку вбачали своє завдання у звільненні від тягара минулого й уславленні сучасності.

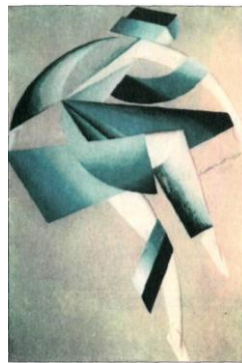
Футуризм швидко набув популярності в Росії та Україні, як у літературі, так і в образотворчому мистецтві (пригадаймо футуристичний період творчості Володимира Маяковського, українського поета-футуриста Михайля Семенка та ін.). Футуристи були у захваті від техніки, нових засобів пересування та зв'язку й прагнули передати ілюзію руху та швидкості. Для досягнення ефекту динамічності вони використовували кутасті форми та різкі контури, поєднували зображення одного предмета в різних положеннях. Футуристи вважали, що під впливом світла й руху тіла втрачають свою матеріальність. Тому вони намагалися створити ілюзію

одномоментності дій, які насправді відбуваються послідовно.

В Україні цей напрям знайшов розвиток у творчості Олександри Екстер («Київ, Фундуклеївська уночі», «Рух кольорів»), Олександра Богомазова («Київ, Львівська вулиця», «Потяг»), Вадима Меллера («Композиція»), Давида Бурлюка («Час») та ін.

У поглядах на завдання мистецтва і творчі методи кубісти й футуристи мали багато спільного. Тому вони швидко об'єдналися, утворивши єдиний напрям – *кубофутуризм*.

В образотворчому мистецтві та архітектурі України 10-х початку 30-х Років ХХст. вагоме місце посідав *конструктивізм* (від лат. побудова). Його прихильники – під гаслом «конструювання навколишнього середовища» – намагалися досягти підкресленої простоти, зверталися до імітації форм і методів сучасного технологічного процесу. Конструктивістська скульптура створювалася безпосередньо з продуктів промислового виробництва. У живопису аналогічного ефекту досягали використанням абстрактних форм і несподіваних фактур. Значного поширення конструктивізм набув у декоративно-ужитковому, театральном-декораційному мистецтві, книжковій графіці та дизайні.

Д.Бурлюк. Час

В.Меллер. Блакитна танцівниця

В.Єрмилов. Композиція з літерами

Яскравим представником українського конструктивізму був **Василь Єрмилов** (1894-1967) – талановитий майстер композиції. Його сміливі новаторські твори «Арлекін», «Портрет художника О. Почтенного», «Гітара», «Композиція з літерами» приваблюють довершеною гармонійністю побудови.

Загалом напрямів було набагато більше, оскільки авангардизм – це надзвичайно об'ємне та різноманітне явище.

У чому полягало його значення? Чи немає перебільшення в тому, що авангардизм вважають великим? Прихильники цього напрямку довели, що мистецтво може і має право бути різним, що творчий пошук не знає обмежень. І хоч український авангард на початку 30-х років було заборонено, він залишив яскравий слід у вітчизняному мистецтві. Його ідеї та знахідки використовують сучасні українські художники, які працюють в умовах повної свободи творчості.

ШКОЛА УКРАЇНСЬКИХ МОНУМЕНТАЛІСТІВ М. БОЙЧУКА

Одним із наймасштабніших, найвагоміших явищ у барвистому калейдоскопі українського образотворчого мистецтва початку століття була творчість видатного українського художника **Михайла Бойчука** (1882-1939) та його послідовників. Це явище дістало назву «бойчукізм», хоча сам М. Бойчук і його учні називали себе

«школою українських монументалістів».

Творчі зусилля школи українських монументалістів були спрямовані на пошуки сучасного стилю вітчизняного мистецтва, який би ґрунтувався на національних традиціях і водночас перебував на рівні новітніх досягнень світової культури.

М. Бойчук звернувся до візантійських витоків української культури, до традицій середньовічних фресок, іконопису, народної творчості.

Т.Бойчук. Біля яблуні

І.Падалка. Фотограф на селі

Майстра приваблювали лаконічність вираження, підпорядкованість художніх засобів ідеї, продуманість побудови, гармонійність барв, відсутність зайвих деталей, виразність силуетів, співучість ліній. Саме лінії М. Бойчук відводив найважливішу роль з-поміж інших засобів художньої мови.

Бойчуківці виконали три великі монументальні розписи: Луцьких казарм у Києві, санаторію поблизу Одеси та Червонозаводського театру в Харкові. Однак у 30-ті роки, коли творчість бойчуківців оголосили ідейно ворожою радянській владі, усіх їх було знищено. Така сама доля спіткала й більшість станкових творів представників цієї школи. Уявлення про них можна дістати з невеликої кількості фотографій та картин, які чудом уціліли.

Одна з таких картин – «Біля яблуні» – написана **Тимофієм Бойчуком** (1896-1922), меншим братом М. Бойчука. В її художньому вирішенні витримано всі принципи мистецтва бойчуківців. Сюжет твору (збирання яблук) має другорядне значення. Головна ідея – єдність Усесвіту, гармонія між людиною та природою. У центрі композиції зображено яблуню, що є втіленням правічного символу – «дерева життя», основи Всесвіту. Обабіч неї – постаті жінок, які зривають яблука. Жінки заглиблені у себе, їхні рухи плавні та сповільнені. За ними розгортається краєвид з низьким обрієм, що створює враження безмежності простору. Дійство відбувається не в іншому вимірі, підносячи уяву глядача над буденністю.

В умовах тоталітарного режиму бойчуківці були приречені. Сталінська державна політика обернулася трагедією для української культури. Провідні бойчуківці – сам Михайло Бойчук, його брат Тимофій, дружина Софія Налепинська-Бойчук, Василь Седляр, Іван Падалка – 1937 р. були розстріляні.

Однак ідеї майстра продовжували жити у творчості його учнів, яким пощастило вціліти, та учнів його учнів. Це Оксана Павленко, Олексій Кравченко, Ярослава Музика, Микола Федюк, Олександр Довгаль, Григорій Синиця; у діаспорі – Святослав Гординський та ін. Нині молоді митці, прагнучи відродження українського мистецтва, дедалі більше цікавляться бойчукізмом.

РЕАЛІСТИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Поряд із новітніми течіями розвивалося традиційне реалістичне мистецтво і традиційні жанри: історичний, побутовий, портрет, пейзаж, натюрморт. Багато художників-реалістів захоплювалося й авангардними пошуками. Така взаємодія розширювала та збагачувала діапазон їхньої творчості, стимулювала до пошуків більшої виразності художнього втілення задуму.

На початку століття розквітає творчість видатного українського живописця **Олександра Мурашка** (1875-1919). Сильний вплив на художника справило європейське, передусім французьке, мистецтво з його свободою творчості й духом експериментаторства. У своїх творах митець прагнув якнайбільшої колористичної виразності, розширення можливостей використання кольору як основного зображального засобу. У молоді роки – Мурашко певний час жив у Парижі, де досяг визнання, й став відомим європейським художником. У цей період він створив такі полотна, як «На вулицях Парижа», «Паризьке кафе», «Дівчина в червоному капелюсі».

Після повернення на батьківщину художника захопила стихія кольору в народному житті, його багатобарвність, оптимістична піднесеність. Це знайшло відображення у творах «Карусель», «Неділя». Розв'язанню суто живописних завдань, пошукові ефектного колориту присвячено картини майстра «Продавщиця квітів», «Вечірні рефлексії», «У човні». Посилена увага до кольору аж ніяк не применшувала, а, навпаки, посилювала психологічну глибину образів на полотнах митця. Яскраве свідчення цього - картина «Селянська родина». На ній зображено сім'ю: стареньких, виснажених життям, натруджених батька й матір і молоду дочку, сором'язливу, з тривогою в очах.

О.Мурашко. Дівчина в червоному капелюсі Селянська родина

Саме в портретному жанрі блискуче виявився талант О. Мурашка як колориста і як психолога. До шедеврів цього жанру належать уже згадувана «Дівчина в червоному капелюсі», портрети М. Мурашка, Б. Кустодієва, автопортрет і багато інших творів. О. Мурашко був одним із засновників Української академії мистецтв.

Життя художника обірвалося трагічно, на злеті життєвих і творчих сил. Під час більшовицького терору 1919 р. видатного українського живописця було вбито в Києві.

Вагомим внеском в українське мистецтво стала творчість **Івана Іжакевича** (1864-1962).

І.Іжакевич. Діти з саночками.

Ф.Красицький. Гість із Запоріжжя

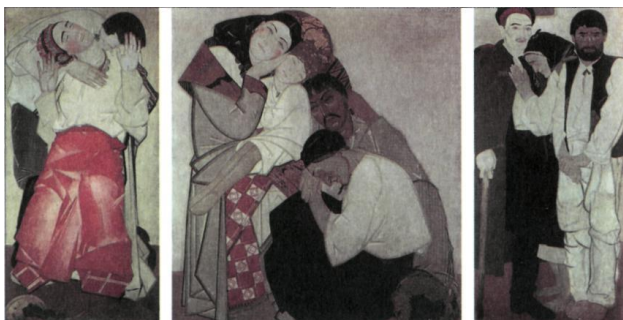
Він працював у галузі станкового, монументально-декоративного і театрального-декораційного мистецтва, однак найбільшого визнання здобув як графік, ілюстратор книг і журналів. Художник добре знав історію, життя й побут народу. Саме ці теми були провідними в його творчості. Він створив серію малюнків з історії, життя та побуту українського народу, у 1907 р. написав цікаву картину «Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь», працював над ілюстраціями до творів Т. Шевченка, І. Франка, інших письменників. Творчість художника охоплювала широке коло тем. Життю селян присвячено картини «Український косар», «На Дніпрі», «Біля кузні». Історичне минуле українського народу, славне запорізьке козацтво знайшли відображення у графічних творах «У засаді», «Запорожці готуються в похід» та ін.

У 1900-х роках розпочався творчий шлях талановитого живописця **Фотія Красицького** (1873-1944), який працював переважно у побутовому та історичному жанрах. Одне з найвідоміших його полотен – «Гість із Запоріжжя». У ньому переплелися обидва улюблені жанри художника: побутовий та історичний. На картині зображено сцену з життя українського народу часів козаччини. Проте це не якась визначна історична подія, не баталія, а фрагмент з мирного буденного життя: старий дідусь, у минулому також запорожець, бабуся й онук приймають на пасіці запорозького козака, який розповідає їм цікаві історії.

На зламі століть на художню арену вийшов видатний український живописець **Федір Кричевський** (1879-1947). Найвідоміші картини, написані ним у ранній період творчості, – «Наречена» та «Три віки» (або «Три покоління»). Картина «Наречена» – велика багатофігурна композиція, на якій відтворено сцену вбирання молодої до весілля. «Три віки» – картина маленьких розмірів. На ній зображено обличчя трьох жінок різного віку: юної дівчини, зрілої жінки й старенької бабусі. Хоч обидва полотна різні за розміром, вони монументальні за своєю внутрішньою сутністю. На обох картинах відтворено цілісні, сильні, красиві натури. Відповідним є й характер живопису – вільний, сильний, декоративний, позбавлений зайвих деталей. Ф. Кричевський і сам був такою людиною: красивою фізично і духовно, сильною, цілісною. У своїх образах він втілював кращі риси українського національного характеру.

Ф.Кричевський. Автопортрет у білому кожусі.

Триптих «Життя»

Він ніколи не писав людей слабких, сентиментальних, дріб'язкових. Його герої – представники нової доби: життєрадісні, сильні, діяльні, масштабні й багатогранні.

Розквіт творчості Ф. Кричевського припадає на 20-ті роки. У цей період він створив свій найвизначніший твір – триптих «Життя», присвячений філософському осмисленню життя в різних його виявах, як світлих і радісних, так і сумних. Ліва частина триптиха називається «Кохання». Це те, що дає всьому початок, породжує

життя. Права частина – «Повернення». На ній зображено стареньких батьків, що зустрічають солдата, який повернувся додому без ноги, але з Георгіївським хрестом на грудях. Це – сумний, драматичний бік життя. Найбільша, центральна частина триптиха називається «Сім'я». Вона є як композиційним, так і змістовим центром усього триптиха. У ній оспівано сім'ю як головну цінність людського життя, що об'єднує людей і в радості, і в горі, дає сили жити. Живопис цього твору, побудова композиції, велика роль лінії наближають його до монументального мистецтва, до фрески. І хоча Ф. Кричевський формально не належав до кола бойчуківців, у триптиху «Життя» принципи їхньої творчості знайшли яскраве втілення. Серед інших визначних творів митця цього періоду – портрет Т. Шевченка та «Автопортрет у білому кожусі».

На початок століття припадає розквіт творчості видатного західноукраїнського художника **Івана Труша** (1869-1941). Найзначніше місце в його доробку посідає пейзажний жанр. Найвідоміші пейзажі – «Луки і поля», «Самотня сосна», «Сосни», «Старі пні», «Захід сонця в лісі». Але понад усе майстра приваблювала природа Карпат, життя та звичаї їх мешканців.

І.Труш. Трембітари **М.Самокиш. Бій Богуна з Чернецьким під Монастирищем у 1653р.**

Цій тематиці присвячено полотна «Гагілки», «Гуцулка з дитиною», «Трембіта», «Пралі», «Йордан на Гуцульщині», «Сільський господар» – Іван Труш уславився також як портретист. Він створив серію блискучих портретів діячів української культури: І. Франка, В. Стефаніка, М. Лисенка, Лесі Українки.

Вагомий внесок в українське образотворче мистецтво західноукраїнської художниці – живописця і графіка – **Олени Кульчицької** (1877-1967), митця високої професійної культури. Головною темою її творчості була природа в різні пори року, а також життя західноукраїнського селянства. Серед кращих живописних полотен художниці – «Діти на леваді», «Жнива», «Діти зі свічками». О. Кульчицька створила серії акварелей «Народна архітектура західних областей України», «Народний одяг західних областей України», гравюри «Бідні діти», «Довбуш», ілюструвала твори М. Коцюбинського та І. Франка.

Основоположником українського батального жанру вважають видатного живописця **Миколу Самокиша** (1860-1944). Він писав картини на теми визвольної війни українського народу XVII ст., громадянської війни. Широковідомі його твори «В'їзд Богдана Хмельницького в Київ», «Бій під Жовтими Водами», «У розвідці», «Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким», «Бій Богуна з Чернецьким» та ін. М. Самокиш – майстер великої багатофігурної картини. Він майстерно зображував людей і коней у найрізноманітніших ракурсах, створюючи відчуття динамічного руху.

Неповторна індивідуальність притаманна творам **Анатолія Петрицького** (1895-1964) – живописця, графіка і художника театру. Він віддав належне авангардним

пошукам у мистецтві. Серед живописних творів митця 20-х років найзначнішим є полотно «Інваліди», в якому з вражаючою гостротою й великою внутрішньою експресією відображено трагічні наслідки війни у долях людей. Ця картина має антивоєнне та глибоко гуманістичне звучання. А. Петрицький – майстер пейзажного та портретного жанрів. У 20-х - на початку 30-х років він створив галерею

А. Петрицький. Інваліди. Портрет поета Я.Савченка. І.Кавалерідзе. Г.Сковорода (Лохвиця)

портретів діячів української культури: композитора П. Козицького, письменників М. Семенка, Я. Савченка, П. Усенка, Остапа Вишні, П. Тичини та ін. (загалом близько 150). Портрети А. Петрицького вирізняються унікальною гостротою образного бачення та сміливістю формального вирішення. Згодом багатьох з його героїв було репресовано, а їхні портрети спалено. Лише частина з них збереглася в музейних фондах та приватних колекціях, від деяких залишилися тільки фотографії. Тому ці твори мають для нас особливу цінність.

А. Петрицький належить до тих художників, які здійснили переворот у театральньо-декораційному мистецтві. Він створював рухомі об'ємні декорації, використовував як художній елемент освітлювальні ефекти. Його декорації та костюми вирізняються яскравою декоративністю та глибоким розумінням символічності, умовності театральної мови.

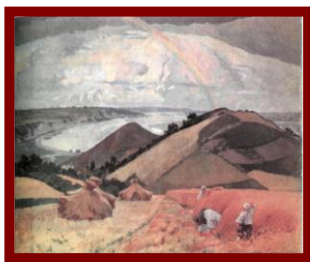
Поряд з А. Петрицьким помітну роль у розвитку українського театральньо-декораційного мистецтва відіграли В. Меллер, О. Екстер та О. Хвостенко-Хвостов.

У першому десятилітті ХХ ст. розпочав творчий шлях один із найцікавіших українських скульпторів **Іван Кавалерідзе** (1887-1978) – людина великого обдаровання і надзвичайно широкого творчого діапазону. І. Кавалерідзе був не лише скульптором, а й кінорежисером і драматургом. Він успішно працював у жанрі портрета та монументальної скульптури. Першим значним твором скульптора став пам'ятник княгині Ользі у Києві, зруйнований у 1923 р. (нещодавно його було відновлено). Для раннього періоду творчості майстра характерна класична манера виконання та пошуки чіткої, лаконічної і виразної художньої форми. Надзвичайно плідними у творчій біографії митця були 20-ті роки. У цей період він створив пам'ятники Т. Шевченку в Полтаві та Сумах, Г. Сковороді у Лохвиці, Артему в містах Артемівську та Слов'яногорську. Скульптор сміливо експериментував, був активним учасником українського мистецького авангарду, захоплювався таким модерністським напрямом, як кубізм.

МИСТЕЦТВО 30-х- ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 50-х років

Період історії від початку 30-х до середини 50-х років був трагічним для українського мистецтва. Це час панування культу особи Сталіна, жорстких

ідеологічних обмежень, репресій, варварського нищення пам'яток культури. Численні творчі організації, які існували в Україні в 20-х роках, було розігнано, різні мистецькі течії та напрями заборонено. Єдино можливим методом творчості було проголошено так званий соціалістичний реалізм. В образотворчому мистецтві запанували сірість, брехливість, примітивне копіювання натури. Ідеологічна залізна завіса надовго ізолювала українську творчу інтелігенцію від світового художнього процесу. Крім того, значної шкоди культурі завдала Друга світова війна, під час якої загинуло чимало митців, було знищено пам'ятки архітектури, музейні колекції. Для талановитих українських художників, вихованих на загальноєвропейській культурі, настали скрутні часи. Щоб вижити, вони були змушені в той чи піший спосіб віддавати належне вимогам панівної ідеології.

К.Трохименко. Над великим шляхом (живопис)

Однак і в такий тяжкий час з'являлися високохудожні твори, що увійшли в історію українського мистецтва.

ЖИВОПИС

У 30-х роках продовжував працювати класик українського живопису Ф. Кричевський. До кращих творів художника цього періоду належить масштабне монументальне полотно «Переможці Врангеля», сповнене життєствердної сили, серія картин за мотивами поеми Т. Шевченка «Катерина».

Значним внеском у мистецтво живопису були твори **Карпа Трохименка** (1885-1979) «Кадри Дніпробуду», «Шевченко і Енгельгард». Особливо приваблюють його пейзажі «Київська гавань», «Ранок у колгоспі», які вирізняються вільною живописною манерою, майстерністю у відтворенні нюансів природи, повітряного середовища.

Талановитим пейзажистом був **Микола Бурачек** (1871-1942). До золотого фонду українського мистецтва увійшли його картини «Яблуні в цвіту», «Золота осінь», «Хмари насуваються», «Дорога до колгоспу», «Реве та стогне Дніпр широкий». Манера виконання багатьох пейзажів майстра близька до імпресіоністичної. Він віртуозно відтворював стани природи залежно від особливостей сонячного освітлення. Свого часу М. Бурачек навчався у французьких художників А. Матісса та П. Серюзе. Тому в кращих його творах відчутний вплив французького живопису з властивою йому високою культурою використання кольору.

Значні здобутки українського живопису цього періоду пов'язані з розвитком портретного жанру.

Одним із провідних портретистів 30-х років був **Павло Волокидін** (1877-1936). Його твори «Портрет дружини художника», «Портрет співачки Зої Гайдай» вирізняє глибина психологічної характеристики, вишуканий колорит, продумана композиція. Художник працював також у жанрах пейзажу та натюрморту.

Серед кращих представників українського портретного жанру слід також згадати **Олексія Шовкуненка** (1884-1974). У створених ним портретах скульпторів

Б. Яковлева, М. Лисенка, в жіночих портретах індивідуальна неповторність образів поєднана з багатством живописної палітри. О. Шовкуненко також талановитий пейзажист. Так, у полотні «Повінь. Конча-Заспа» з надзвичайною легкістю, невимушеністю передано свіжість ранньої весни, вільним мазком пензля відтворено мерехтливу поверхню води, в якій неначе танцюють відображення звивистих дерев.

П. Волокидін. Портрет співачки Зої Волокідіної

М. Бурячек. Золота осінь

М. Глущенко. автопортрет

О. Шовкуненко. Портрет дівчини

О. Шовкуненко – один із зачинателів в українському мистецтві так званого індустріального пейзажу. Митець втілював цю, задавалося б, «нехудожню» тему на найвищому художньому рівні, виявляючи рідкісне вміння бачити в буденних речах справжнє живописне багатство. Широке визнання принесла йому серія акварелей «Дніпрельстан». У низці портретів колгоспників і робітників він уперше в українському портретному живопису показав людину в реальній виробничій обстановці.

У 1936 р. після тривалого перебування за кордоном в Україну повернувся видатний живописець, художник європейського масштабу **Микола Глущенко** (1901-1977). Він працював у жанрах пейзажу, натюрморту, портрета, захоплювався експресіоністичними пошуками сучасного мистецтва. Портрети письменників Р. Ролана та А. Барбюса, створені художником у 30-ті роки, вражають досконалою технікою живопису, гостротою трактування образів, енергійною манерою виконання.

Продовжував розвивати кращі здобутки українського живопису А. Петрицький. Великого значення він надавав формі та кольору як головним художнім засобам.

Один із кращих творів на тему війни – це пейзаж «Мерефа, спалена війною» – звучить як справжній реквієм жертвам найбільшої трагедії ХХ ст. Художник був блискучим майстром натюрморту. Його картини «Півонії», «Квіти» вражають яскравістю барв, динамічністю зображення, експресією.

У цей час розцвітає творчість видатної народної художниці **Катерини Білокур** (1900-1961), якій притаманний власний неповторний стиль. Стихія її живопису – квіти, що утворюють композиції надзвичайної краси. Картини «Квіти за тином», «Квіти на блакитному тлі», «Натюрморт з колосками та глечиком» зачаровують поєднанням реального й фантастичного, відчуттям космічної гармонії, розмаїттям барв, філігранною манерою виконання.

Із приєднанням до України Закарпаття у 1945 р. лави українських художників

поповнили такі блискучі майстри, як Адальберт Ерделі, Гаврило Глюк, Йосип Бокшай, Федір Манайло. їхня творчість надзвичайно збагатила українське образотворче мистецтво. Закарпатській художній школі завжди були притаманні висока професійна культура, колористичне багатство, творчий пошук.

А.Петрицький. Мерефа, спалена війною
К.Білокур. квіти за тином

А.Петрицький. Півонії

Твори Г. Глюка «Лісоруби», А. Ерделі «Заручені», Ф. Манайла «На полонині» та багато інших влили свіжий струмінь у палітру українського живопису.

ГРАФІКА

Мистецтво графіки 30-50-х років пов'язане з творчістю ряду визначних митців. Особливо плідно в цей час розвивалася книжкова ілюстрація.

Талановитим інтерпретатором літературної класики був **Михайло Дерегус** (1904-1997). Він створив ілюстрації до поеми І. Котляревського «Енеїда», позначені народним гумором, гротеском, тонким відчуттям характеру твору, до повісті «Тарас Бульба» та інших творів М. Гоголя. У серії гравюр «Дорогами України» М. Дерегус виявив себе як майстер лірико-романтичного пейзажу. Героїзацією та романтикою сповнені твори серії «Українські народні думи та історичні пісні».

У цей час на творчу арену вийшов **Василь Касіян** (1896-1976) – один із провідних українських графіків.

М.Дерегус. Вітер

В.Литвиненко. Лист.

А.Ерделі. Заручені.

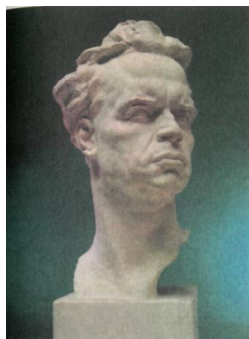
В.Касіян. Не грошима здобуваємо волю! (іл. До повісті І.Франка «Борислав сміється»)

Його ілюстрації до «Кобзаря», повісті І. Франка «Борислав сміється» та багатьох інших творів засвідчили непересічний талант, високу професійну майстерність цього художника, глибоку народність створених ним образів. Серед митців молодшої генерації великим обдарованням вирізняються Олександр Пащенко та Валентин Литвиненко. Це майстри гравюри на лінолеумі – техніки, що досягла в Україні високого рівня розвитку. Творам В. Литвиненка («Лист»), О. Пащенка («Весняні води») притаманні вишуканість композицій, виразність силуетів, майстерне використання контрастів, особливий ліричний настрій.

СКУЛЬПТУРА

Мистецтво скульптури тоталітарного періоду перебувало у найскрутнішому становищі, адже саме на нього здійснювався найбільший ідеологічний тиск. Проте всупереч цьому з'являлися твори, позначені професійністю виконання та щирістю задуму.

У монументальній скульптурі найзначнішим явищем було встановлення пам'ятників Т. Шевченку в Києві, Харкові та на Чернечій горі в Каневі роботи ленінградського скульптора Матвія Манізера. Досягнення станкової скульптури пов'язані передусім з портретним жанром. Найяскравішими скульпторами свого часу були Леонора Блох – учениця великого О. Родена (портрети О. Родена, І. Франка, композиції «Радість материнства», «Мікеланджело»), Бернард Кратко (портрети І. Бродського, Ф. Кричевського, П. Волокидіна), Григорій Пивоваров (портрети Т. Шевченка, О. Пушкіна, І. Франка, О. Довженка). Творчості цих митців притаманні бездоганна професійна майстерність, пластична виразність, психологічна проникливість.

Г.Пивоваров. Портрет О.Довженка М.Манізер. Пам'ятник Т.Шевченку в Харкові

МИСТЕЦТВО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 50-х- 80-х років

Наприкінці 50-х років розпочався Новий етап у розвитку українського образотворчого мистецтва. Жорсткий ідеологічний тиск на творчість митців Дещо послабився. І хоча дотримання «принципу соціалістичного реалізму» залишалося обов'язковим для радянських художників, його тісні межі розширилися. В образотворчому мистецтві стала можливою більша порівняно з попереднім періодом свобода у виборі тем, засобів втілення художнього задуму, виявленні національної самобутності.

М.Глущенко. причал човнів В.Гурін. Джерело А.Коцька. Юність

Чимало художників прагнули відійти від прямолінійного копіювання життя. Вони

зверталися до символічних образів, поетичної інтерпретації навколишнього світу. Саме поетизація стала однією з провідних тенденцій наступних десятиліть не лише в образотворчому, а й в інших видах мистецтва (пригадаймо високі здобутки українського поетичного кіно). Кращі українські художники: Тетяна Яблонська, Анатолій Петрицький, Олексій Фіщенко, Валентин Литвиненко, Вадим Одайник, Галина Бородай та інші творили поезію засобами живопису та графіки.

Для цього періоду характерний потяг до національного коріння. Митці зверталися до образів видатних діячів історії, культури, вивчали народне мистецтво, звичаї, побут. Глибоке розуміння народних традицій, відчуття національного колориту притаманні творам Валентина Задорожного, Віктора Зарецького, Тетяни Яблонської, Георгія Якутовича, Андрія Коцки та багатьох інших митців.

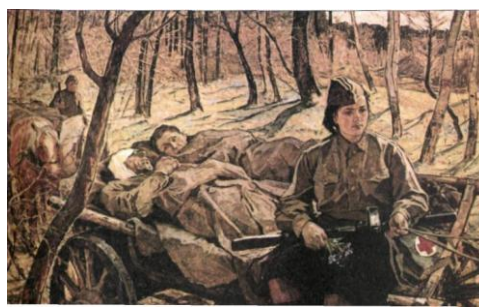
Великого значення набуло **монументально-декоративне мистецтво**, в якому відбувалися сміливі експериментаторські пошуки. Серед оригінальних, яскравих творів українських монументалістів – вітраж-триптих в Національному університеті імені Тараса Шевченка (художники Ф. Глушук, В. Задорожний, В. Перевальський), мозаїка «Академія XVII ст.» в Інституті теоретичної фізики (художник М. Стороженко), оздоблення інтер'єру Палацу дітей та юнацтва у Києві за мотивами творчості народної художниці М. Приймаченко (художники А. Рибачук і В. Мельниченко). Ада Рибачук та Володимир Мельниченко створили також унікальний твір – барельєфну стіну меморіально-поховального комплексу на Байковому кладовищі в Києві, в якому репрезентували власне філософське осмислення ЖИТТЯ Та смерті. Ця грандіозна праця була по-варварському знищена владою.

ЖИВОПИС

Однією з провідних тем українського станкового живопису впродовж тривалого часу залишалася Велика Вітчизняна війна. Художники відтворювали героїзм воїнів, пафос боротьби. Проте більший емоційний відгук у глядача викликають твори, в яких виявлено нестандартний підхід до розкриття теми.

В.Зарецький. Дівчата

А.Сафарлагін. Медсестра

Серед кращих живописних творів – картини «Медсестра» Асхата Сафаргаліна, сповнена зворушливого почуття, ліричного настрою; «В ім'я життя» Олександра Хмельницького – символічний образ великої емоційної сили; «А льон цвіте» Василя Гуріна – глибоке філософське полотно, сумне і світле водночас.

Багато митців продовжували розвиток української образотворчої шевченкіани, намагаючись дати власне тлумачення особистості й творчості Великого Кобзаря. До мистецької класики увійшла картина відомого українського живописця Михайла Божія «Думи мої, думи мої». Художник зобразив Т. Шевченка у стрімкому русі на тлі пейзажу, в стані напруженої роботи думки. Цьому та іншим творам митця

(«Медсестра», «Апасіоната», «У Михайлівському») притаманні психологічна проникливість, емоційна схвильованість. Його пейзажі та натюрморти демонструють тонке розуміння природи, справжню красу живопису.

Гордістю української культури стала творчість видатної художниці **Тетяни Яблонської** (1917-2005). Висока професійна майстерність, різнобічність інтересів, невтомний творчий пошук, глибина задумів – ось грані цієї непересічної особистості.

Ще у повоєнні роки Т. Яблонська створила одне з кращих полотен того часу – «Хліб». Картини художниці раннього періоду («Весна», «Над Дніпром», «Мати») виконані в кращих академічних традиціях. Вони щирі, сповнені руху, живого почуття, і завжди – живописної свободи.

На початку 60-х років Т. Яблонська звертається до народного мистецтва, що зумовило зміну її художнього стилю. Тоді ж з'явилися картини «Бабине літо», «Лебеді», «Наречена», «Паперові квіти», «Літо», яким притаманне площинне трактування, пластичність і виразність силуетів, побудова колориту

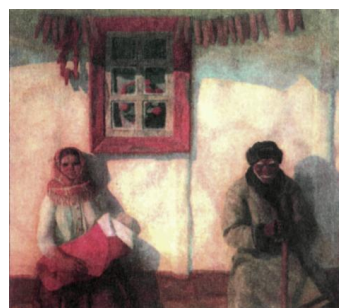

А.Костецький. Повернення.

М.Божій. медсестра.

Т.Яблонська Хліб

на співвідношенні чистих дзвінкх барв. Художниця захоплювалася живописом Катерини Білокур, Параски Власенко й особливо Марії Приймаченко. Вона справедливо вважала, що народне мистецтво вчить ясності художньої мови, гармонійності композиції, емоційної виразності.

Т.Яблонська. Молода мати.

Життя продовжується

Ф.Манайло. Скорбота

У наступний період творчості Т. Яблонська створила глибоко філософські картини-роздуми «Безіменні висоти», «Юність», «Життя продовжується». Живопис цих творів надзвичайно делікатний, народжений легкими дотиками тонкого пензля. Художниця знову «впустила» у свої картини простір. У манері виконання багатьох творів відчувається вплив імпресіонізму. В останній період творчості Т. Яблонська віддавала перевагу пейзажному жанру. Природа була для неї невичерпним джерелом натхнення.

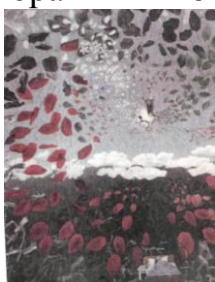
Українське образотворче мистецтво важко уявити без творчості закарпатських митців. Особливо вражає могутня постать **Федора Манайла** (1910-1978), який ще в довоєнні роки став одним із кращих європейських художників. В епіцентрі творчих пошуків митця – природа Карпат та стихія народного життя. Під його пензлем карколомна гра форми та кольору утворювала напрочуд цілісні й гармонійні картини - «Весілля», «Сніданок», «В лісі», «Сонячна мить», «Горами – долинами» та ін. Здається, у реальній природі не існує такої кількості барв, як на палітрі цього майстра. Усі його твори написані з неймовірним темпераментом та експресією. Ф. Манайло був консультантом на зйомках кінофільму С. Параджанова «Тіні забутих предків», який завдяки його внеску набув особливої виразності й етнографічної точності.

Духом експериментаторства, тяжінням до європейської культурної традиції вирізняється львівська художня школа. Якщо для закарпатської школи характерна живописна емоційність, то для львівської - графічна манера виконання, вишуканість та інтелектуальність. Такими є твори відомих художників Зіновія Флїнти («Осінь», «Бабине літо», «Мелодії Баха», «Роздуми»), Любомира Медвідя (цикл «Перші колгоспи на Львівщині», триптих «Емігранти», «Плинність часу» та ін.). Справжнім здобутком українського мистецтва стали роботи цих митців у портретному жанрі. Портрети діячів культури Л. Медвідя (Лесі Українки, С. Людкевича, М. Гоголя, Л. Толстого) привертають увагу оригінальністю манери виконання, несподіваністю композиційної побудови, глибиною й особливою загостреністю образів.

Л.Медвідь. Л.Українка В.Задорожний. Маруся Чурай В.Задорожний. І буде син і буде мати.

Один із найсамобутніших українських художників – **Валентин Задорожний** (1921-1988). Він працював у різних жанрах – монументальному і станковому живопису, графіці, гобелені, різьбленні по дереву, скульптурі. Митець використовував і творчо переосмислював кращі традиції народного мистецтва, глибоко розумів основи національної культури. Його твори «Маруся Чурай», «Вселенська вечеря», «Чучинська Оранта», «Кручені паничі» та інші зачаровують насиченістю й контрастним зіставленням барв, виразністю ліній, легкістю ритму, декоративним звучанням.

А.Гайдамака Тривожний сон І.Марчук. Квітуха планета І.Марчук. Зійшов місяць над Дніпром

В. Задорожний – один із тих художників, які стояли на сторожі національної традиції не поступалися офіційному тискові. Протистояли офіційному мистецтву й чимало інших митців: Феодосій Менюк, Віктор Зарецький, Григорій Гавриленко, Анатолій Гайдамака, Іван Марчук. Нині Україна пишається творчістю **Івана Марчука** – художника, який здобув світове визнання. У його творчості простежуються різні художні напрями і методи (від реалізму до сюрреалізму та абстракціонізму); жанри (портрети, натюрморти, пейзажі й оригінальні фантастичні композиції, подібні на сновидіння). В його картинах нерозривно переплелися традиція та новаторство. Усі твори митця – від традиційних до найбільш авангардних – мають глибоку духовну основу. І. Марчук виробив неповторну манеру живопису. Зображення ніби виткані з міриадів переплетених волокон. Значну кількість творів художника об'єднано у цикли – «Цвітіння», «Біла планета», «Загублена музика», «Проростання», «Голос моєї душі». Останній цикл – основний у творчості І. Марчука, він працює над ним постійно.

Особливо зачаровують пейзажі І. Марчука «Останній промінь», «Зійшов місяць над Дніпром», «Ніч яка місячна» та ін. Це справжня поезія місячної ночі, сповнена фантастичного сяйва. Художник, ніби чаклун, перетворює звичайні дерева та хати на казкові й таємничі. Серед багатьох творів митця привертає увагу картина «Пробудження». На ній із плетива трав і квітів неначе виринають обличчя прекрасної жінки, її тендітні прозорі руки. Це – Україна, яка пробуджується після довгого важкого сну.

Україна поправу пишається не лише професійними, а й **народними майстрами**: Марією Приймаченко, Параскою Власенко, Єлизаветою Мироною, Іваном Сколоздрою, Тетяною Патою, Федором Панком та ін. Творчість кожного з них неповторна, вона дарує людям радість, приносить у життя відчуття свята.

Свого часу знаменитий французький художник П. Пікассо був глибоко вражений роботами М. Приймаченко. Він назвав її «геніальною україною». І справді, важко не захоплюватися подвижницьким служінням мистецтву цієї дивовижної жінки. Вона створила власний світ, у якому живуть фантастичні істоти з надзвичайно виразними очима, персонажі народного фольклору, квіти, немов наділені людською душею. Більшість творів М. Приймаченко має життєрадісний характер: «Весілля», «Свято», «Букет», «Сороки-білобоки». Однак є й такі, в яких втілено драматичне відчуття світу: «Дика видра птичку ухопила», «Загроза війни» та ін. Безпосередність переплелася в них зі зрілою мудрістю, простота – з інтуїтивним відчуттям ритму, кольору, композиції.

ГРАФІКА

Мистецтво графіки традиційно належить до найрозвиненіших видів художньої творчості в Україні. Важливим її напрямом у 60-80-х роках залишалася книжкова ілюстрація. У роботі над книгою розкрилося непересічне обдаровання **Анатолія Базилевича**. Багата творча уява й висока майстерність знайшли яскраве втілення в ілюстраціях до творів «Пан Халявський» Г. Квітки-Основ'яненка, «Енеїда» та «Наталка-Полтавка» І. Котляревського, «Пригоди бравого вояка Швейка» Я. Гашека, збірки українських народних казок та ін.

Значний внесок у розвиток графічного мистецтва належить **Олександрю Данченку**. Створені ним ілюстрації до «Кобзаря» Т. Шевченка, «Енеїди» І. Котляревського, «Декамерона» Дж. Боккаччо – одні з кращих в українському

образотворчому мистецтві.

Характерним для української графіки є широке використання кольору. Великим досягненням у цій галузі стали пройняті тонкою ліричністю ліногравюри **Валентина Литвиненка** й особливо **Олексія Фіщенка**.

М.Приймаченко. Три діди
Г.Якутович. Іл. До «Слова про Ігорів»
А.Чебиків. Молода дівчина
А.Базилевич. Троянці (до іл. «Енеїди»
І.Котляревського)

С. Якутович. Сервантес

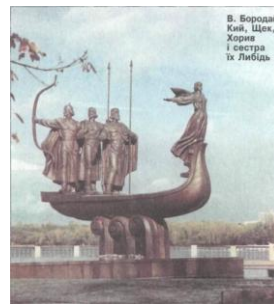
Окрім кольорової ліногравюри, він працював у техніці акварелі, пастелі та малюнка. Широке визнання здобули його серії «Канів», «Тарасова земля», «Моя Батьківщина», «Карпати», «Мое місто», «Село на Україні», «Ритми. Київ». Творчості цього митця притаманні майстерне поєднання форми й кольору, дивовижна виразність ліній, силуетів.

Серед плеяди блискучих майстрів графіки особливе місце посідає постать **Георгія Якутовича** (1930-2000). Його творчість вражає широтою діапазону, досконалістю володіння складними графічними технологіями, невичерпною фантазією, філософською глибиною. Особливу увагу художника привертала твори класиків української літератури, образи національної історії. У його багатому творчому доробку – ілюстрації до повістей М. Коцюбинського «Fata Morgana» та «Тіні забутих предків», драм І. Кочерги «Ярослав Мудрий» і «Свіччине весілля», повісті М. Гоголя «Вій», літературних творів доби Київської Русі – «Повість минулих літ» та «Слово про Ігорів похід». У них майстер досяг узгодженості всіх елементів книги як єдиного витвору мистецтва.

Яскрава сторінка творчої біографії Г. Якутовича – участь у створенні кінофільмів «Тіні забутих предків» та «Захар Беркут». Внесок художника в їх візуальне вирішення настільки значний, що дає право вважати його співавтором цих кіношедеврів нарівні з режисерами.

Власний шлях у мистецтві проклав **Сергій Якутович**. В ілюстраціях цього художника дістали оригінальну інтерпретацію твори світової класики «Петро І» О. Толстого, «Три мушкетери» О. Дюма, «Обломов» І. Гончарова, «Тіль Уленшпігель» Ш. де Костера та ін.

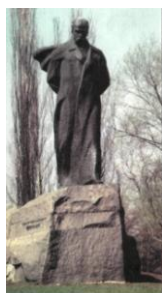
Мистецтво графіки збагатила творчість таких майстрів, як Андрій Чебикін, Олександр Івахненко, Надія Лопухова, Микола Комнанець та ін. Усім їм притаманна індивідуальна манера виконання, висока професійна культура, пошуки нових шляхів художнього вираження.

В.Бородай. Портрет художника Василя Касіяна
В.Зноба. Бокораш

СКУЛЬПТУРА

Українська скульптура кінця 50-80-х років ХХ ст. представлена іменами Михайла Лисенка, Валентина Борисенка, Анатолія Куща, Дмитра Крвавича, Еммануїла Миська, Валентина Зноби та ін. Один із найвизначніших скульпторів цього періоду - **Василь Бородай**.

М.Грицюк, Ю.Синькевич, А.Фуженко. Г.Кальченко. Катерина Білокур
Пам'ятник Т.Шевченку в Москві

Він працював у монументальній і станковій скульптурі. До здобутків українського мистецтва належать його твори портретного жанру: портрети письменника П. Панча, композитора Л. Ревуцького, художників В. Касіяна та Т. Яблонської. Скульпторові вдалося виразно передати індивідуальність особистостей цих митців, стан творчого натхнення. Він упевнено будує пластичну форму, знаходить оригінальні композиційні рішення. Один із кращих творів митця – пам'ятний знак на честь 1500-ліття заснування Києва «Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь».

Оригінальна інтерпретація класичних традицій, неповторна індивідуальна манера виконання – відмітні риси творчості талановитих скульпторів Анатолія Фуженка, Юлія Синькевича, Михайла Грицюка. Такі їхні твори, як портрет І. Миколайчука (А. Фуженко), «Прометей» (Ю. Синькевич), «Юна» (М. Грицюк) та інші увійшли до скарбниці української культури. У співавторстві митці створили пам'ятник Т. Шевченку в Москві – один із кращих пам'ятників Кобзареві.

Серед плеяди українських скульпторів цього періоду особливу увагу привертає творчість **Галини Кальченко** (1926-1975). Її неординарний талант виявився в поєднанні досконалої професійної майстерності з духовною глибиною, емоційною наповненістю. Г. Кальченко добре розуміла значення пластичної форми як головного зображального засобу мистецтва скульптури. Вона створила низку шедеврів портретного жанру. Особливо зворушують її жіночі образи (К. Білокур, О. Кобилянської та ін.), в яких втілено тендітну жіночність і водночас незламну силу духу.

Г. Кальченко – видатний майстер монументальної пластики. Створені нею пам'ятники вражають масштабною пропорційністю, виразністю та красою силуету. Саме таким – надзвичайно пластичним, вишуканим, одухотвореним – є пам'ятник Лесі Українці у Києві – один із кращих творів українського монументального мистецтва.

МИСТЕЦТВО 90-х років

Часом нового відліку в історії українського образотворчого мистецтва можна вважати кінець ХХ ст. Падіння комуністичного режиму, становлення незалежної держави створили в Україні нову культуротворчу ситуацію. Зникли ідеологічні обмеження, відійшов у забуття принцип соціалістичного реалізму. Українські митці почали працювати в умовах цілковитої свободи творчості.

О.Мельничук. Триптих «Русь»

В.Пасивенко. Сон

Художні виставки, що відбулися в той час, засвідчили високі творчі можливості українського образотворчого мистецтва, його різноманітність, співіснування у ньому різних форм і засобів вираження художнього задуму. Виявилось, що українське образотворче мистецтво потенційно готове до нового якісного вибуху, що дістав назву «нової хвилі». Воно наче підхопило рух українського авангарду 10-20-х років, продовживши його розвиток за нових умов, на новому витку історії. Знавці й шанувальники мистецтва отримали змогу ознайомитися з творами Олександра Бабака, Віктора Григорова, Олександра Дубовика, Людмили Красюк, Миколи Малишка, Євгена Петренка та інших талановитих художників, які раніше не допускалися в зали художніх галерей.

Творчі пошуки сучасних українських митців не вкладаються в рамки якогось єдиного стилю, напряму та методу. Майстри старшого покоління віддають перевагу традиційному реалістичному мистецтву. Значного поширення набув абстракціонізм. Ним захоплюються такі відомі нині художники, як Тиберій Сильваші, Олексій Животков, Петро Малишко, Олег Тістол, Олександр Дубовик, Олександр Будніков та ін.

І все-таки головною ознакою сучасного українського мистецтва є поєднання фігуративного й абстрактного методів творчості. Саме воно надає художникам необмежені можливості індивідуального самовияву. У широкому просторі, що пролягає між реалізмом та абстракціонізмом, творять світ власних образів талановиті митці: Віктор Іванів, Василь Ходаківський, Олег Ясенев, Андрій Блудов, Микола Бутковський, Олексій Владимиров та ін.

Розвиток кращих традицій національного мистецтва зазнав потужного впливу західної культури. Серед напрямів західного модернізму, які значною мірою впливають на творчість українських художників, можна виокремити сюрреалізм, оп-арт, поп-арт і концептуалізм.

Сюрреалізм (від фр. надреалізм) – одна з основних течій художнього авангарду. Виник у 20-х роках у Франції. На думку головного теоретика сюрреалізму А. Бретона, його мета – «вирішити суперечність між мрією та реальністю». Способи досягнення цієї мети були різноманітними: художники з фотографічною точністю зображували позбавлені логіки сцени, створювали з фрагментів звичних предметів дивних істот.

Оп-арт (скорочене англ. оптичне мистецтво) – течія абстрактного мистецтва, найпопулярніша на Заході у 60-х роках. Твори оп-арту побудовані на ефектах омани зору, при цьому добір форм та кольорів спрямовано на створення оптичної ілюзії руху.

Поп-арт (скорочене англ. популярне мистецтво) виник у США та Великій Британії під впливом масової культури. Джерелом його образного світу стали популярні комікси, реклама та продукти промислового виробництва. Одномоментність сюжету в живопису поп-арту інколи підкреслюється технікою, що нагадує ефект фотографії, а в скульптурі - ретельним відтворенням дрібних деталей.

Концептуалізм, концептуальне мистецтво (від лат. думка, поняття) – провідний напрям західного мистецтва 60-х років. На переконання його представників, ідея (концепція), покладена в основу твору, має самоцінне значення і ставиться вище за майстерність виконання. У втіленні концепції можуть використовуватися найрізноманітніші засоби: тексти, карти, фотографії, відеофільми тощо. Твір може виставлятися в галереї або бути створений «на місцевості», наприклад, природному ландшафті, який іноді стає його складовою. При цьому образ художника як генератора ідеї підриває традиційне уявлення про статус автора творів мистецтва.

В.Григоров. Чаша згоди

О.Дубовик. Діалог

На сучасному етапі відбувається інтенсивний пошук нових форм, які виходять за межі традиційних «картини», «скульптури», «малюнка». Образотворче мистецтво ніби прагне злитися в єдине ціле з іншими видами художньої творчості: музичним, театральним, екранними мистецтвами. Дедалі частіше вживаються звичні на Заході, але нові для більшості наших співвітчизників слова інсталяція, перформанс, асамбляж.

Інсталяція (від фр. устрій, розміщення) виникла на межі 50-60-х років ХХ ст. Спершу цей термін уживали для описання процесу розміщення творів в інтер'єрі галереї, згодом – щодо певного виду творчості. В інсталяції окремі елементи, розташовані всередині заданого простору, утворюють єдине художнє ціле і часто розраховані на конкретну галерею. Такий твір не може бути перенесений в інше місце, оскільки навколишня обстановка є його рівноправною частиною. В інсталяції часто передбачається театральна драматизація простору.

Перформанс (від. англ. вистава) – художнє явище, тісно пов'язане з танцем і театральним дійством. Виник наприкінці 50-х років, коли художники задля досягнення безпосереднього контакту з публікою почали вигадувати для своїх творів театральний контекст. Часто являє собою розігране перед аудиторією дійство, в якому скульптурним елементом слугує людське тіло. Під впливом масової культури та екранних мистецтв художники переносять перформанси з галерей у театри та клуби. Нині чітких меж між перформансом та іншими видами театралізованих вистав немає. Всі вони визначаються широким терміном «мистецтво дії».

Асамбляж – уведення у твір мистецтва тривимірних нехудожніх матеріалів і так званих знайдених об'єктів – звичайних буденних предметів. Походить від колажу – техніки, в якій шматочки паперу, тканини тощо закріплюються на пласкій поверхні. Мистецтво асамбляжу зародилося на Заході на початку століття, коли П. Пікассо почав використовувати в кубістичних конструкціях реальні предмети, і набуло особливої популярності наприкінці 50-х років. Серед українських митців прийом асамбляжу широко використовували О. Архипенко, В. Єрмилов, О. Баранов-Россіне та ін.

Сучасний художній процес в Україні часто за аналогією із Заходом називають епохою *постмодернізму* (тобто такою, що настала після модернізму). У США та країнах Західної Європи модернізм вичерпав себе приблизно на межі 60-70-х років. Він уже був не здатний народжувати нові явища. Постмодернізм в образотворчому мистецтві нагадує химерно перемішані уламки всіх попередніх стилів, напрямів і течій, в яких безглуздо шукати принаймні найменші вияви цілісності. Те, що нині називають «українським постмодернізмом», найчастіше є запозиченням, а то й відвертим плагіатом західних зразків.

Майбутнє українського мистецтва – в духовності. Саме в цьому воно має невичерпно багаті традиції як у реалізмі, так і в кращих виявах авангарду, і передусім – у народному мистецтві – джерелі натхнення українських художників.

МУЗИЧНА І ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА ГРЕЦЬКИХ МІСТ-КОЛОНІЙ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Важливими джерелами дослідження вітчизняної музичної культури періоду розквіту античних міст Північного Причорномор'я є ювелірні прикраси, вази, вироби з теракоти, фрески, скульптури, на яких зображено виконавців на різних інструментах. Античний інструментарій був надзвичайно багатий. До нього входили інструменти всіх груп:

- струнні: *ліра, кіфара, арфа*;
- духові: *авлос* (подвійна флейта), *сиринга* (або флегіта Пана) – флейта з кількох з'єднаних трубочок;
- ударні: *тимпани* (бубни), *протали* – металеві тарілочки на зразок сучасних кастаньєт.

Як відомо з грецької історії, елліни з дитячих років вчилися не лише читати і писати, а й грати на музичних інструментах, співати і танцювати. Наприклад, під час розкопок в Ольвії було знайдено теракотову статуетку, що зображує навчання дитини гри на лірі. Про значущість цього найпоширенішого музичного інструмента в грецьких містах-колоніях свідчить карбування ліри на пантікапейських та ольвійських монетах (на останніх карбували також тимпани).

Знайдені у Північному Причорномор'ї зображення інструментів грецького зразка підтверджують давні зв'язки слов'янської музичної культури з античною.

За архаїчної доби люди не уявляли свого життя без різних обрядів, свят, видовищ. З античних часів дійшли до нас письмові свідчення про театри Ольвії, Херсонеса, Боспору. Збереглися також зображення масок, статуетки акторів. У Херсонесі було знайдено залишки античного театру, що розташуванням у просторі нагадує грецькі театральні споруди.

В античному театрі література, музика й танці були нероздільні: під час усіх вистав хор з інструментальним супроводом виконував роль коментатора події, що відбувалася на сцені. Лише згодом музика і танці стали входити до п'єс як інтермедії (вставні номери), а потім остаточно виокремилися.

Які твори ставились у театрах Північного Причорномор'я, достеменно не відомо. Однак у трагедії славетного Еврипіда «Іфігенія в Тавриді» оповідується про події, що сталися на північних берегах Понту Евксинського.

У театрах відбувалися не лише вистави, а й концерти, а за римських часів – ігри-бої гладіаторів. Античні автори згадують, що у Боспорі виступав запрошений з Еллади відомий співак і кіфаред **Арістонік**. Як і в самій Греції, у містах-колоніях під час різних видовищ, свят, спортивних ігор проводилися *агони* – художні змагання хорів, музикантів, танцюристів. Наприклад, збереглася згадка про змагання в танцях зі співом на майданах Херсонеса, Під час розкопок на території північно причорноморських міст було знайдено амфори, якими нагороджували переможців у змаганнях із кулачного бою, бігу та гри на кіфарі.

МУЗИЧНА І ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Коріння української музичної та театральної культури сягає сивої давнини, коли територію сучасної України населяли східнослов'янські племена. Історичні джерела свідчать, що наші предки ще в дохристиянські часи мали різноманітні музичні інструменти, обрядові традиції та багатожанровий фольклор. Давні слов'яни вмели грати на гуслах, лютні, сопілці, бубнах.

Культові відправи супроводжувалися хоровим співом, танцями й хороводами під акомпанемент музичних інструментів. Основу духовної культури будь-якого народу становить усна народна творчість, що завжди вирізняється національною самобутністю й неповторністю. Не випадково кажуть, що фольклор – це душа народу. Відмітною рисою фольклору є синкретизм: поетичні тексти або співають, або виголошують з певною інтонацією, мімікою, жестами в супроводі музики й танців. Народні пісні, хороводи та ігри виконувалися відповідно до певної пори року і здавна склалися в *календарно-обрядові* цикли. До архаїчних фольклорних форм належать також *родинно-обрядові* пісні. Усі ці музично-поетичні зразки не записувалися, а усно передавалися від покоління до покоління, варіювалися й видозмінювалися.

Гривна Східних Слов'ян (фрагмент)

Маски візантійського театру

У піснях, що дійшли до нашого часу, збереглися архаїчні елементи: надто вузький діапазон мелодій-поспівок, уживання в текстах імен перед християнських божеств («Ладо») тощо.

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ

Календарно-обрядові пісні пов'язані з прадавніми анімістичними віруваннями, землеробським культом, господарською діяльністю слов'ян. Відповідно до цього їх поділяють на основні цикли – весняний, літній, осінній і зимовий. Пісні класифікують також за жанрами: веснянки та гаївки (гагілки), русальні та купальські пісні, жнивварські пісні (зажинкові, жнивні, обжинкові), колядки та щедрівки.

Веснянки та **гаївки** починали співати з першим пробудженням природи від зимового сну. Ще на Масницю спалювали солом'яне опудало – проганяли зиму. Спів веснянок завжди супроводжували хороводами, танцями, іграми в полі або на лісових галявинах. У них зазвичай оспівували явища природи, молодість і дівочу вроду. Мелодіям веснянок притаманні речитативні звороти, закличні музичні інтонації, вигуки («Гу-у-у-у»). Веснянки та гаївки співали гуртом. У театралізованих обрядах брали участь діти, які виконували різні пісні-ігри з імітаційними рухами. Вони зверталися з привітанням до птахів, тварин, дерев, сонечка («Зайчик», «Перепілонька»), наділяючи їх людськими рисами. Багато ігор-хороводів відтворювали певні сільськогосподарські роботи («Мак», «Просо», «Огірочки»).

Русальні пісні виконували під час так званого русального тижня –наприкінці весни – на початку літа (кінець травня – початок червня). Саме тоді, як вважалося, завітчані водяними ліліями русалки виходять із води на берег, бігають полями і, бавлячись, можуть залоскотати подорожніх. Цими піснями уславлювали одухотворену весняну природу, в них звучали мотиви кохання. Згодом фантастичні образи мавок, водяників і польових русалок ожили в літературних творах, зокрема у поемах Т. Шевченка «Утоплена», «Тополя», «Лісовій пісні» Лесі Українки. Русалки є центральними персонажами опер А. Дворжака, М. Лисенка, М. Леонтовича, О. Даргомижського, М. Римського-Корсакова. Символічно, що альманах «Руської трійці», вихід якого ознаменував початок західноукраїнського національного відродження ХІХ ст., дістав назву «Русалка Дністровая».

Найдавнішими є **купальські пісні**, їх виконували на свято Івана Купала. Побутував звичай проводити цими піснями весну, яку символізувало уквітчане деревце – *марена*.

Д. Кульчицька.
Гагілки

У мелодиці й ритміці купальських пісень відчуваються архаїчні мотиви. В текстах превалюють такі поетичні образи, як місяць, зорі, вербове деревце, червоні ягоди тощо. Славлячи життєдайні сили природи – вогонь, воду, сонце, – юнаки під час свята Купала стрибали через вогнище, дівчата ворожили, спускаючи на воду вінки, купалися в росі (очищалися).

Жнивварські пісні були найурочистішими, адже вони супроводжували радісний процес збирання врожаю.

Головні їх мотиви – привітання господарів, побажання їм добробуту. Для жнивварських пісень характерні плавний ритм, неквапливий рух мелодій, величальні інтонації. Часто в них оспівувався обжинковий вінок – символ щедрих урожаїв. Побутував звичай залишати на полі незжату смугу («бороду»). Восени прощалися з літом, святкуючи день Коструби, про що сьогодні нам нагадує старовинна пісня-гра «Кострубонько».

Колядки і **щедрівки** входять до зимового циклу обрядів та пісень. Слово

«колядка» походить від праукраїнського імені богині неба Коляди. Вечір напередодні Нового року українці здавна називали «щедрим», тому й пісні, що співалися цього дня, дістали таку назву. У цей вечір хату прикрашав святковий дідух – сніп, що символізував добробут.

До нашого часу збереглася традиція колядування і щедрування з привітанням господарів, гречним побажанням їм здоров'я й достатку. Дитячі колядки та щедрівки, невеликі за діапазоном і прості за ритмічною структурою мелодій, містять переважно жартівливі й гумористичні мотиви. У них зазвичай звучить вимога винагороди: «Коляда, коляда, дай, дядьку, пирога!» або «Коляд, коляд, колядниця, добра з маком паляниця, а без маку не така, дайте, дядьку, п'ятака». Найхарактернішою особливістю музичної форми старовинних пісень зимового циклу є повторюваність короткого *мотиву-рефрену* невеликого діапазону: «Щедрий вечір, добрий вечір». ¹ **Рефрен** – приспів у куплетній формі, що повторюється.

РОДИННО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ

Із давніх-давен пісня супроводжувала людину і в радості, і в горі, була невід'ємною частиною повсякденного життя родини. До родинно-обрядових належать весільні, колискові пісні, а також плачі й голосіння.

Весільні пісні – обов'язкова складова театралізованого обряду весілля, який умовно можна поділити на кілька частин. Відповідно до цього виокремлюють і різні групи весільних пісень: *дошлюбні* (ліричні, сумні) й *післяшлюбні* (жартівливі, танцювальні).

Перші присвячено прощанню молодої з родиною, подругами, юністю, тому їх мелодика експресивніша, інколи навіть драматична. *Застольно-вітальні* пісні мають інший характер: вони здебільшого врочисто-величальні або веселі, життєрадісні. У піснях, що дійшли до нас із прадавніх часів, відчутні архаїчні інтонації (стародавній рефрен «Ладо, ладо» та ін.).

Коліскові пісні виникли за сивої давнини і широко побутували в усі пізніші часи. Вони виконували дуже важливу для сім'ї функцію – заколисування дитини. Українські колискові мають фантастичні й казкові сюжети. Найпоширеніший їх персонаж – покровитель дитячих снів Котик. Характерною ознакою текстів є використання пестливих слів. Мелодії складаються з коротких варіаційно-повторюваних поспівок, переважає тридольний рівномірний «заколисувальний» ритм. Виконуються колискові у повільному темпі, наспівно.

Плачі та **голосіння** належать до групи найархаїчніших родинно-обрядових пісень. Цей давній вид фольклору згадується в літописах, літературних творах (пригадаймо відомий «Плач Ярославни» зі «Слова о полку Ігоревім»). Особливої емоційної аури цим творам надають напруженість мелодики, для якої притаманні

речитативна декламаційність, нестійке інтонування (вигуки, схлипування). Жінки-голосильниці мали володіти особливим даром музично-поетичної імпровізації, адже у плачах вони розповідали про події з минулого життя людини, яку виряджали у потойбічний світ. Народ ставився до їхнього мистецтва з великою пошаною. Традиції цього фольклорного жанру збереглися до наших днів.

ОБРЯДОВИЙ ПРАТЕАТР

У синкретичному обрядовому фольклорі слов'ян, у якому нерозривно поєдналися слово, музика, дія, пластика жестів і рухів, барви й простір, поступово зароджується *мистецтво театру*.

З незапам'ятних часів невід'ємною частиною календарних обрядів були не лише пісні і танці, а й насамперед магічні ритуальні дії. Так, згадуючи язичницькі обряди, літописці називали їх не інакше, як «бісівські ігрища».

І справді, театр як вид мистецтва має нерозривний зв'язок із грою. Обрядовий пратеатр – це передусім своєрідний цикл картин, дія яких розгортається немовби за попередньо розписаним сценарієм. Так, весняний обряд, що складався з ігор-хороводів – «Кривий танець», «Вербова дощечка», «Воротар», «Король», «Решето» тощо – розігрувався просто неба, неначе дія якоїсь вистави. В обрядах імітувалися певні трудові процеси: засівання зерна («Просо»), поливання рослин («Грушка») тощо. У дитячих піснях-іграх і забавах важливе місце посідають образи тварин, рухи й голоси яких імітуються.

У новорічному обряді «Водіння Кози» використовували спеціальний костюм – вивернутий догори хутром кожух, який зазвичай одягав хлопець, що виконував роль «Кози» (у деяких регіонах – «Ведмедя», «Кобили», «Вовка»). Завдяки колядкам і щедрівкам в обрядовому театрі почали використовувати маски.

В. Іванів. Щедрий вечір. Фрагмент

Зображуючи старого діда, колядники наклеювали вуса й бороди, перевтілюючись у певний образ, розфарбовували обличчя. Ще за багато років до Різдва Христового в окремих регіонах України, зокрема на Галичині, в обрядових іграх використовували ляльок з рухомими кінцівками. У багатьох обрядах можна побачити прообрази реквізиту.

Наприклад, на Масницю спалювали солом'яне опудало, навесні топили в річці уквітчане стрічками купальське гільце – *марену*, обжинковий сніп і новорічний солом'яний *дідух* були символами зібраного врожаю.

Страсті Христові. Ікона кін. XV-поч. XVI ст.

Усі перелічені зовнішні ознаки театру – костюми, маски, грим, реквізит – виразно свідчать про зародки театрального мистецтва. У родинні обряди впліталися й елементи акторської гри: діалоги, пантоміма і міміка, розподіл ролей між учасниками.

Так, під час обряду весілля відбувалося справжнє театралізоване дійство, в якому

всі учасники діяли відповідно до сюжету: «сватання – заручини – весілля». У весільних обрядових діях збереглися сліди язичницьких уявлень доби матриархату: умикання нареченої, втеча нареченої від переслідувачів. **Пантеїстичні¹** мотиви притаманні таким діям, як обсипання зерном, обливання водою, обмазування медом, звивання вінка, розплетення коси тощо.

Простором для магічних обрядових дій давніх слов'ян були ліси, гаї, поля, гори, озера, річки, ставки, печери – тобто все довкілля. У межах природних ландшафтів формувалися різні типи видовищного простору: на галявині – у вигляді кола (тип арени), у печерах – у вигляді півкола (тип сцени). На території прадавніх слов'янських городищ археологи виявили цікавий рельєф підлоги: для кращого споглядання ритуалу її робили з ухилом до центру – місця, де стояв ідол, для якого облаштовували спеціальний майданчик (підсипку). Цікаво: чи не прообраз це амфітеатру?

Козобас

¹ **Пантеїзм** – надання природі містичного характеру, ототожнення з богом.

Питання до теми:

1. Які музичні інструменти набули поширення в Скіфії та містах Північного Причорномор'я?

2. Що таке «агон»?

3. Розкажіть про дохристиянські музичні традиції східних слов'ян. У чому в них виявляються ознаки пантеїзму?

4. Що означає слово «синкретизм» щодо фольклору?

5. Які жанри календарно-обрядових пісень характерні для слов'ян?

6. Чому під час стародавнього обряду весілля виконували не лише веселі, а й сумні пісні?

7. Прочитайте наведену низку понять із дохристиянського фольклору: Масниця, Купало, Великдень, Русалії, Коляда. Яке слово у ній зайве?

8. З якими світоглядними уявленнями слов'ян пов'язані обрядові символи «дідух» і «марена»?

9. Знайдіть у художніх творах українських авторів описи обрядів Русалії, весілля, які б містили музичні елементи.

КИЇВСЬКА РУСЬ

Політичне та економічне зміцнення Київської Русі, встановлення культурних зв'язків із сусідніми державами, прийняття християнства – ось головні чинники, що сприяли розквіту духовної, зокрема музичної, культури східних слов'ян, яка за княжої доби піднялася на новий щабель. Важливу роль почала відігравати музика в житті народу, княжому побуті, церковних відправах.

Провідним осередком культури Київської Русі став *Києво-Печерський монастир*. Він був центром розвитку не тільки давньоруської літератури (пригадаймо славнозвісне «Слово о полку Ігоревім» та «Повчання» Володимира Мономаха) і літописання («Повість временних літ» Нестора), а й хорового співу.

За княжої доби відбувається відокремлення народної і професійної культури. Почали відрізнятися культура низів і культура князів (дружинної верхівки). З

розвитком давньоруської книжності, появою бібліотек і шкіл ці відмінності виявляються дедалі більше.

НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ

Поряд із стародавніми пісенними традиціями, що продовжували розвиватися в календарній та родинній обрядовості, виникає новий фольклорний жанр – **билини**, що уславлювали захисників рідної землі, народних героїв. Цей різновид героїчного епосу стає провідним у народній творчості епохи Київської держави, але згодом зникає з ужитку. Билини співали під акомпанемент гусел. З-поміж билин київського циклу набули поширення зразки, основу яких становили спогади про Володимира Красне Сонечко. Саме з його ім'ям пов'язували важливу подію в історії вітчизняної культури – хрещення Русі.

До скарбниці народної музичної культури Київської держави входили й **танці**. Про це яскраво свідчить одна з давніх мініатюр, на якій можна побачити танцювальну сцену. У центрі її – танцюристка з довгими опущеними рукавами виконує пластичні рухи, а поруч з нею – троє музик та група людей, які плещуть у долоні. На чаші XII ст. з Чернігова зображено жінку, яка танцює під музику гусяра.

Після введення християнства церковнослужителі намагалися викоринити прадавні язичницькі вірування, проте зробити це супротив волі народу було нелегко. Поступово старі й нові обряди, зазнаючи змін, поєднуючи язичницькі та християнські традиції, утворили своєрідний **релігійний дуалізм**. Наприклад, стали збігатися в часі давній звичай зустрічати весну з Великоднем, русальні обряди – з християнською Трійцею, свято Купала – з днем Івана Хрестителя, Коляда – з Різдом Христовим, Щедрий вечір – з йорданськими святами, Водохрещею.

Гуслі

Мініатюра з Радзивіллівського літопису

Деталь срібної чаші. XII ст.

¹ **Дуалізм** (від лат. двоїстий) – учення, що виходить з визнання двох першооснов.

² **Шпільман** – у середні віки в Німеччині мандрівний співак, музикант, актор, акробат.

МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА

Найжорстокіших переслідувань з боку духівництва зазнали **скоморохи** (у перекладі з лат. – веселі люди) – перші професійні актори, музиканти, танцюристи, акробати, дресирувальники. Представники християнської церкви забороняли їхні «бісівські» видовища, тому що вони походили з архаїчних язичницьких обрядів і вірувань. Скоморохи виступали як перед народом, так і перед князівською знаттю. В їхньому мистецтві інтегрувалися особливості давнього обрядового театру і деякі риси княжого театру, що мав зародки професіоналізму. Тематика княжого театру

спиралася на рицарську пісню речитативно-величального характеру в супроводі музичних інструментів (подібно до німецьких *шпільманів*²). Із занепадом Київської держави занепав і княжий театр, а його персонажі («князь», «княгиня», «бояри», «дружина» та ін.) перейшли до народного театру.

Вистави скоморохів не потребували спеціального приміщення. Єдиним обладнанням була ширма, за якою актори перевдягалися, надівали маски, чіпляли бороди, вуса тощо. Представники цього розважально-жартівливого мистецтва гуртувалися в мандрівні ватаги й брали участь у різних ритуалах і святах.

Найчастіше водили вулицями «Козу», інколи – дресированих ведмедів, виступали на майданах і базарах зі сценками соціально-викривального змісту. Народ любив скоморохів за їхні дотепні дієства, складав про них пісні. Цікаво, що чимало сіл на теренах усієї України дістали назву «Скоморохи», що підтверджує надзвичайну популярність цих мандрівних акторів.

МУЗИКУВАННЯ ПРИ КНЯЖОМУ ДВОРІ, РАТНА МУЗИКА

Про високий рівень музичної культури князів свідчать твори давньоруської літератури, графічні сюжети книжкових мініатюр, фрески тощо.

Імена тогочасних співців Митуси та Ора згадуються в Іпатіївському та Галицько-Волинському літописах, а ім'я легендарного Бояна – в літературній пам'ятці культури Київської Русі «Слозичної педагогіки, до тонального мислення та абсолютної системи нотації. Таким чином, здобутки української музики включалися в загальноєвропейську культуру.

ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА ШКІЛЬНА ДРАМА

На ХУІІ-ХУІІІ ст. припадає період розвитку українського *шкільного театру*. Він зародився у навчальних закладах – Києво-Могилянській академії, колегіумах, братських школах. У ті часи в межах вивчення обов'язкових предметів – поетики й риторики – учнів навчали складати декламації, віршовані панегірики у формі привітань, промов (плачів), послань на різні теми суспільного і шкільного життя. Часте вони приурочувалися до релігійних свят, днів пам'яті святих або відомих духовних осіб, військових перемог, приїзду до навчального закладу високоповажних гостей тощо. Під час церемоній декламації зазвичай виголошували гуртом в урочистому напівнаспівному тоні. Інколи частиною такого театралізованого дійства були діалоги, що склалися із запитань і відповідей. Діалоги з елементами театралізації практикувалися також під час філософських диспутів та «ораций». У такій спосіб учні набували ораторської майстерності.

Декламації та діалоги – безпосереднє джерело виникнення шкільної драми. Відповідно до програми навчання їх писали викладачі поетики. Проте учні не лише розігрували готові п'єси, а й брали участь у їх створенні. Під час канікул вони влаштовували «рекреаційні» вистави просто неба.

Філософсько-естетичне обґрунтування принципів шкільної драми-трагедії, комедії, трагікомедії – здійснив реформатор українського барокового театру **Феофан Прокопович**, автор підручника «Піітика».

До шкільного репертуару включали переважно різдвяні й великодні драми, а також п'єси морально-дидактичного й історичного змісту.

Портрет Феофана Прокоповича

Деякі з творів, що збереглися, – анонімні, як, наприклад, перша відома шкільна драма «Олексій, чоловік Божий».

Алегоричний зміст *драм-мораліте* на зразок «Царства природи людської» передбачав уведення дійових осіб, в яких персоніфікувалися людські чесноти чи вади, певні моральні поняття: Віра, Надія, Любов, Совість, Мудрість, Блаженство, Розум, Заздрість, Тиранство, Ворожнеча, Гнів, Фортуна. У душі християнської моралі в драмах і комедіях викривалися хабарництво, розбещеність, невігластво, жорстокість, проти яких спрямовувалося сатиричне вістря авторів.

ⁱ *Мораліте* – п'єса повчального характеру з алегоричними дійовими особами.

Драми на історичні теми присвячували реальним подіям і видатним постатям. Так, у трагікомедії Ф. Прокоповича «Володимир» зображено події прийняття християнства на Русі, проте насправді у ній ідеться про гетьмана І.Мазепу та його культурницьку діяльність. У драмі невідомого автора «Милість Божія» головною дійовою особою виступає герой національно-визвольної війни Б. Хмельницький.

Барокові риси шкільної драми виявились у контрастному зіставленні драматичного й комічного. Між актами серйозної шкільної драми, яку грали «книжною» мовою, з розважальною метою виконували веселі й жартівливі *інтермедії*, написані доступною народною мовою. Сюжети інтермедій зазвичай зводилися до простих епізодів з народного побуту. Такими, наприклад, були сцена «іграніє свадьби» з «Олексія, чоловіка Божого», або бувальщин, дійовими особами яких виступали прості селяни, козаки, студенти. Нерідко зміст інтермедій зводився до суперечок двох персонажів: батька – сина, українця – польського пана (або німця, цигана). Поступово інтермедія вийшла на майдани та ярмаркові площі і стала самостійним театральним жанром – своєрідною попередницею жанру комедії.

Костюми й сценічне обладнання у шкільній драмі були зумовлені текстом. Алегоричні фігури або реалістичні персонажі вдягалися відповідно до уявлень про міфологічні, біблійні чи історичні постаті. Кожна дійова особа мала в руці характерні атрибути, що символізували конкретну людину. Під час вистав застосовували завісу, різні сценічні й світлові ефекти, що імітували польоти, палаючий вогонь, звуки грому, море з кораблем, що потопає серед хвиль, тощо.

Шкільні декламації, диспути, вистави супроводжувалися хором співом («хор ангелів»), кантами, інструментальною музикою (гуслі, сопілка, тимпани, цитра), рідше – танцями. В одному з історичних документів згадується:

«... Тільки-но диспут вівся невправо -- або ставились заперечення, – у спростуванні яких дефендент відчував утруднення, хор з оркестром переривав суперечку».

Видатні українські просвітителі, автори шкільних драм Д. Гуптало, Ф.Прокопович, С. Полоцький, М. Колачинський були організаторами й викладачами шкіл у Росії, Білорусі, Сербії, де вони також створювали театри та хори.

ВЕРТЕП

Із Різдвяною шкільною драмою, що має давнє коріння в українській обрядовості, тісно пов'язаний національний ляльковий театр *вертеп*². Час виникнення його ще й досі точно не з'ясовано, адже не розшукано текстів вертепних драм.

Токке. Портрет Кирила Розумовського

Вертеп. Експозиція Музею театрального, музичного та кіномистецтва України в Києві

Відомо, що студенти мандрівники ходили під час Різдвяних свят із вертепом селами й хуторами, відвідували панські садиби й козацькі оселі, заробляючи собі на хліб. Вертепна дія розігрувалася у великій дерев'яній скрині, поділеній на два (інколи три) поверхи.

У підлозі сцени обох ярусів прорізувалися щілини, крізь які один чи два актори водили ляльок, закріплених на дротах.

¹ *Інтермедія* (від лат. проміжний, середній) – невелика п'єса комедійного характеру, що виконується між актами вистави.

² Слово «вертеп» походить від назви печери поблизу Віфлеєма, де народився Ісус Христос.

Містерія (від грець. таємниця, таїнство) – різновид релігійної вистави

ВЕРТЕПНА СКРИНЯ

Така конструкція скрині не випадкова: вона відповідала особливостям сюжету, що розгортався за двома сюжетними лініями – релігійною і народною. На верхньому, «небесному», поверсі розігрувалася християнська драма-*містерія* про народження Христа Дівою Марією, співалися янгольські хори, канти, колядки. На нижньому, «земному», – стояв трон царя Ірода, діяли Смерть, Чорт та інші персонажі. У другій, інтермедійній дії розігрувалися комічні сценки та діалоги з українського життя, виконувалися народні пісні й танці, грали «троїсті музики». Наприкінці з'являвся головний герой – народний захисник сміливий Запорожець. Цю ляльку робили вищою за всі інші й одягали в яскравий український костюм. Запорожець усіх перемагав і співав рішучу епічну пісню «Та не буде лучче, та не буде краще, як у нас та на Україні». Поляки танцювали краков'як, російський солдат, «москаль», – камаринську, українці Дід і Баба співали «Ой під вишнею, під черешнею» і танцювали запальний козачок. У такий спосіб музика емоційно підсилювала національну своєрідність образів.

На Галичині, Буковині й Закарпатті набув популярності так званий живий вертеп, в якому замість ляльок грали люди-актори. Загалом вертепна драма стала улюбленим видовищем широких кіл народу, предтечею демократичного театру.

Початки драматичного театру зародилися в гетьманській столиці Глухові. Тут діяла акторська трупа гетьмана Лівобережної України Кирила Розумовського. Першою виставою в гетьманському палаці була комічна опера «Ізюмський ярмарок», поставлена французькою мовою (1751). На сцені ставилися комедії Мольєра в російських перекладах, а також опери, зокрема, італійських авторів. Отже, це була перша спроба створення придворного театру у м. Дубно на Волині наприкінці ХVI-ХVII ст. уперше було зведено великий міський театр, в якому виступала польська трупа. Аматорські театри існували в палацах українських,

польських, російських магнатів, у Львівській греко-католицькій духовній семінарії.

Таким чином, український театр козацько-гетьманської доби, що синтезував поетичне слово, акторську гру, декоративний живопис, музику і танець, став яскравим утіленням стилю бароко. Українські діячі, зокрема вихованці Києво-Могилянської академії, сприяли поширенню вітчизняних мистецьких традицій за межами батьківщини.

Музей театрального, музичного та кіномистецтва України, розташований на території Національного заповідника Києво-Печерської Лаври є власником унікальної колекції вертепних скриньок і ляльок. Три вертепи (XVII - XIX ст.) відкривають експозицію музею в залі "Джерела театрального мистецтва".

Першим до музею потрапив Галаганівський, чи, друга його назва, Сокиринський вертеп. Він один із найцікавіших та найдавніших. Його першими виконавцями були учні Київської духовної Академії. Під час канікул вони давали вистави, заробляючи собі на життя та навчання.

1770 року бурсаки-студенти виступили в маєтку поміщика Галагана в селі Сокиринці на Полтавщині. Їхні вистави мали великий успіх: цим видом народного лялькового театру захопився Галаган, тож сам вертеп, текст та ноти до вистав було передано місцевому хору і щороку, в період з кінця XVIII - XIX ст., на різдвяні свята тут влаштовували вертепні вистави.

Питання:

1. Що спільного і що відмінного в європейському та українському стилі бароко?
2. Назвіть кілька історичних і соціально-побутових пісень про козацтво. Чим вони відрізняються?
3. У чому полягають особливості українського хорового концерту XVII-VIII ст.?
4. Яка роль Г. Сковороди в розвитку української музичної культури?
5. Прослухайте фрагменти з хорових творів М. Березовського, А. Веделя і Д. Бортнянського, порівняйте індивідуальні стилі композиторів. Які в них є спільні ознаки?
10. Знайдіть помилку в переліку вокальних жанрів, що належали до провідних в українській культурі козацько-гетьманської доби: кант, кантата, серенада, псалма, баркарола, пісня-романс, арія.

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА 19 поч. XX століття

Упродовж XIX ст. у країнах Європи культура отримує нові соціальні імпульси. Зростають темпи розвитку науки й техніки, збільшуючи інтелектуальний потенціал європейських націй. Нові наукові відкриття змінюють традиційні уявлення про світобудову, руйнують притаманну Просвітництву механістичну картину світу. Усе це прискорює процеси модернізації культури, її заглиблення у сферу людського духу.

У цей період змінюється і культурний ландшафт України. Українська культура XIX – початку XX ст. розвивалася в доволі складних умовах. У Російській та Австро-Угорській імперіях український народ зазнавав важкого соціального і національного гноблення.

Жорстока русифікаторська політика царату спрямовувалася на нівелювання української національної культури: були часи, коли заборонялося не лише говорити, а й співати рідною мовою (згадаймо Валуєвський циркуляр і Ємський указ). До аналогічних заборонних заходів вдавався й австрійський уряд на західноукраїнських

землях – Галичині, Закарпатті, Буковині. В умовах бездержавності Україна перетворювалася на культурну провінцію імперій, до складу яких входили її території. Це стало додатковим поштовхом до зародження загальноєвропейських просвітницьких ідей, їх національно орієнтованого вияву на ґрунті нових соціокультурних процесів.

Л. Медвідь. Портрет Миколи Гоголя

У ХІХ ст. виникла мережа освітніх закладів – університетів, ліцеїв, гімназій, що стали осередками науки і культури. На соціальну арену вийшла національно свідомо інтелігенція, вихована на просвітницьких ідеалах М. Костомарова і П. Куліша, Т. Шевченка і М. Гоголя.

В. Барінова-Кулеба. Леся Українка та Ольга Кобилянська

Прогресивні українці – вихідці з дворянського середовища – цікавилися вітчизняною історією, народною культурою.

Велике значення для консолідації української нації мали література, музика, театр – провідні галузі вітчизняної художньої культури ХІХ ст.

Герої творів «батька української професійної літератури» І. Котляревського заговорили зі сторінок книжок і театральної сцени про життя простих людей рідною мовою. Публікація «Енеїди» і «Наталки Полтавки» привернула увагу до живого українського слова не лише літераторів, а й широких кіл громадськості.

Нова епоха потребувала нового типу митця – громадського діяча з передовими ідеалами демократизму і народності. Вищим взірцем такого митця-громадянина став видатний український мислитель, поет і художник Тарас Шевченко. Глибоко національні постаті Великого Кобзаря, а також Івана Франка, Лесі Українки та інших поетів-патріотів сприяли активізації демократичних тенденцій у мистецтві.

Важливу роль у культурно-просвітницькому русі другої половини ХІХ ст. відіграла багатогранна діяльність фундатора вітчизняної музики Миколи Лисенка – композитора, фольклориста, диригента, піаніста й педагога.

Квінтет. За роялем - М. Лисенко

Палкий патріот своєї Батьківщини, він поєднав різнобічні творчі обдаровання з енергією громадського діяча, що мало виняткове значення для піднесення української національної культури.

На західноукраїнських землях мистецтво розвивалося в особливих історичних умовах відродження національно-культурного життя. З останньої чверті ХVІІІ ст. ці землі входили до складу Австрійської імперії, де культура і мова українського народу зневажалися. Під впливом революційно-демократичних перетворень, що охопили Європу, австрійський уряд зробив перші кроки для становлення українського шкільництва, активізувалися процеси національного самоусвідомлення. Культурно-просвітницьку діяльність у цьому краї очолювало духівництво. Осередками просвітництва стали духовні семінарії у Львові та Перемишлі, Коломийська гімназія, ліцей на Буковині.

Будителями національної свідомості були вихованці Львівської семінарії, палкі патріоти Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький. У 1833 р. вони заснували прогресивний гурток «Руська трійця», що мав за мету сприяння розвою української літератури та культури.

Музично-драматичні гуртки, співочі товариства створювалися і в інших містах Галичини («Просвіта» імені Тараса Шевченка, «Боян»), діяли театри, наприклад, «Руський народний театр».

П.Саксаганський у ролі Гната Голого «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого

Національні художньо-естетичні ідеали втілювали й українські живописці. У період, що розглядається, виникла реалістична художня школа М. Мурашка, історичній темі присвячували свої твори М. Самокиш і Ф. Красицький, жанрова тематика, зокрема українська обрядовість, стала провідною у творчості М.Пимоненка і К. Трутовського, своєрідну живописну енциклопедію українського села створили В. Орловський, П. Левченко, М. Кузнецов.

Харкові, Львові та інших містах відбуваються публічні концерти, театральні вистави, відкриваються спеціальні навчальні заклади. Це сприяло підвищенню професіоналізму митців, зростанню вітчизняних мистецьких кадрів. Українська художня культура поступово здобувала міжнародне визнання.

Київський міський театр (1805 р.) Харківський міський театр (1841 р.)

Співачка Соломія Крушельницька

Вагомий внесок у розбудову української художньої культури зробили засновники українського професійного театру М. Старицький, І. Карпенко-Карий, М. Садовський, М. Заньковецька та інші представники театру корифеїв. Всесвітньо відомою музою світової вокальної культури стала українська співачка Соломія Крушельницька, яка після дебюту у Львівському театрі (1893) і навчання в Італії з грандіозним успіхом виступала на багатьох оперних сценах світу, зокрема в міланському театрі «Ла Скала», паризькій «Гранд-опера». До програм своїх концертів поряд із шедеврами зарубіжної музики вона включала й українські пісні.

Складна й суперечлива соціокультурна ситуація спричинила зародження нових художніх напрямів. В українській літературі й мистецтві ХІХ ст. провідними стали три загальноєвропейські стилі: *класицизм*, *романтизм* і *реалізм*. Усі вони тяжіли до вищих орієнтирів краси, проте йшли до її досягнення різними шляхами.

Класицизм, згідно з просвітницькими ідеалами, спирався на універсальні мистецькі зразки, античні й ренесансні естетичні канони. Саме вони визначили його раціонально-логічну зорієнтованість на гармонію з ознаками пропорційності, чіткого членування частин, симетрії, порядку в усьому. Цей стиль знайшов яскраве втілення в літературі (трагедії Ж. Расіна, комедії Ж.-Б.Мольєра), музиці (симфонії і

сонати Й. Гайдна, В. А. Моцарта), архітектурі (паркові комплекси королівського Версалью, царського Петергофа), живопису (К. Лоррен, Ж.-Л. Давід), скульптурі (Е.-М. Фальконе).

Романтизм – художній напрям, протилежний класицизму, з превалюванням уявного, емоційного, фантастичного; відображує конфлікт між ідеалом і реальністю. Відмовляючись від класичних норм стриманості й суворості, романтизм культивує інтуїтивно-чуттєві поривання людини. Джерелом натхнення для романтиків слугували національна історія, фольклор. Надмірному практицизму й раціоналізму вони намагалися протиставити емоційно багатий духовний світ людини – особистості яскравої і непересічної, ідеалізували й поетизували природу, історичну минувшину, народний побут і міфологію.

Як літературно-художній напрям романтизм набув поширення в Англії (романи В. Скотта, поезія Дж. Байрона, пейзажі Дж. Тернера), Франції (романи А. Дюма і В. Гюго, картини Е. Делакруа, симфонічна музика Г. Берліоза), Німеччині (новели Е. Т. А. Гофмана, пісні Ф. Шуберта, пейзажі К. Д. Фрідріха), Італії (творчість скрипаля-віртуоза Н. Паганіні), Польщі (поезія А. Міцкевича, музика Ф. Шопена). Надзвичайно яскраве звучання цей стиль отримав у музиці, давши потужний імпульс формуванню національних композиторських шкіл, зокрема в Угорщині (Ф. Ліст), Норвегії (Е. Гріг) та інших країнах. З-поміж різних видів мистецтва, якими захоплювалися романтики, музиці належала пріоритетна роль, адже музика – голос серця – здатна передавати багатство і піднесеність почуттів людини, тобто саме те, що прагнули образно відтворити митці нового покоління. Найхарактернішою ознакою романтичної музики є програмність, часто пов'язана з літературою.

Реалізм – художній напрям, що, на відміну від романтизму, передбачає правдиве художнє відображення людських характерів за різних соціальних обставин. Він виник як реакція митців на науково-матеріалістичну картину світу, характерну для індустріального суспільства. Представники напрямку намагалися правдиво відображувати реальну дійсність, а не вигадувати далекі від життя образи.

Як класицизм і романтизм, цей художній напрям знайшов втілення в різних галузях мистецтва – літературі (романи й повісті Ч. Діккенса, О. де Бальзака, М. Гоголя, Л. Толстого), живопису (картини Г. Курбе, І. Рєпіна), музиці (опери Дж. Верді, М. Мусоргського), театрі (актори Є. Дузе, М. Г.Депкін, співак Ф. Шаляпін).

На зламі XIX-XX ст. під впливом нових європейських мистецьких напрямів у творчості представників пізнього романтизму, символізму, імпресіонізму, архітектурного модерну починають домінувати туманні й загадкові алегорії, плинні миттєвості життя, песимістичні настрої тощо. Яскравим виявом цього стала поезія П. Верлена, А. Рембо, Ш. Бодлера, М. Метерлінка, творчість художників-імпресіоністів К. Моне, О. Ренуара, музика Р. Вагнера, К. Дебюссі, О. Скрибіна. Аналогічно оновлюється й палітра вітчизняних митців. Інноваційні пошуки відбуваються в українській літературі (М. Коцюбинський), архітектурі та живопису (В. Городецький, брати В. і Ф. Кричевські, С. Васильківський), драматичному театрі (М. Садовський, М. Заньковецька).

Театр в Одесі (1809 р.)

У музеї М. Заньковецької, м. Київ

ТЕАТР УКРАЇНСЬКИХ КОРИФЕЇВ

У 1901 р. в Києві вийшла невеличка книжечка без автора під назвою «Корифей української сцени». Це скромне видання, здійснене російською мовою, містило шість нарисів про тих, кого тепер називають фундаторами українського професійного театру. Йшлося про **Марка Кропивницького (1840-1910)**, **Михайла Старицького (1840-1904)**, братів **Тобілевичів – Івана Карпенка-Карого (1845-1907)**, **Миколу Садовського (1856-1933)**, **Панаса Саксаганського (1859-1940)** та **Марію Заньковецьку (1854-1934)**. Усі вони – драматурги, режисери, актори, організатори театральної справи – стали одними з перших українських професійних театральних діячів, які створили те, що нині метафорично іменують «театром українських корифеїв»¹.

Утім, перший в Україні професійний театр було створено ще 1864 р. в Галичині при товаристві «Руська бесіда». Він дістав назву «Руський народний театр». Проте тільки після появи професійної трупи на Наддніпрянській Україні український театр став загально визнаним мистецьким явищем, посівши належне місце у європейському культурному просторі.

Основою театральної трупи, що увійшла в історію вітчизняного театру як перша об'єднана трупа українських корифеїв, стала *антреприза*² видатного українського драматурга, режисера, актора і музиканта М. Кропивницького, створена 1882 р.

¹ *Корифей* (від грецьк. вождь, ватажок) – у давньогрецькій трагедії керівник хору або заспівувач, у сучасному розумінні – найвизначніший діяч у певній галузі науки, літератури, мистецтва.

² *Антреприза* (від фр. брати підряд) – приватний видовищний заклад (театр, цирк, ін.)

Утворення її мало таку історію. М. Кропивницький, який разом із молодим М. Садовським працював у трупі нині забутого театального діяча Г. Ашкаренка, в умовах тотальної заборони української культури, зокрема театру, наважилися відновити українські вистави. Так у місті Кременчук публіці було представлено «Наталку Полтавку» І. Котляревського.

Іван Карпенко-Карий

Вистава мала шалений успіх. Отже, М. Кропивницький і М. Садовський вирішують організувати самостійну українську трупу.

Новостворена трупа, в якій брала участь також М. Заньковецька, репрезентувала низку вистав у Києві, викликавши гучний резонанс у колі української інтелігенції. Тоді ж до справи створення українського національного театру долучилися відомий письменник і перекладач М. Старицький та його близький друг і родич композитор М. Лисенко, які мали певний досвід театального аматорства.

М. Кропивницький у ролі Тараса Бульби («Тарас Бульба» за М. Гоголем)

Відтак М. Кропивницький, М. Старицький, М. Лисенко, М. Заньковецька та М. Садовський вирішили спільно утворити так звану об'єднану трупу, до якої увійшли кращі українські митці. Матеріально діяльність цієї трупи підтримав М. Старицький, який продав власний маєток.

М. Кропивницький у ролі Шпоньки («Я, ковбаса та чарка ...» М. Старицького)

Свій перший сезон об'єднана трупа корифеїв під орудою М. Старицького розпочала восени 1883 р. в Одесі. Її режисером став М. Кропивницький. До репертуару увійшли переважно твори української класики (І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненки, Т. Шевченка), а також нові п'єси М. Кропивницького й М. Старицького («Дай серцю волю, заведе в неволю», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Глитай, або ж павук», «Ой не ходи, Грицю...», «За двома зайцями»). Крім драматичних вистав трупа представляла також музичні спектаклі-оперети на музику М. Лисенка («Різдвяна ніч», «Сорочинський ярмарок», «Утоплена» та ін.).

Основною творчою метою цього театального об'єднання стало вироблення й утвердження національного типу сценічності, близького і зрозумілого народові. Відтак, його образна система мала ґрунтуватися на фольклорно-етнографічних кодах українського етносу. З народної творчості, народного мистецтва було запозичено більшість виразних засобів. На думку М. Старицького, на сцені мала метафорично відтворюватися узагальнена картина українського макро- і мікросмосу. Це потребувало поєднання широкого шару фольклорної символіки й образності з реалістично-натуралістичним способом зображення повсякденного життя. Так в європейському театральному просторі кінця XIX ст. виник цілком унікальний тип сценічності - музично-драматичний театр українських корифеїв.

Кращі спектаклі цього театру становили глибоко символічне дійство, яке до того ж виявляло цілком конкретні соціально-побутові проблеми тогочасного українського життя. Тяжіння до фольклору, обрядовості передусім позначилося на сценічному оформленні. Зазвичай театральні декорації відображували мальовничий український пейзаж, а як реквізит замість бутафорії використовували справжні речі – вишиті сорочки, зброю, предмети побуту.

У драматичне дійство вільно впліталися музика, пісня, танок. Музично-хореографічний ряд був не лише невід'ємною частиною вистави, а й, за концепцією М. Старицького, саме на нього як на канву накладалася драматична дія. На відміну від функцій музики і пластики в сучасній драматургії, покликаних динамізувати дію, музично-хореографічні сцени у виставах корифеїв її уповільнювали, образно деталізували й ускладнювали.

За такої концепції театального дійства виконавцеві відводилася другорядна роль. Це викликало певні заперечення М. Кропивницького, який мав чималий досвід акторської й режисерської роботи на російській професійній сцені. Трупа М. Кропивницького від часу свого заснування була зорієнтована передусім на акторський ансамбль, на те, що центром вистави має бути його величність актор, який не повинен задля створення образної картини підкорятися живописному мізансценуванню.

До творчих неузгодженостей між двома видатними діячами українського театру М. Старицьким і М. Кропивницьким додалася ще низка суто організаційних непорозумінь та матеріальні проблеми. Адже до першої об'єднаної трупи корифеїв загалом входило близько 100 осіб: 32 актори, 30 хористів, 25 оркестрантів і допоміжний склад. Ззовні тут панувала сувора дисципліна та ієрархія, проте всередині колективу внаслідок амбіційності й творчого незадоволення окремих її членів назрівала криза.

Марія Заньковецька

Восени 1885 р. трупа розділилася. Одну її частину очолив М. Кропивницький. Із ним залишилися працювати провідні актори М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський. На чолі іншої, до якої увійшли М. Садовська-Барілотті, Д. Мова та інші, постав М. Старицький.

П. Саксаганський у ролі Копача («Сто тисяч» І. Карпенка-Карого)

Пізніше провідні українські трупи не раз розпадалися, оскільки творчі та особисті непорозуміння виникали і між М. Кропивницьким та братами Тобілевичами, і між самими Тобілевичами.

І. Карпенко-Карий у ролі Мартина Борулі («Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого)

Подібне подрібнення не сприяло становленню українського національного театру, укріпленню його авторитету, створенню професійної когорти акторів. Проте водночас воно зумовило гостру конкуренцію між діячами українського театру, сприяло створенню великої кількості п'єс, поширенню українського національного мистецтва далеко за межами України: в Росії, Грузії, Польщі.

У другій половині 80-х років XIX ст. український театр завдяки зусиллям корифеїв став широковідомим і загально визнаним явищем. Великого розголосу набули гастролі труп М. Кропивницького й М. Старицького 1886-1887 рр. у Санкт-Петербурзі та Москві. Виступи українських акторів, зокрема М. Заньковецької, високо оцінили видатні діячі тогочасної культури В. Стасов, М. Нестеров, І. Рєпін, Л. Толстой. А відомий громадський діяч, критик і журналіст, видавець впливової газети «Новое время» О. Суворій дав першу професійну оцінку українському національному театру, назвавши Марію Заньковецьку «українською Дузе»¹. Згодом статті, надруковані О. Суворіним на сторінках власної газети, були зібрані в одне видання і вийшли друком у 1907 р. під назвою «Хохлы и хохлушки».

Елеонора Дузе (1858-1924) – видатна італійська актриса, яка неодноразово гастролювала в Російській імперії, її гастролі в Петербурзі збіглися в часі з гастроллями трупи М. Кропивницького за участю М. Заньковецької.

Останню спробу ще раз об'єднати зусилля з метою створення вірцевої української трупи було здійснено в 1900 р. Більшість корифеїв, за винятком М. Старицького, увійшли до трупи, яка дістала довгу «церемоніальну» назву «Малоруська трупа Марка Лукича Кропивницького під урядом Миколи Карповича Садовського і Опанаса Карповича Саксаганського при участі Марії Костянтинівни Заньковецької». Ця так звана остання об'єднана трупа корифеїв проіснувала близько трьох років, однак внутрішні непорозуміння знову призвели до її розпаду.

ПЕРШИЙ СТАЦІОНАРНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР

Логічним продовженням і водночас завершенням справи корифеїв у XX ст. можна вважати діяльність першого стаціонарного українського театру, створеного 1907 р. у Києві М. Садовським. Активно допомагала йому М. Заньковецька, яка залучила до трупи своїх підопічних акторів-аматорів з Ніжина.

Перший стаціонарний український театр у Києві (нині – Театр оперети)

Діяльність цього колективу стала свідченням того, як трансформувалася модель українського національного театру, спроектована ще на початку 80-х років XIX ст.

І як режисер, і як театральний організатор М. Садовський багато в чому послуговувався ідеями М. Старицького, хоча основний кістяк його трупи становили актори – учні М. Кропивницького. До репертуару театру входили і драматичні, і музичні вистави – оперети та опери. До цього принципового бажання М. Садовського не лише зберегти музично-драматичну структуру української вистави, а й ускладнити, розширити її, більшість української мистецької інтелігенції нового покоління поставилася вельми негативно. Проте сам М. Садовський не мав

наміру зрікатися свого задуму. Отже, репертуар першого українського стаціонарного театру був надзвичайно широким і строкатим.

Тут продовжували ставити українську класику. Було також здійснено низку спроб втілити західноєвропейську драматургію: поставлено кілька творів польських авторів – Б. Горчинського, Ю. Словацького, Л. Риделя, Г. Запольської, голландця Г. Гейерманса і австрійця А. Шніцлера. Широко була репрезентована російська драматургія (твори М. Гоголя, О. Островського, А. Чехова, Л. Андрєєва), ставилися також п'єси єврейських авторів. Така репертуарна політика була значним кроком уперед порівняно із можливостями театру корифеїв, де через цензурні заборони перекладна драматургія зовсім не ставилась.

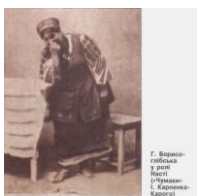
Микола Садовський Сцена з вистави «Молода кров» театру Миколи Садовського

Однак головним здобутком М. Садовського було те, що він, хоча й обережно, відкрив шлях новій українській п'єсі модерністичного спрямування. Так, упродовж дванадцяти років існування цього театру на його сцені з'явилися «Брехня», «Молода кров», «Натусь» В. Винниченка, драматичні етюди О. Олесья, «Камінний господар» Лесі Українки і кілька творів С. Черкасенка. Значну частину цих постановок становили першопочитання.

Утім, попри значні успіхи в сценічній реалізації драматургії, яка раніше не виставлялась українськими трупами, найвищі мистецькі досягнення театру М. Садовського пов'язані саме з музичними постановками («Різдвяна ніч», «Наталка Полтавка», «Енеїда» М. Лисенка, «Катерина» М. Аркаса, «Сільська честь» П. Масканьї, «Продана наречена» Б. Сметани та ін.). Саме в цих виставах найбільшою мірою було реалізовано модель українського музично-драматичного театру.

Прагнучи до створення високоякісного синтетичного видовища, в якому образна метафорика українського фольклору поєднувалася б із новітніми технологічними можливостями сценічного мистецтва, а рівень драматичної гри не поступався рівневі вокального і танцювального виконавства, М. Садовський запрошував до свого театру кращих майстрів суміжних мистецьких спеціальностей: художників, хормейстерів, балетмейстерів.

У 1919 р. колектив М. Садовського припинив свою діяльність, а з ним перестала діяти й унікальна модель музично-драматичного театру, створена на початку 80-х років XIX ст. корифеями українського театру. Саме завдяки цьому типові дійства сформувалася українська акторська школа, видатні представники якої І. Мар'яненко, Г. Борисоглібська та ін. продовжили успішно працювати в новому українському театрі XX ст.

Здобутки театру корифеїв зумовили розвиток вітчизняного театральньо-декораційного мистецтва і водночас, як це не парадоксально, поступ українського сценічного авангарду. Відтак, у 20-ті роки XX ст. український авангард кинув виклик традиційній театральній формі.

Питання:

- Чому українських театральних діячів другої половини XIX ст. прийнято називати корифеями? Назвіть представників українського театру корифеїв
- Де і коли було створено перший український стаціонарний театр?
- Чим відрізнявся репертуар театру корифеїв від репертуару стаціонарного театру?
- Підготуйте інсценізований фрагмент п'єси з репертуару українського театру корифеїв.

НОВАТОРСЬКІ ТЕАТРАЛЬНІ ЕКСПЕРИМЕНТИ ЛЕСЯ КУРБАСА

Якщо картину розвитку українського театру XX ст. уявити у вигляді генеалогічного дерева з розлогою гіллястою кроною, то кореневу систему цієї метафоричної рослини становитиме *«Молодий театр»* - колектив, очолюваний видатним українським режисером і актором **Лесем Курбасом**, що існував у Києві в 1917-1919 рр.

Л. Жук. Портрет Леся Курбаса

Фактично ця труппа, що складалася переважно з молоді, дала поштовх творчому зростанню більшості провідних театральних діячів України: акторам Г. Юрі, М. Терещенку, В. Васильку, Н. Ужвій, П. Самійленко, П. Долині, П. Няtko, художнику-сценографу А. Петрицькому, кінорежисерові О. Довженку, поетам П. Тичині й М. Семенку та багатьом іншим митцям.

На відміну від більшості європейських країн входження вітчизняного театру в нову мистецьку епоху, опановування ним модерністичної естетики в Україні не збіглося з початком століття. Новий етап у розвитку українського сценічного мистецтва розпочався, власне, завдяки діяльності Леся Курбаса.

Лесь Курбас здобував вищу освіту в університетах Відня та Львова, мав досвід акторської роботи в трупі, де працювали його батьки, – у театрі товариства «Руська бесіда» на Галичині, а режисерської – в створеному ним колективі «Тернопільські театральні вечори». У 1916 р. він створив у Києві театральну студію. Ця студія й стала основою трупі «Молодого театру», яка, маючи за мету досягнути театральну модель модерністського мистецтва, здійснила справжню революцію в сценічному мистецтві України.

«Молодий театр» проіснував лише два сезони: з осені 1917 до весни 1919 року. Це були роки страшних лихоліть: революції, війни, постійні зміни влади. У програмі його діяльності, сформульованій у маніфесті, видрукуваному на шпальтах київської преси восени 1917 р., оприлюднювалися не тільки естетичні, а й громадянські, соціальні та етичні позиції митців нової генерації, які вбачали у театрі рушійну силу культурного розвитку загалом.

Режисер Василь Василько

Сцена з вистави Молодого театру «Цар Едіп»

Актор і режисер Гнат Юра

Тому практично кожна нова вистава цього колективу ставала своєрідною сходинкою в досягненні певного мистецького напрямку, естетичної течії, не пройденої театром раніше.

За короткий буремний відрізок часу «Молодий театр» здійснив понад десять вистав (режисерами переважно виступали Лесь Курбас та Г. Юра). Паралельно велася студійна робота з акторської майстерності, пластики, мистецтва слова тощо. Традиції італійської комедії дель арте знайшли відображення в спектаклі «Горе брехунові» за Ф. Грільпарцером, театралі ний символізм – у постановці «Чорні Пантери...» В. Винниченка та драматичних етюдів О. Олеся, естетик психологічного театру – у вистав «Лікар Керженцев» за Л. Андрєєвим.

Однією з найвідоміших вистав в історії українського театру взагалі «Молодого театру» зокрема стала постановка Лесем Курбасом трагедії Софокла «Цар Едіп». Уперше репрезентуючи на українській сцені давній текст, режисер та його сподвижники спромоглися мистецькими засобами втілити не лише міфологічний світ грецької античності, а й освоїти новітні театральні течії, що розроблялися в Європі такими театральними діячами, як Жак-Далькроз та Дельсарт. Утім, принципово у цій виставі була суголосність із сучасністю: Лесь Курбас (головну роль виконав він сам) сформулював чи не найважливішу для тогочасного українця проблему виживання в революційному вирі, схарактеризувавши у такий спосіб його світосприйняття та світорозуміння. Адже у 1918 р., так само, як колись міфологічний Едіп, пересічний житель України опинився на роздоріжжі і змушений був самостійно обирати свою майбутню долю, подекуди, наче засліплений, знищуючи своїх близьких і рідних.

«Молодий театр» припинив свою діяльність у 1919 р., коли його було об'єднано із Першим театром Української Радянської Республіки ім. Т. Шевченка. Згодом на його основі було створено Дніпропетровський театр ім. Т. Шевченка. Молодотеатрівці частково розчинилися у новій трупі (1920 р. її зусиллями було здійснено знамениту інсценізацію Шевченківської поеми «Гайдамаки» в режисурі Леся Курбаса). Інша частина акторів залишила Київ, і саме з молодотеатрівського кореня проросли паростки нового театру ім. І. Франка, який спільно з акторами-галичанами заснував у Вінниці в 1920 р. актор і режисер **Гнат Юра**.

На початку 20-х років режисер **Марко Терещенко** створив експериментальний колектив, що став основою майбутнього українського державного театру в Одесі, а в 1927 р. новий Червонозаводський театр у Харкові (згодом – Донецький український музично-драматичний театр) очолив Василь Василько – учень Леся Курбаса.

Упродовж 20-30-х років в Україні було створено мережу державних стаціонарних театрів, діяльність яких пізніше суворо контролюватимуть ідеологічні органи влади.

Режисер Марко Терещенко

Водночас стався принциповий примусовий поворот у діяльності театрів: від естетичних пошуків до виконання пропагандистських ідеологічних функцій. Визначні досягнення українського театрального авангарду 20-х років, сценічні експерименти режисерів Леся Курбаса, В. Василька, М. Терещенка, Ф. Лопатинського, Г. Ігнатовича, Б. Тягна, російського режисера Б. Глаголіна, який

у 1925-1928 рр. поставив в Україні близько десятка вистав, а також сценографічні відкриття А. Петрицького, В. Меллера, О. Хвостенка-Хвостова, М. Драка – наприкінці 30-х років були повністю знівельовані наступом тоталітарної радянської системи, яка для керівництва мистецтвом виробила так званий метод соціалістичного реалізму.

Актор і режисер Лесь Курбас

Було також примусово припинено творче протистояння між художниками різних мистецьких напрямів, зокрема між Лесем Курбасом та Г. Юрою й очолюваними ними театрами «Березіль» та ім. І. Франка.

У 1933 р. Леся Курбаса усунули від керівництва створеного ним у 1922 р. театру «Березіль», а згодом репресували. У 1937 р. він загинув у соловецьких таборах разом із багатьма іншими представниками української інтелігенції.

А легендарний театр «Березіль», перейменований на Харківський академічний український драматичний театр ім. Т. Шевченка, очолив його учень – режисер і актор **Мар'ян Крушельницький**. Саме завдячуючи йому в українській театральній практиці збереглося чимало з того, що започаткував реформатор сцени Лесь Курбас.

ЕПОХА ІДЕОЛОГІЧНИХ МІФІВ СОЦРЕАЛІЗМУ

На жаль, із насильницьким упровадженням соціалістичного реалізму увесь калейдоскоп театрального новаторства в Україні, увесь перелік драматургів, до якого входили Я. Мамонтов, І. Кочерга, І. Дніпровський, М. Куліш, Ю. Яновський, Л. Первомайський, які сперечалися та дискутували між собою, фактично було замінено єдиною постановочною формулою та єдиним ім'ям – О. Корнійчук.

На відміну від авангардистської театральної моделі, за якої всі основи засоби сценічної виразності (сценографія, світло, акторська гра, пластика, музика тощо) були підпорядковані ідеї створення концептуального видовища, що візуально не нагадувало реальний світ, театр доби соцреалізму прагнув до так званої ілюзійної сценічної моделі, де все певною мірою було подібне на справжнє життя. «Життєподібна» театральна форма (найкраще її унаочнювали сценографія з ретельно відтворюваними інтер'єрами та екстер'єрами) стала носієм тоталітарного ідеологічного міфу, виробленого в радянській державі, – міфу про світле майбутнє, безтурботне життя, мудрість партійних керівників, злочинність класових ворогів тощо.

Головним драматургом-міфотворцем, чиї п'єси «Платон Кречет», «Правда», «Богдан Хмельницький», «В степах України» не просто мали обов'язково з'явитися на сцені, а тиражувалися буквально всіма театрами України та за її межами, був уже згадуваний **Олександр Корнійчук**. Саме на основі його драматургії в Україні витворилася модель соцреалістичного театру, що завдяки сконструйованим драматургом псевдожиттєвим ситуаціям утверджував конкретну міфологему. А відтак роль режисури із концептуально-інтерпретативної, для якої принциповим був розгляд *парадигми* «людина і світ», було зведено до ролі оздоблювана ідеологічного міфу.

¹ *Парадигма* (від грець. – приклад, взірець) 1) наукова теорія, втілена в системі понять, що виражають суттєві риси дійсності; 2) висхідна концептуальна схема,

модель постановки проблем та їх вирішення.

Основними втілювачами цього міфу стали видатні українські актори 30-50-х років А. Бучма, О. Ватуля, Н. Ужвій, В. Добровольський, Д. Мілютенко, Ю. Шумський, Г. Юра, Д. Антонович, І. Мар'яненко, М. Крушельницький, О. Сердюк, В. Чистякова та ін. Більшість із них працювали в Київському театрі ім. І. Франка, Харківському театрі ім. Т. Шевченка.

А. Бучма у ролі Платона Кречета («Платон Кречет» О. Корнійчука)

Н. Ужвій у ролі Беатріче («Багато галасу даремно» В. Шекспіра)

Отже, можна стверджувати, що український театр 30-х - початку 60-х років – це насамперед театр визначних акторів.

Рівень виконавської майстерності цих митців, більшість з яких були або учнями, або сподвижниками Леся Курбаса, досягає в ці роки апогею. Створені ними, передусім у класичній драматургії, образи: А. Бучма – Микола і Н. Ужвій – Анна («Украдене щастя» І. Франка), Д. Антонович – Тихон і В. Чистякова – Катерина («Гроза» О. Островського), Л. Гаккебуш – леді Макбет («Макбет» В. Шекспіра), М. Крушельницький – король Лір («Король Лір» В. Шекспіра), Г. Юра – Стьопочка Крамарюк («Житейське море» І. Карпенка-Карого) вражали детальною психологічною розробкою, топким мімічно-пластичним малюнком, а головне, – сильною гуманістичною енергетикою.

В умовах жорстокого тоталітарного режиму світлі сценічні постаті, створювані акторами в спектаклях, в яких ідеологічний міф виступав заміном реальності, ставали для більшості глядачів своєрідним стимулом до життя, ковтком свіжого повітря, допомагали не зневіритися, не втратити сподівання на майбутнє. Власне, ці позаестетичні чинники, що належать до соціально-суспільних функцій театру, перетворили радянське мистецтво на культову творчість і дали йому змогу досягти значних висот. Водночас, хоча вершинні здобутки тогочасного українського театру пов'язані саме з акторською школою, слід згадати й плідну роботу в ці роки таких режисерів, як В. Василько, Б. Романицький, І. Юхименко, Б. Тягно, Г. Ігнатович, І. Чабаненко та ін.

ТЕАТРАЛЬНА КУЛЬТУРА 60-80-х років

Післясталінська політична відлига кінця 60-х років дала змогу вітчизняному театрові певною мірою вийти за межі «прокрустового ложа» тоталітарного мистецтва. Із забуття повернулися імена багатьох визначних театральних діячів, репресованих у 30-х роках. Було здійснено кілька постановок за п'єсами М. Куліша, видано спогади про Леся Курбаса, реконструйовано його виставу «Гайдамаки».

Наприкінці 60-х – у середині 70-х років формується нове покоління українських акторів і режисерів, серед яких С. Данченко, Б. Ступка, В. Івченко, Ф. Стригун. Саме цьому поколінню належить провідна роль у театральному процесі 70-80-х років, що увійшли в історію як «застійні».

Б. Ступка у ролі Миколи Задорожного

(«Украдене щастя» І. Франка)

Тогочасна українська драматургія (О. Коломієць, М. Зарудний) позначена продовженням традицій О. Корнійчука. Однак попри ідеологічні обмеження та

репертуарний голод на сцені українських театрів з'являлися визначні постановки:

«Кассандра» Київського театру ім. І. Франка, «Камінний господар» Харківського театр ім. Т. Шевченка, «Земля» Чернівецького театру ім. О.Кобилянської, «Украдене щастя» Львівського театру ім. М. Заньковецької.

Сцена з вистави «Фердидурке» Черкаського музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка

Режисер С. Данченко Сцена з вистави «Енеїда» Кримського музично-драматичного театру

СТУДІЙНІ ПОШУКИ СУЧАСНОГО ТЕАТРУ НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ

Кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст. став у театральному мистецтві України часом шукань, значних організаційних змін. Було створено низку нових театрів і так званих театрів-студій, з'явилася велика кількість експериментальних вистав. Український театр увійшов в епоху постмодернізму (режисери В. Козьменко-Делінде, В. Малахов, О. Більченко, О. Ліпцин). Така «оксамитова» революція передбачала відмову від ілюзійністського, життєподібного типу театру, пошуки принципово нової знакової театральної мови, студійне виховання актора.

Невеличкі театри-студії, що переважно працювали в камерних залах, а інколи у підвальних приміщеннях, гаражах, галереях, попри їхні скромні реальні можливості сприяли становленню нового покоління українських режисерів-експериментаторів, які зрештою зуміли кинути виклик старим театральним схемам. На їх сценах з'явився особливий репертуар – раніше заборонена драматургія абсурду, спектаклі-колажі за культовою прозою ХХ ст. (Дж. Джойс, Ф. Кафка, П. Зюскінд), своєрідно інтерпретувалася національна класика.

Один із найвідоміших експериментальних, авангардних театрів України – Львівський театр ім. Леся Курбаса під керівництвом **Володимира Кучинського**. Цей режисер, обравши для свого театру ім'я творця українського сценічного авангарду 20-х років, спробував відновити театр-лабораторію, театр-майстерню, головну мету якого він вбачав у створенні засобами театру особливої творчої матерії, здатної вивести на поверхню життя людського духу.

На початку 90-х років в Україні з'явилася когорта молодих режисерів, які творили альтернативне мистецтво не в студійних колективах, а в системі державних театрів. На малій сцені Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка поставив свою першу виставу нині відомий у світі А. Жолдак, Державний угорський театр у Береговому очолив А. Віднянський – тепер головний режисер Національного театру в Будапешті, в Київському державному театрі драми і комедії

на лівому березі під керівництвом Е. Митницького виросла ціла команда режисерів-експериментаторів Д. Богомазов, Ю. Одинокій, Д. Лазорко, які нині успішно працюють у різних театрах України і за кордоном. Кілька спроб створити новий тип авангардного театрального колективу відбулося в Харкові, зокрема на малій сцені Харківського театру ім. Т. Шевченка, свого часу очолюваного Лесем Курбасом, що дістав назву «Березіль». Одна з кращих постановок на цій сцені – вистава «Маклена Граса» за М. Кулішем режисера С. Пасічника. Нині в Україні працюють чотири театри, що мають статус національних: Національна опера України ім. Т. Шевченка, Національний академічний драматичний театр ім. І. Франка, Національний Львівський академічний театр ім. М. Заньковецької та Національний академічний театр російської драми ім. Лесі Українки, а також понад десяток академічних колективів і велика кількість державних театрів й антреприз.

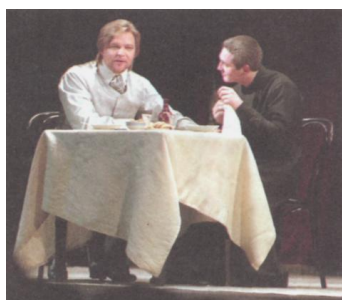
Національний академічний драматичний театр ім. І. Франка з 1979 по 2001р. очолював режисер **Сергій Данченко**. За час його керівництва в театрі утвердилися й зміцніли кращі традиції акторської школи, сформулювалося нове покоління провідних акторів української сцени: Б. Бенюк, А. Хостікоєв, Н.Сумська, Л. Кубюк, Л. Смородіна, О. Задніпровський. Кращі вистави з творчого доробку С. Данченка – «Украдене щастя» І. Франка «Візит старої дами» Ф. Дюрренматта «Енеїда» за І. Котляревським, «Тев'є-Тевель» за Шолом Алейхемом, «Король Лір» В. Шекспіра, «За двома зайцями» М. Старицького – досі зберігаються в репертуарі франківців. Нині художній керівник театру – **Богдан Ступка**.

Сцена з вистави «Сон літньої ночі» в режисурі Д. Богомазова

Сцена з вистави «Отелло» в режисурі А. Жолдака

Сцена з вистави «Брати Карамазови» Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка

З 1987 р. головним режисером Національного Львівського академічного театру ім. М. Заньковецької є **Федір Стригун**. За останнє десятиріччя сцені театру з'явилися такі вистави «Павло Полуботок» К. Буревія, «Народний Малахій» М.Куліша, «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Хазяїн» І. Карпенка-Карого, «Ісус, Бога

живого» В. Босовича, «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра.

Сцена з вистави «Вишневий сад»
Київського театру драми та комедії
на лівому березі

У репертуарі Національного академічного театру російської драми ім. Лесі Українки вистави «Школа скандалу» Р. Б. Шерідана, «Ревізор» М. Гоголя, «Пані міністерша» Б. Нушича, в яких беруть участь провідні актори театру Т. Назарова, Ю. Мажуга, В. Заклунна, Л. Кадочникова, О. Бондаренко, В. Задніпровський, Ю. Гребельник та ін.

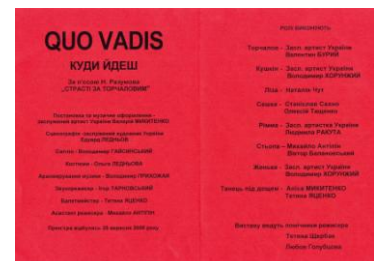
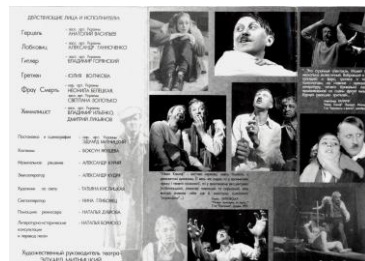
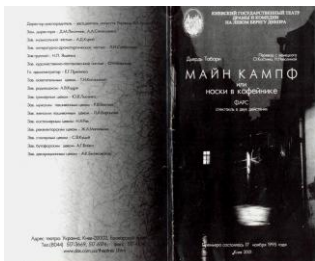
Сцена з вистави «За двома зайцями»
Донецького музично-драматичного театру

На початку нового тисячоліття театральне мистецтво України знову опинилося на роздоріжжі. Стара мережа державних театрів, створена ще в 30-х роках ХХ ст., потребує реформування, утверджується також новий тип видовища, виникають нові організаційні театральні форми. Так, у Києві було створено перший приватний театр «Браво» (художній керівник Л. Титаренко), виникли театральні агентства, антрепризи, актори державних театрів почали працювати за контрактом.

Проте головне – кардинально змінюється сам театр. Відтак, у сучасному театральному процесі помітні дві основні тенденції: з одного боку, театр вбирає в себе дедалі більше елементів розважальних видів мистецтв – шоу, естради, цирку, з іншого, – він стає елітарнішим, тяжіє до камерності й втрачає риси масового мистецтва, такого, яким він був упродовж багатьох років.

Питання:

1. Яку назву мав театр, створений Лесем Курбасом у Києві на початку ХХ ст.?
2. Хто був засновником Київського театру ім. І. Франка? Які вистави створені цим майстром? Яких акторів сучасної української сцени ви знаєте? Складіть творчий портрет одного з них.
4. Підготуйте літературно-драматичну композицію «Молодий театр», присвячену Лесю Курбасу та його сподвижникам.
5. Проведіть диспут «Ідеологічні міфи в театрі епохи соцреалізму».
6. Відвідайте театр або перегляньте відеозапис вистави одного з українських театрів і напишіть міні-рецензію.

УКРАЇНСЬКЕ АНІМАЦІЙНЕ КІНО

Перші кроки анімація України зробила у 1927 р. Проте у наступні три десятиріччя яскравих здобутків на цьому терені не було. Таку ситуацію нити досить легко, адже 30-40-ві і перша половина 50-х років – період надзвичайно складний як із суспільно-історичного, так і з соціально-політичного погляду. Якщо ігровий та

документальний кінематограф виконували в цей час важливі виховні та агітаційні завдання, то науково-популярне, особливо анімаційне, кіно відійшли на другий план.

У другій половині 50-х років в українській анімації відбувся складний і водночас цікавий процес «перебудови», що стосувалася як рівня технічного оснащення, так і питання творчих кадрів. Незабаром він дав позитивні наслідки: на київську анімаційну студію прийшли яскраві особистості, з іменами яких пов'язані «зоряні десятиліття» цього різновиду кіно (60-80-ті роки).

Справжнім явищем в анімаційному кінематографі України став *мальований фільм* «Ведмедик, або той, хто живе у річці», що 1967 р. отримав головний приз кінофестивалю «Золота рукавичка» в Чехословаччині (взагалі впродовж тривалого часу мальована анімація в Україні превалювала). Успіх цієї стрічки мав значний вплив на подальший розвиток жанрової системи української анімації, що передусім була пов'язана з фільмами про тварин («Лелеченя», «Журавлик» *І. Гурвич* та ін.).

Паралельно формуються інші анімаційні жанри. Зокрема, значний інтерес викликають *фільми-притчі*, створені на основі міфологічних уявлень та фольклорних традицій (трилогія Н. Василенко «Микита Кожум'яка», «Маруся Богуславська» та «Сказання про Ігорів похід»).

Фольклорними традиціями живилася й *анімаційна комедія*. Її візитною карткою на довгі роки став козацький цикл В. Дахна («Як козаки куліш варили», «Як козаки наречених визволяли» тощо). Характерною особливістю цих фільмів було використання прийому типологізації. Так, головні персонажі Око, Грай та Тур є уособленням і певних типів, і рис українського національного характеру. В жанрі комедії зроблено і фільм Г. Уманського «Як жінки чоловіків продавали».

Починаючи з 80-х років українська анімація розширює жанрову палітру, активізує художні пошуки, вдосконалює техніку зйомок. На екрани виходять фільми, що здобувають популярність у глядача й отримують високу оцінку фахівців («Савушкін, який не вірив у чудеса» О. Барінової, «Сезон полювання» А. Вікіна, «Аліса в країні чудес» Є. Пружанського, «Покрово-покровонько» А. Трифонова, «Ходить гарбуз по городу» В. Костилева, «Як метелик вивчав життя» Л. Ткачикової).

Значною подією в житті вітчизняної анімації стала картина «Пригоди капітана Врунгеля». Своїм успіхом вона зобов'язана творчій співдружності режисера Д. Черкаського, художника Р- Сахалтуєва, композитора В. Бистрякова та ін. Наступною їхньою роботою став оригінальний анімаційний фільм «Острів скарбів», в якому було використано елементи ігрового кіно. Спроби об'єднати анімацію та ігровий фільм розпочалися давно. Пригадаймо картини «Новий Гулівер» і «Золотий ключик» (О. Птушко), в яких завдяки специфічним прийомам – комбінованій кінозйомці і монтажу – в одному кадрі діяли ляльки і «живі» актори. Ця практика нині поширена і в західній анімації.

Упродовж останніх років упевнено заявила про себе і молода генерація українських кінематографістів, їхні фільми здобули високу оцінку на найпрестижніших міжнародних кінофорумах.

«Як жінки чоловіків продавали».
«Як козаки куліш варили»
«Пригоди капітана Врунгеля».

ПІСЛЯМОВА

Шановні друзі!

Мистецтво – особливий світ думок, відчуттів і поривань, що втілюється в русі пензля, застиглій музиці скульптора, ритмі поезії, жесті актора, кадри кінофільму...

Історичні долі народів склалися по-різному, різними є їхні культури, їхні творчі надбання. Мабуть, саме тому організація ЮНЕСКО розробила концепцію культурних регіонів світу. Її й покладено в основу комплексу наших посібників.

Художня культура світу – багатоколірна й багатозвучна. Це відкрита площина, у якій кожна країна Європи, Арабомусульманського, Африканського, Індійського, Далекосхідного, Американського культурних регіонів відчувається гармонійно й самобутньо.

Твори мистецтва розкривають велич культових споруд, духовну енергетику іконопису, неповторність пісенної лірики, високий стрій хорового співу, героїку епосу, поетичну мудрість кіно, національний гумор, анімаційні спроби, театральний шарм, що є духом народу, країни, обличчям епохи.

Ви переконалися, що наш регіон світу – Україна – особливий і прекрасний, внесок українського народу до загальнолюдської культурної скарбниці – своєрідний і неповторний, а будь-який крок у світі мистецтва додає людині знань.

Нехай кожен із вас обере для себе із української культурної скарбниці те, що ближче його духовному складові, адже кожна людина має власні смаки і уподобання. Одна захоплюється класичним мистецтвом, іншій до душі сучасна рок-музика. Проте, є в історії мистецтва імена, визначальні для всього подальшого розвитку культури. Без знання цих імен жодна людина не може вважати себе освіченою.

Ця книжка допоможе вам уважно і вдумливо ставитись до мистецьких надбань українського народу, побачити не тільки відмінність, а знайти подібну, чи спільну сутність явищ, іноді навіть невидиму, що лише інтуїтивно вгадується, відчувається. І тоді, пам'ятаючи про своє, рідне, знаючи його і продовжуючи поглиблювати ці знання, ви зможете зрозуміти інше, оцінити його і навчитися жити разом. Жоден народ не повинен мати ілюзії самовдоволення. Роз'єднання душ, призупинення обміну культурними цінностями прирікають на німоту, яка ставить під загрозу ідею братерства людей як природного явища.

Заглиблюючись в історію культури, ми отримуємо можливість зазирнути у власне минуле, відчути снагу до наполегливого самовдосконалення, виявити у своїй душі згадки найдавніших подій. Минуле, справді, розгадує нас теперішніх, і сьогодення неможливе без нього.

Щастя вам!

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Акварель и рисунок XIX – начало XX века в собраниях ГТИ. – М.: Изобразительное искусство, 1988.
2. Арган Дж. К. История итальянского искусства. 2 кн. – М.: «Радуга», 1990.
3. Аронов В.Р. Художник и предметное искусство. – М.: „Советский художник“, 1987.
4. Беда Г.В. Живопись. – М.: «Искусство», 1971.
5. Богданов А.А. Современное искусство. – Аентири, «Искусство», 1982.
6. Гребченко В.А., Чорний І.В. Історія світової художньої культури : довідник для школярів та студентів. – К.: Літера ЛТД, 2009.
7. Грищенко В.М. Людина і культура: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2000.
8. Дмитриева Н.А. Краткая история искусств. – М.: «Искусство» 1986.
9. Журов А.П., Третьякова Е.М. Гравюра. – М.: „Искусство“ 1997.
10. Зайцев А. Наука о цвете и живопись. – М.: „Искусство“, 1986.
11. Звонцов В.М. Шестко В.И. Офорт. – М.: „Искусство“, 1971.
12. Казаринова В.И. Красота, вкус, экономика. – М.: „Экономика“, 1985.
13. Ковалёв Ф.В. Золотое сечение в живописи. – К.: „Вища школа“, 1982.
14. Литвинов В.В. Практика современной экспозиции. – М.: Плакат, 1989.
15. Марченко Е.И. Вернер Клемке. – М.: Изобразительное искусство, 1986.
16. Немировский Е.Л. Мир книги. – М.: «Книга», 1986.
17. Подлияев А.М., Серова О.Ю. Рисунок. – М.: „Просвещение“, 1975.
18. Розенблюм Е. Художник в дизайне. – М.: „Искусство“, 1974.
19. Рославцев Е.Н. Живопись XVII-XVIII веков. – К.: «Мистецтво», 1990.
20. Ростовцев Н.Н. Учебный рисунок. – М.: „Просвещение“, 1985.
21. Советская энциклопедия. – М.: 1991.
22. Соколов М.Н. В зеркале живописи. – М.: „Советский художник“, 1986.
23. Соловьёва Б.А. Искусство рисунка. – Л.: «Искусство», 1989.
24. Степанов Н.Н. Цвет в интерьере. – К.: «Вища школа», 1985.
25. Фаворский В.А. Об искусстве, о книге, о гравюре. – М.: „Книга“, 1986.
26. Ханус С. Как научиться... – Рига: „Redakcija Klips“, 1992.
27. Хогарт У. Анализ красоты. – Л.: «Искусство», 1987.
28. Художня культура України: Навч. посібник / Л. М. Масол, С. А. Николо, О. І. Оніщенко; За заг. редакцією Л. М. Масол. – К. : Вища школа, 2006.
29. Шовен Р. Искусство. – М.: „Мир“, 1970.
30. Яшухин А.П. Живопись. – М.: „Просвещение“, 1985.

Науково-методичне видання

Лариса Володимирівна Сєрих

**Художня культура України: 10 клас.
Візуальне мистецтво:
архітектура, скульптура, живопис, графіка.
Театр**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Відповідальний за випуск І. В. Удовиченко

Підписано до друку 24. 09. 2010 р.
Формат 60 х 48 /16. Папір офс.
Тираж 40. Друк офс. Зам. №1

Лариса Сєрих – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики виховання, методист образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Сфера наукових інтересів – художня педагогіка, дизайн освіта, паперопластика, естетика, художня культура, кіномистецтво, театр, театралізована діяльність школярів, декоративно-прикладне мистецтво, мистецтвознавство.

